

Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları*

Liaisan ŞAHİN**

çev. Emre Erşen

RUSYA'DA Türkiye üzerine yapılan araştırmaların (Rusça adıyla *Turkologiya*¹) uzun ve zengin geçmişi vardır. Ne yazık ki bu araştırmaların kazanımları Türkiye'de pek bilinmemektedir. XX. yüzyılın çalkantıları ve özellikle de Soğuk Savaş'ın ideolojik atmosferi sebebiyle, Sovyet döneminde Rusya ve Türkiye arasında kültürel ve bilimsel temaslar fazla gelişmemiştir. Bu konuda 1990'lardan beri olumlu gelişmeler gözlenmektedir. Umarız, Rusya'nın ve Türkiye'nin bilim camiaları arasında yakın gelecekte sağlam ve verimli ilişkiler kurulacaktır.

Bu makalenin amacı, daha ziyade Türkiye tarihi konusundaki çalışmalardan bahsederek, Rus Turkolojisinin tarihsel gelişimi ile ilgili genel bilgi vermektir. Aslına bakarsan, Rusya'daki *vostokovedenie*² (Doğu bilimi), başlangıçtan itibaren filoloji çalışmaları ile tarihsel araştırmaları bir arada yürütmüştür. Önde gelen Rus Doğu bilimcilerinden V. V. Barthold (1869-1930), Rus tarihinin Doğu halklarının tarihiyle sıkıca iç içe geçmiş olduğunu ve dolayısıyla bir Rus Doğu bilimcisinin kendisini “sadece filolojik ve dilbilimsel görevlerle sınırlayamayacağını; bunun yerine bir bütün olarak Doğu'ya ve Doğu haklarının bugününe ve geçmişine ilgi duyduğunu ve bunun da kendisini tarih biliminin konusunu oluşturan sorunları araştırmaya ittiğini” belirtmiştir.³ Saygın Rus Doğu bilimcileri, çoğunlukla geniş ilgi alanları olan ve aynı anda bir dilbilimcinin, edebiyatçının, etnografin ve tarihçinin becerilerine sahip uzmanlardır. Rus Doğu bilimi

* Liaisan Şahin, “*Russian Turkology: From Past to Present*”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2010, c.8, sy.15, s. 591-644.

** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.

1 Türkçede “Türk” terimi, hem genel olarak Türk halklarını hem Anadolu Türklerini bildirirken, Rusçada bunlar ayrı kategoriler olarak kabul edilmekte ve bunlar için ayrı terimler kullanılmaktadır: **тюрки** [okunuşu: türki] (Türk halkları) ve **турки** [okunuşu: turki] (Anadolu Türkleri). Bu sebeple, bu halkları inceleyen araştırma alanları da Rusya'da farklı adlarla anılmaktadır: genel olarak Türk halkları ile ilgili çalışmalara *Turkologiya* (Türkoloji) denirken, bu çalışmaların Anadolu Türklerini inceleyen bölümüne *Turkologiya* (Turkoloji) denmektedir. Bu makalede terimler Rus araştırmacıların kullandığı şekilde kullanılacaktır.

2 Rusçada “Doğu'yu bilmek” anlamına gelir.

3 V. V. Barthold, “*Istoriia izucheniia Vostoka v Evrope i Rossii* [Avrupa ve Rusya'da Doğu Çalışmalarının Tarihi]”, *Sochineniia* [Eserler], v. IX, Moskova, 1979, s. 734.

geleneğinin bu bütüncül karakterini de göz önünde bulundurarak Türkiye tarihi ile ilgili çalışmaları, Rus Turkolojisinin geniş bağlamı dâhilinde ele almayı gerekli buluyoruz.

İlk başta Turkolojinin Rus Doğu bilimi geleneği içerisindeki kendine özgü yerini ve özelliklerini ele alarak Rus-Türk ilişkileri konusuna değineceğiz. Daha sonra Rus Turkolojisindeki kurumsal gelişmeler, önemli simalar ve bilimsel araştırmaların genel eğilimleri üzerinde duracağız, bunları incelerken özellikle Türkiye tarihi konusunda yapılan araştırmalara odaklanacağız. Makalenin sonunda ise Rus Turkolojisinin içeriği ile ilgili fikir verebilmek amacıyla dört bibliyografik kaynak kitabın niceliksel tasviri ve önemli eserlerin listesi yer alacaktır.⁴

Rus Turkolojisinin Tarihsel Gelişiminde Ana Eğilimler

Turkolojinin tarihinde Rus Doğu bilim çalışmalarının dönüm noktaları ve çelişkili eğilimleri kolaylıkla görülebilmektedir. Aynı zamanda Turkoloji çalışmalarının kendine özgü özellikleri bulunmaktadır.

Turkoloji (Anadolu Türkleri üzerine çalışmalar), Rus Doğu biliminin en eski ve en gelişmiş dallarından birisi olan Turkolojinin (Türk hakları üzerine çalışmalar) bir yan dalıdır. Aslında Rus Doğu bilimi, Türk halkları üzerine araştırmalarla başlamıştır, zira Ruslar ve Türk halkları eski zamanlardan beri yan yana yaşamışlar ve Rus Devleti temelde Türk halklarının topraklarını fethederek genişlemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan savaşlar ve bununla bağlantılı olarak ortaya çıkan coğrafi ve ideolojik meseleler (Doğu Sorunu), Rusya'daki Turkoloji çalışmalarına belli bir siyasal gündem eklemiştir. Bunun sonucunda Turkoloji, Doğu bilimi içerisinde ayrı bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Turkoloji en başından beri oldukça siyasallaşmış bir araştırma alanı olarak gelişmiştir. XVIII-XIX. yüzyıllarının Rus halkı, Kafkasya ve Karadeniz bölgesinde Rus İmparatorluğu'nun rakibi olan Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili yayınlara büyük ilgi göstermiştir. Akademik yazıların yanı sıra, çok fazla sayıda popüler eser de ortaya çıkmıştır. Siyasal olarak önyargılı olan bu popüler eserlerin önemli bir bölümü Avrupa dillerinden çevrilmiştir. Bu tür eserler bilimsel araştırmaları sayıca geride bıraktığı için Turkolojinin nesnel bir bilim dalı olarak kurulması gecikmiştir. Saygın Rus Doğu bilimcisi V. V. Barthold bu duruma şu şekilde değinmiştir: "Doğu'nun komşusu olan Rusya, Doğu'yu doğrudan incelemek yerine konuyla ilgili kötü Batı kitaplarını okumayı tercih etmiştir."⁵ Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili, halk tarafından kabul gören basmakalıp tasavvurlardan ayrılan bilimsel görüşlerini savunmak, Turkologlar için zor olmuştur.⁶

Bu duruma neden olan faktörler nelerdir? Günümüzde Rus Turkologlar aşağıdaki açıklamayı sunmaktadırlar:

Osmanlı'ya karşı mücadelelerine destek arayan Balkan halklarından pek çok haber-

4 Bu makale "Sovyetler Birliği'nde Türkiye Üzerine Çalışmalar, 1917-1991: Kurumsal Tarih ve Analitik Perspektifler" adını taşıyan ve 2005'te Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'ne sunulan yüksek lisans tezini temel almaktadır. İçeriği bazı yeni yayınlardan elde edilen bilgilerle geliştirilmiştir.

5 Barthold, "Istoriia izucheniia Vostoka v Evrope i Rossii", s. 482.

6 Y. A. Li ve S. F. Oreškova, *Sektor Turtsii Instituta vostokovedeniia RAN (k poluvekovoi istorii sushchestvovaniia)* [Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün Türkiye Bölümü (Yarım Yüzyıllık Varoluşun Yıldönümü Üzerine)], Moskova: Doğu Araştırmaları Enstitüsü, 2009, s. 5-8.

ci XV. yüzyıldan itibaren Rusya'ya gelmiştir. Osmanlılara karşı savaşmak için benzer talepler Vatikan ve Orta Avrupa ülkelerinden de gelmiştir. Çoğunlukla Leh ve İtalyan kaynaklı, artan miktarda bir Osmanlı karşıtı yazın *Posolskiy Prikaz*'da (Dışişleri Bakanlığı) toplanmıştır. Konu üzerine Rus popüler yazını bu taban üzerinde yükselmeye başlamış ve Rusya'daki belli çevrelerin sempati ve dikkatini çekmiştir. Ancak bunlar Rus yöneticilerini ve halkın genelini XVII. yüzyılın ortalarına kadar ciddi anlamda etkilememiştir.⁷

XVII. yüzyıldan önce Rusya ve Osmanlı İmparatorlukları ayrı ayrı kendi jeopolitik bölgelerinde gelişmişlerdir. İki ülke arasında henüz kesin sınırlar oluşmamışken ticaret ilişkileri tesis edilmiştir. 1492'de ilk defa karşılıklı olarak devlet belgeleri gönderilmiştir. 1497'den itibaren de büyükelçi teatisi başlamıştır.⁸ Rus ve Osmanlı devletlerinin birbirleriyle doğrudan coğrafi teması ancak XVII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Sınırların belirlenmesi için yüz yıl süren mücadele sonrasında (bu dönemde altı savaş yapılmıştır) yeni bir jeopolitik denge kurulmuştur. Rusya yöneticilerinin o dönemden beri Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmek ve İstanbul'u almak arzusuyla yanıp tutuştuğunu ileri süren yaklaşım hakikati yansıtmamaktadır. Tam tersine Rusya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun jeopolitik alanına tecavüz etmek için ne imkânı ne de niyeti vardı. Rusya yöneticileri, Rus-Osmanlı ilişkileri konusuna pragmatik yaklaşmışlardır. İmparator I. Aleksandr'ın yakın çevresinde bulunan önde gelen Rus devlet adamı V. P. Koçubey, 1802'de şöyle yazmıştır: "Rusya'nın genişlemeye ihtiyacı yoktur ve Türkler en barışçı komşulardır." Ayrıca Osmanlı devletinin muhafazasının "bundan böyle siyasetimizin en temel kuralı olması gerektiğinin" altını çizmiştir.⁹

Ne var ki XVIII. yüzyıldan itibaren ve özellikle de XIX. yüzyıl boyunca Rusya, Avrupa siyasetinden ve sözde "Doğu Sorunu" ile ilgili diplomatik oyunlardan etkilenmiştir. XIX. yüzyılda vuku bulan dört Rus-Osmanlı savaşının hiçbirisi doğrudan iki devlet arasındaki çözülemeyecek bir anlaşmazlıktan kaynaklanmamıştır. Neden daha çok Avrupa içi çatışmalar ve diplomatik oyunlardır, zira Rusya'yı Avrupa meselelerinden uzak tutmaya çalışan Avrupalı diplomatik çevreler Osmanlı mirası meselesini bir siyasi araç olarak kullanmışlardır.¹⁰

Rusya adım adım diğer devletin jeopolitik alanına doğru itilmiştir, öbür taraftan da Osmanlı Hristiyan azınlıklarının davasıyla ilgili mücadeleye gitgide daha fazla müdahil olmuştur. Bu arada Rus kamuoyu da Osmanlı Devleti ile ilgili Avrupa'da oluşan popüler imgelerden giderek daha fazla etkilenmiştir. Avrupa ve daha sonra Rus popüler yazı-

7 S. F. Oreškova, "Osmano-Rossiiskie otnosheniia: nekotorye oshibochnye stereotipy i neobhodimost' ih predoleniia [Osmanlı-Rus İlişkileri: Bazı Hatalı Basmakalıplar ve Bunları Aşma İhtiyacı]", Asya ve Afrika Araştırmaları Enstitüsü, Moskova Devlet Üniversitesi ve Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi desteğiyle düzenlenen "Rossiisko-turetskie otnosheniia v istoricheskoi perspektive [Tarihsel Perspektiften Rus-Türk İlişkileri]" konferansında sunulan tebliğ, 3 Aralık 2008, s. 2-3.

8 A.g.e., s. 1-2.

9 S. F. Oreškova, "Nekotorye razmyshleniia o razvitiu tiurkologii i osmanistikii [Türkoloji ve Osmanlı Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler]", *Turcica et Ottomanica: sbornik v chest' 70-letiiia M. S. Meiera* [Turcica et Ottomanica: M.S. Meyer'in Doğumunun 70. Yıldönümü Üzerine Bir Derleme], Moskova, 2006, s. 20-21.

10 Bkz. S. F. Oreškova, "Osmanskaya imperiia i Rossiia v svete ih geopoliticheskogo razgranicheniia [Jeopolitik Tehdit Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya]", *Voprosy istorii*, 2005, no. 3, s. 34-46.

nı Osmanlı Devleti'yle ilgili bir düşman imgesi yaratmış ve “güneye doğru kaçınılmaz ilerleme”nin ve “sıcak denizlere çıkış”ın, Rusya için “doğal bir gereklilik” ve hatta “kader” olduğunu söylemeye başlamıştır. Rus liberal düşünürü B. N. Çiçerin (1828-1904) ve Rus muhafazakâr düşünür ve edebiyat eleştirmeni K. N. Leontyev'in (1831-91) İstanbul'un Rusya için “uğursuz” bir şehir olduğu ve tüm Slavların birleşmesinin “Rusya'nın sonunun başlangıcı” olacağına yönelik ayrı ayrı yaptıkları uyarılar ise halkın genelinde karşılık bulmamıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru “sağlıklı militarizm”¹¹ yandaşları yeni coğrafi fetihlerin gerekliliğini savunmaya başlamışlar ve özellikle Boğazlar'ı ve Anadolu'nun önemli bir bölümünü ele geçirmeyi istemişlerdir. Bu yaklaşım Rus burjuvazisinde popüler hale gelmiş ve Rusya'nın her iki imparatorluğun da çöküşüne neden olan Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla sonuçlanmıştır.¹²

Osmanlı İmparatorluğu üzerine oluşan popüler yazın Turkoloji çalışmalarını bazı önemli açılardan etkilemiştir. Popüler çalışmalar başlıca olarak Rus-Osmanlı savaşları ve ilgili siyasal, diplomatik ve askerî sorunlar üzerinde dururken diğer konuları göz ardı etmişlerdir. Bu eserlerin yazarları Rus-Osmanlı ilişkilerinin barışçı boyutuna pek dikkat çekmemiş ve Osmanlı toplum ve kültürünü daha iyi anlamak için pek de çaba sarf etmemişlerdir. Dahası, Balkanlı ve Orta Avrupalı yazarların Osmanlı karşıtı yazılarından etkilenmişlerdir. Bu yazıların pek çoğunda Osmanlı Devleti kasıtlı olarak zayıf ve yozlaşmış resmedilmiş ve Osmanlı Hristiyanlarının sorunları vurgulanmıştır.

Pek çok Doğu bilimci, halkın genel yaklaşımından etkilenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili yanlış siyasal yazına katkıda bulunmuştur. Siyasal konuları ele almaktan kaçınan ve nesnel bir bakış muhafaza etmeye çalışan diğerleri ise kendilerini kaynak çalışmalarına vermiştir.¹³

Rus Turkologları, Sovyet döneminde Osmanlı çalışmalarının benzer zorluklarla mücadele ettiğinin altını çizmektedirler. Rus-Osmanlı ilişkileri ve Doğu Sorunu ile ilgili Avrupa popüler anlayışının yansımaları K. Marx ve F. Engels'in eserlerinde de ortaya çıkmış ve bu kaynaklar yoluyla bu anlayış Sovyet çalışmalarına hâkim olmaya devam etmiştir. Bu da Sovyetler'in Osmanlı İmparatorluğu'na ve Rus-Osmanlı ilişkilerine tek taraflı ve sınırlı bir yorum getirmesiyle sonuçlanmıştır. Dahası, geç Sovyet döneminde Sovyet Doğu bilimi yakın dönem tarihine ve sosyoekonomik meselelere yoğunlaştığından dolayı Osmanlı tarihini de kapsayan Ortaçağ tarihi çoğunlukla ihmal edilmiştir. Sovyet döneminde pek az Ortaçağ uzmanı ve hatta daha da az Osmanlı uzmanı bulunmaktadır.¹⁴

Sovyet sonrası dönemde Rus Turkologları, Rusya ve Osmanlı imparatorlukları arasındaki “ezeli düşmanlığı” veya “güneye doğru ilerlemenin Rusya'nın kaderi olduğunu” savunan yaklaşımın artık eskimiş olduğunu söylemeye başlamışlardır. Bugün Rus-Osmanlı ilişkileri tarihinin yeniden gözden geçirilmesi ve siyasal ve ideolojik saptırmalardan kurtarılması gereği tartışılmaktadır. Turkologlar, Osmanlı Devleti tarihini, birçok ulusu ve birçok dini barındıran ve “Rusya ile eşzamanlı olarak ve bir anlamda da benzer

11 Bu kavram Rus sanayici ve bankacılarından V. P. Ryabuşinskiy tarafından ortaya atılmıştır.

12 Li ve Oreškova, *Sektor Turtsii*, s. 7; Oreškova, “Nekotorye razmyshleniia”, s. 22.

13 Li ve Oreškova, *Sektor Turtsii*, s. 8.

14 Oreškova, “Nekotorye razmyshleniia”, s. 22-23.

şekilde gelişen" bir devletin tarihi olarak araştırılması gerektiğine işaret etmektedirler.¹⁵

XX. yüzyılda iki komşu arasındaki ilişkiler çarpıcı dönüşümlere sahne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus ve Osmanlı imparatorluklarının varlığı sona ermiştir. Her iki yeni kurulan devlet de -Bolşevik Rusya ve Atatürk'ün Türkiye'si- uluslararası alanda yalnız ve tehlikeli biçimde zayıf bir durumda olup aynı düşmanla, yani Batı'yla karşı karşıya bulunmuşlardır. Bolşevikler tez arada Türkiye'yi devrim potansiyeli açısından Doğu'da en çok ümit vaat eden bir ülke olarak görmeye başlamışlardır. 1920'nin sonuna gelindiğinde Bolşevik liderler Türkiye'nin Doğu'daki devrim hareketlerinin merkezi olduğu konusunda kesin bir biçimde ikna olmuşlar ve bu yüzden her ne pahasına olursa olsun Sovyetler'in yanında yer almasının gerektiğini düşünmüşlerdir. Zaman zaman Kemalist siyaset eleştirildiyse de Türkiye'ye destek olma siyaseti erken Sovyet dönemi boyunca devam etmiştir.¹⁶

Sovyetler'le imzalanan 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması ile doruk noktasına ulaşan ilişkiler, Batı'yla olan diplomatik münasebetlerinde Türkiye'ye yardımcı olmuştur. Daha somut bir düzeyde ise Sovyetler Türkiye'ye önemli ölçüde maddi yardımda bulunmuştur.¹⁷ Türkiye ile dostane ilişkiler Sovyetler'in Transkafkasya üzerindeki kontrolünü de sağlamlaştırmasına yardımcı olmuştur. Ne var ki, yabancı egemenliğine karşı paylaşılan bu ortak mücadelenin ötesinde, Türkiye ve Sovyet devletlerinin farklı endişe ve çıkarlara sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Atatürk 1925 Anlaşması'nın dışında herhangi bir belirgin taahhütte bulunmaktan kaçınmıştır.¹⁸ 1930'ların sonundan itibaren ise Sovyet-Türk ilişkileri kötüleşmiş ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da husumet içine düşmüştür.¹⁹ Her ne kadar Sovyet-Türk ilişkileri 1960'ların ortalarından 1980'e kadar gelişen bir diplomatik yakınlaşmaya sahne olmuşsa da Soğuk Savaş'ın neden olduğu atmosfer, iki toplum arasında normal temasların kurulmasını engellemiştir. Söz konusu yakınlaşma döneminde Sovyetler Türkiye'ye ekonomik yardım sağlamış; 1963'te başlayan Sovyet yardım programı çerçevesinde Türkiye kısa sürede dünyada en fazla Sovyet yardımı alan ülkelerden biri haline gelmiştir. Sovyet-Türk ilişkileri ayrıca 1974'teki Kıbrıs krizine bağlı olarak da güçlenmiştir.²⁰

Türkiye'nin başta dost bir ülke, daha sonra ise Sovyet sınırındaki bir NATO devleti olarak Sovyet dış politika endişeleri açısından uzun süren önemi, Turkoloji araştırmalarına da yansımış; Turkoloji, Sovyet Doğu bilimi içerisinde en gelişmiş, ancak aynı

15 A.g.e., s. 19.

16 Harish Kapur, *Soviet Russia and Asia, 1917-1927: A Study of Soviet Policy Towards Turkey, Iran and Afghanistan*, Geneva: Mischael Joseph Limited, 1966, s. 103; 142.

17 Millî Mücadele döneminde sağlanan yardım dışında da sanayi inşa programı için Türkiye'ye krediler verilmiş ve bazı sanayi bölgeleri Sovyet yardımıyla inşa edilmiştir. (*SSSR i Turtsiya, 1917-1979 [SSCB ve Türkiye]*, Moskova, 1981, s. 47).

18 Erica Schoenberger and Stephanie Reich, "Soviet Policy in the Middle East", *MERIP Reports*, no. 39, July 1975, s. 4.

19 Savaşın hemen ertesinde Türkiye, ABD ve SSCB arasındaki ilişkilerin özellikleriyle ilgili olarak bkz. Melvyn S. Leffler, "Strategy, Diplomacy, and the Cold War: The United States, Turkey, and NATO, 1945-1952", *The Journal of American History*, 71, no. 4, March 1985, s. 807-825.

20 Bkz. Aaron S. Klieman, *Soviet Russia and the Middle East*, Baltimore; London: The Johns Hopkins Press, 1970; Olav Fagelund Knudsen, "Did Accommodation Work? Two Soviet Neighbors, 1964-88", *Journal of Peace Research*, 29, no. 1, February 1992, s. 53-69.

zamanda en siyasallaşmış alanlardan biri haline gelmiştir. Örneğin, Stalin döneminde Türk karşıtı propaganda söz konusu olmuştur.²¹ Stalin dönemi sona erdikten sonra Sovyetler'in Türkiye'ye yaklaşımı yumuşamış ve Turkologlar da daha huzurlu ve sorunsuz bir ortamda çalışmanın faydalarını görmüşlerdir.²²

Sovyet Turkologlarının dediğine göre, Sovyet araştırmacıları ve devlet adamları Türkiye'nin deneyiminden çok yararlanmış ve bu temele dayanarak Sovyet Doğu biliminin ve Sovyet dış politikasının pek çok önemli kuramsal ve pratik sorunu ilk defa ele alınmıştır. Örneğin, erken dönem Sovyet-Türk ilişkileri, Sovyetler'in Doğu'ya yönelik dış politikasının ilk pratik denenmesi ve farklı sosyoekonomik sistemlere sahip devletlerin barışçıl bir şekilde birlikte yaşamasının da ilk örneği olmuştur. Sovyet diplomasisi Türkiye ile ilişkilerin yürütülmesinde değişik yollar ve yöntemler denemiş ve bunlar daha sonra diğer Üçüncü Dünya ülkeleri ile ilişkilere de uygulanmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik işbirliği sisteminin oluşturulması için model görevi gören de yine bu erken dönem Sovyet-Türk ilişkileridir. 1934'te sanayi inşa programı için Türkiye'ye verilen kredi aslında gelişmekte olan bir ülkeye Sovyetler tarafından verilen ilk kredidir ve Kayseri ve Nazilli'deki tekstil fabrikaları da gelişmekte olan bir ülkenin topraklarında Sovyet yardımıyla inşa edilen ilk sanayi bölgeleridir.²³

Öte yandan Türkiye'nin tarihsel gelişimindeki kendine özgü nitelikler de Sovyet araştırmacılara Sovyetler'in sosyoekonomik analizini geliştirmek için zengin bir kaynak sunmuştur:

Türkiye'nin toplumsal gelişiminin özelliği, her ne kadar aslında XIX. yüzyıldan itibaren ülke Batılı güçler tarafından bir yarı-sömürgeye dönüştürülmüşse de Türkiye'nin asla hukuki olarak millî egemenliğini kaybetmemesi gerçeğine dayanmaktadır. Daha da önemlisi Asya ve Afrika'daki ülkelerin ezici çoğunluğunun aksine Türkiye, kapitalizmin genel krizinin ilk evresinde ve Ekim Devrimi'nden hemen sonra anti-emperyalist millî kurtuluş devrimini başarmış ve siyasal bağımsızlığını kazanmıştır. Sonuç olarak Türkiye ekonomik bağımsızlık mücadelesini diğer sömürge ve bağımlı ülkelerden çok daha önce başlatma fırsatına sahip olmuş ve dolayısıyla kapitalist gelişimde daha uzun bir deneyim kazanmıştır.²⁴

Bu pasajla ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse Türkiye'ye yönelik Sovyet ilgisinin iki konu üzerinde odaklandığını tespit etmek mümkündür: Millî Kurtuluş Savaşı ve Türkiye'nin kapitalizmle ilgili deneyimi. İkinci konu Sovyetler'in özellikle ilgisini çekmiştir, zira başka bir Sovyet kaynağının da belirttiği üzere Türkiye, gelişmekte olan diğer ülkelerde uygulanmış olan sosyoekonomik gelişme stratejilerinin neredeyse tümünü Cumhuriyet dönemi boyunca denemiştir.²⁵ Sovyet Turkolojisi kay-

21 Bunun izlerine Türkiye ile ilgili 1940'ların sonunda yazılan eserlerin içeriklerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, N. Muratov'un *Turtsiia v tiskakh vnutrennei i vneshnei reaktivii* (İç ve Dış İrticanın Pençesinde Türkiye), Moskova, 1949) ve I. Vasiliev'in *O turetskom "neitralitete" vo vtoroi mirovoi voine* (İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin "Tarafsızlığı"). Moskova, 1951) geç Stalin döneminin Türkiye karşıtı yaklaşımını temsil eden iki örnektir.

22 Oreškova, "Nekotorye razmyshleniia", s. 23.

23 *SSSR i Turtsiia*, s. 283.

24 *Turetskaia Respublika (spravochnik)* [Türkiye Cumhuriyeti (Kaynak Kitap)], Moskova, 1975, s. 56.

25 *Kapitalizm v Turtsii: sotsial'no-ekonomicheskoe razvitiie v 50-80-e gg.* [Türkiye'de Kapitalizm: 1950'ler ve 1980'ler Arasındaki Sosyoekonomik Gelişme], Moskova, 1987, s. 4.

nakçasından da görüldüğü üzere (Bkz. Ek B, Tablo 3 ve 4) Türkiye üzerine yapılan bilimsel çalışmaların çoğunluğu bu iki konu -Millî Mücadele ve sosyoekonomik gelişme- ile ilgilidir.

Sovyet sonrası dönem, her iki ülkenin de uluslararası konumu ve birbirlerine karşı tutumlarında önemli değişiklikler getirmiştir. Bugün Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bir yakınlaşma gözlemlemekteyiz. Bugünkü Rusya'nın yöneticileri, bölgedeki güçlenen jeopolitik konumu kadar Rusya için artan ekonomik önemi nedeniyle de Türkiye'ye büyük önem vermektedirler. Türkiye üzerine yakın zamanda yapılan bir araştırma, bu ülkenin "Rusya için Avrasya'da büyük bir ekonomik ortak ve etkili bir rakip" olarak tanımlandığını göstermektedir.²⁶

Rus Turkologları, Türkiye'nin sosyoekonomik deneyimlerinden ders çıkarmanın Sovyet sonrası dönüşümde Rusya'ya faydalı fikirler sağlayabileceğini belirtmektedirler.²⁷

Rus Turkolojisinin Kurumsal Gelişmesi ve Önemli Sımaları

I. Çarlık Dönemi

Yukarıda da belirtildiği üzere, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik Rus kamuoyu ilgisi XV. yüzyıldan itibaren gözlenebilir hale gelmiştir. Osmanlı Devleti üzerine çeşitli kaynaklar *Posolskiy Prikaz*'da (Dışişleri Bakanlığı) toplanmıştır. Osmanlılar üzerine Balkan ve Orta Avrupa kaynaklarının yanı sıra Kutsal Topraklara giden Rus hacıların, seyyahların ve eski esirlerin raporlarından oluşan Rus kaynaklar da bulunmaktadır. Osmanlılar üzerine önemli bilgiler içeren ilk eser Andrey Lızlov tarafından yazılan *İskit Tarihi*'dir.²⁸

Rusya'da bilimsel faaliyetlerin kökenleri geleneksel olarak, Batılılaşmaya yönelik temel reformların uygulamaya geçirildiği Büyük Petro dönemine dayanmaktadır. Büyük Petro Rusya'nın bir Avrupa imparatorluğu düzeyine ulaşmasını istemişti. Diğer konuların yanı sıra Rusya'nın eğitim ve bilim kurumlarına olan ihtiyacının da farkındaydı. Büyük Petro eğitim sisteminde radikal bir laikleşme başlatmış, Rusya'nın ilk halk kütüphanesini ve ilk müzesini (Kunstkammer) açmış, uzak bölgelere yapılan araştırma seferlerini desteklemiş ve Doğu'daki el yazmaları ile etnografik cisimlerin toplanmasına ön ayak olmuştur. Bu çabaları taçlandırmak için Londra'daki Kraliyet Topluluğu'nu model alan bir Bilimler Akademisi'nin kurulması için emir vermiş ve süreci hızlandırmak için de yabancıları görevlendirmiştir. Bir üniversite ve *gimnazia* (orta okul) da akademiye bağlanmıştır.²⁹

Petro döneminde Doğu ile ilgili uzmanları yetiştirmek amacıyla ilk resmî adımlar da atılmıştır. Örneğin 1716 gibi erken bir tarihte *Posolskii Prikaz*'a bağlı olarak Os-

²⁶ *Turtsiia mejdu Evropoi i Aziei. Itogi evropeizatsii na iskhode XX veka* [Avrupa ve Asya Arasında Türkiye. XX. Yüzyılın Sonunda Avrupalılaştırmanın Sonuçları], Moskova: Institute vostokovedeniia RAN-Kraft+, 2001, s. 5.

²⁷ *Musul'manskie strany u granits SNG (Afganistan, Pakistan, İran i Turtsiia-sovremennoe sostoianie, istoriia i perspektivy)* [BDT Sınırlarındaki Müslüman Ülkeler (Afganistan, Pakistan, İran ve Türkiye-Güncel Durum, Tarih ve Perspektifler)], Moskova: IVRAN-"Kraft+", 2002, s. 288.

²⁸ Li ve Oreşkova, *Sektor Turtsii*, s. 5. Bkz. A. Lızlov, *Skifskaiia istoriia*, Moskova, 1990.

²⁹ Geoffrey Hosking, *Russia and the Russians: A History*, London: Allen Lane, The Penguin Press, 2001, s. 207-208.

manlıca, Arapça ve Farsça dillerinde yetiştirilecek beş öğrencinin seçilmesi için bir emir yayınlanmıştır.³⁰

Büyük Petro'nun Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili uzmanı, İstanbul'da 22 yıl geçirmiş (1688-1710) bir Moldovalı olan Dmitri Kantemir'dir (1673-1723). Kantemir, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve askerî koşulları konusunda ilk sistematik bilgi veren *Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Düşüşü*³¹ adlı eserini 1716'da tamamlamıştır. 1720'de Kantemir bir başka eseri olan *Türk İmparatorluğu'nun Din ve Devlet Sistemi*'ni bitirmiştir.³² Büyük Petro'nun emri üzerine Kantemir, ayrıca 1722 yılındaki İran seferi esnasında Arapça harfleri içeren bir basım evi kurmuştur. Bu basım evinde, askeri hareket bölgesindeki Türk nüfusa propaganda amaçlı hitap etmek üzere Petro'nun manifestosu Osmanlıca olarak basılmıştır.³³

1724'te İstanbul'a Rus elçiliğinin gönderilmesi vesilesiyle Büyük Petro, Akademi'den dört öğrencinin Osmanlıca çalışmak amacıyla İstanbul'a gönderilmek üzere seçilmesini emretmiştir.³⁴ O tarihten itibaren İstanbul'daki Rus elçiliğinde dil eğitimi almakta olan öğrenciler de bulunmuştur. 1741'de bunların sayısı altı idi. Mali raporlarından da görülebileceği gibi elçilik, Osmanlıca ve Rumca öğretmenlerine düzenli olarak maaş ödemiştir.³⁵

Rus Doğu çalışmalarının gelişimine belirgin bir katkı da Rusya'ya davet edilen Avrupalı araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Örneğin Doğu dilleri üzerine önde gelen bir uzman olan George J. Kehr (1692-1740) Rus yetkililerin daveti üzerine 1732'de St. Petersburg'a gelmiştir. Kehr daha sonra Türkiye ve İran'da resmî olarak görevlendirilecek olan beş uzmanı eğitmiştir.³⁶

Büyük Petro'dan sonra Rusya'nın genel durumu, bilimsel gelişme için müsait olmamış ve Doğu konularıyla ilgili bilimsel faaliyetlerde belirgin bir duraksama gözlenmiştir. XVIII. yüzyıl boyunca bazı Rus hükümdarların geçici olarak az sayıda kişiyi Doğu dillerinde çevirmen ve mütercim tercüman olarak yetiştirme gayretleri söz konusudur.³⁷ Ancak önemli bir gelişmeden bahsetmek gerekir ki bu da 1755'te Moskova Üniversitesi'nin kurulmasıdır.

30 *Biobibliograficheskii slovar' otechestvennykh tiurkologov* [Yerli Türkoloji Uzmanlarına İlişkin Biyobibliyografik Kaynak Kitabı], Moskova: Glavnaia redaktsiia vostochnoi literatury, 1974, s. 10.

31 Bu eser de Latince yazılmış (orijinal başlığı *Systema de religione et statu Imperii Turciciei*'dir) ve Kantemir'in sekreteri olan İ. Yu. İlyinskiy tarafından Rusçaya çevrilerek 1722'de yayınlanmıştır.

32 A. N. Kononov, *Istoriia izucheniiia tiurkskikh iazykov v Rossii* [Rusya'da Türk Dilleri Araştırmalarının Tarihi], Leningrad: Nauka, 1972, s. 29-30.

33 A.g.e., s. 28.

34 A.g.e., s. 43.

35 *Biobibliograficheskii slovar'*, s. 14.

36 Vera Tolz, "European, National, and (Anti-)Imperial: The Formation of Academic Oriental Studies in Late Tsarist and Early Soviet Russia", *Orientalism and Empire in Russia*, Michael David-Fox, Peter Holquist, and Alexander Martin (ed.), *Kritika Historical Studies* 3, Bloomington, IN: Slavica Publishers, 2006, s. 110.

37 Vera Tolz, "European, National, and (Anti-)Imperial: The Formation of Academic Oriental Studies in Late Tsarist and Early Soviet Russia", *Orientalism and Empire in Russia*, Michael David-Fox, Peter Holquist, and Alexander Martin (ed.), *Kritika Historical Studies* 3, Bloomington, IN: Slavica Publishers, 2006, s. 110.

Rusya'da Osmanlı Devleti'ne yönelik kamuoyu ilgisi sürekli artmıştır. XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısında Osmanlı Devleti'yle ilgili pek çok çeviri ve özgün eser yayınlanmıştır. İlk Rus gazeteleri olan *Vedomosti* [*Haberler*] (1702'den itibaren), *Sankt-Peterburgskie vedomosti* (1727'den itibaren) ve *Moskovskie vedomosti* (1756'dan itibaren) sık sık Osmanlı Devleti'yle ilgili raporlar ve makaleler yayınlanmışlardır. 1727 ve 1742 arasında *Sankt-Peterburgskie vedomosti*'ye ek olarak verilen ve aslında ilk Rus dergisi olan *Primechaniia*'da [*Notlar*] sık sık Osmanlı tarihi ve coğrafyası ile ilgili makaleler çıkmıştır.³⁸ Osmanlı İmparatorluğu ile 1774 Barış Anlaşması'nın yapılmasından kısa bir süre sonra, Fransızca orijinalinden tercüme edilen ilk Osmanlıca gramer kitabı yayınlanmıştır (1776'da Moskova'da ve 1777'de St. Petersburg'da).³⁹ Rus Doğu çalışmalarında en başından itibaren Turkolojinin gelişimi için bir itici gücün bulunduğu ve bu yöndeki faaliyetlerde sağlam bir artış görüldüğünden bahsetmek mümkündür. Bir Sovyet Doğu bilimcinin de belirttiği gibi "İstanbul'da çevirmenlerin yetiştirilmesi, Türkiye üzerine kitapların çevrilmesi, Türk edebiyatına yönelik ilgi, tüm bunlar, Türkiye'ye ve tarihine, diline, edebiyatına ve güncel durumuna yönelik yoğun bir ilginin söz konusu olmasının yanı sıra bu ilgiyi doyurabilecek insanların da mevcut olduğunu açıkça göstermiştir."⁴⁰

Bu eğilim XIX. yüzyılda devam etmiştir. Rus kamuoyunun Osmanlılara yönelik sabit ilgisi ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine birçok tasvirî, derleme ve çeviri eserin yayınlanması, Turkoloji çalışmalarının da başladığı Doğu eğitim ve araştırma merkezlerinin kuruluşuna paralel bir biçimde ilerlemiştir.⁴¹

XIX. Yüzyılın İlk Yarısı: Bu dönemde Moskova, Kazan, Odessa ve St. Petersburg'daki akademik faaliyetler dikkat çekmektedir.

En başta St. Petersburg'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin *Asya Müzesi*'nden bahsetmek gerekir. Doğu'ya ilişkin eşyaları saklamak ve incelemek için 1818'de kurulan müze, Rusya'da bilimsel Doğu çalışmalarının başladığı, Doğu'ya ilişkin ilk uzmanlaşmış akademik kurumdur.⁴² Koleksiyonunda Doğu el yazmaları, etnografik eşyalar, madenî paralar ve ilgiye mazhar çeşitli nesnelere bulunmuştur. Doğu el yazmalarının güvenliğini ve bu yazmalara bilimsel ve pratik amaçlarla erişimi sağlayan müze, yazmaların saklanması ve incelenmesine yönelik ilk devlet kurumu olmuştur. İlk müdürü (1818'den 1842'ye kadar) müzenin Arapça, Farsça ve Türkçe el yazmalarının ilk tasvirlerini yapan H. D. von Frähn'dır.⁴³ Asya Müzesi'nin ikinci müdürü

38 A. K. Sverçevskaya and T. S. Çerman, *Bibliografiia Turtsii (1713-1917)*, Moskova: Izd-vo vostochnoi literatury, 1961, s. 6.

39 *Biobibliograficheskii slovar'*, s. 18. Fransızca orijinali J. B. D. Holdermann'ın 1730'da basılan *Grammaire turque* eseridir.

40 Kononov, s. 44.

41 A. S. Tveritinova, "V. D. Smirnov-istorik Turtsii [V. D. Smirnov, Türkiye Tarihcisi]", *Sovetskaia turkologiya*, no. 4, 1971, s. 105.

42 L. N. Karskaya, *Annotirovannaiia bibliografiia otechestvennykh rabot po arabistike, iranistike i turkologii. 1818-1917 gg.* [*Arap, İran ve Türk Halkları Üzerine Yerel Eserlerin Açıklamalı Kaynakçası, 1818-1917*], Moskova: "Vostochnaia literatura", RAN, 2000, s. 11.

43 Hristian Daniloviç Frähn (1782-1851) Rusya'ya davet edilen Alman Doğu bilimcisi; saygın Arabist, İrânist ve Türkolog. 1807'den 1817'ye kadar Kazan Üniversitesinde profesör olmuştur.

olan B. A. Dorn⁴⁴ da St. Petersburg Halk Kütüphanesi'ndeki el yazmalarının tasvirini yapmıştır.⁴⁵

XIX. yüzyılda Doğu eğitimi üniversiteler ve diğer belli eğitim kurumlarının çatısı altında gelişmiştir. 1804'te çıkan yeni Üniversiteler Tüzüğü ile yeniden yapılanan Moskova Üniversitesi ve yeni kurulan Kazan ve Harkov üniversitelerinde Doğu dilleri fakültelerinin kurulması emredilmiştir. Fakat Osmanlıca üniversitelerin programlarında ancak 1830'ların ortalarında yerini almıştır. Devlet yönetiminin pratik hedeflerine hizmet eden eğitim kurumları, Osmanlıca'yı üniversitelerden daha önce okutmaya başlamışlardır.⁴⁶

Osmanlıca'yı öğretmeye başlayan ilk kurum, 1823'te iki yıllık kurs şeklinde kurulan ve sınırlı pratik amacı olan (Türkiye ve İran'daki Rus elçiliklerine tercüman hazırlamak) St. Petersburg'daki *Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi'*ne bağlı Doğu Dilleri Eğitimi Bölümü'dür.⁴⁷ Öğrenci sayısı altı ile sınırlanmıştır. Başta üç Doğu dili (Farsça, Osmanlıca ve Arapça) ile iki Avrupa dili (Fransızca ve İngilizce) öğretilmiştir.⁴⁸

1820'lerde Osmanlıca eğitimi Moskova'daki Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü'nde ve Odessa'daki Rişelyevskiy Yüksekokulu'na bağlı Doğu Enstitüsü'nde başlamıştır.

Lazarev Enstitüsü zengin Ermeni ailesi Lazaryanlar tarafından desteklenen bir özel Ermeni okulu olarak 1815 yılında Moskova'da kurulmuştur. 1828'de okul resmî olarak bir enstitü haline getirilmiş ve Halk Eğitimi Bakanlığı'nın gözetimine girmiştir. Başta Ermenice, Arapça, Farsça ve Osmanlıca öğretilmiş ve ayrıca "Ermenilerin, Arapların, İranlıların, Türklerin ve diğer Doğu halklarının tarihi, coğrafyası ve edebiyatı üzerine genel bir perspektif" verilmiştir. 1835'te Lazarev Enstitüsü ikinci kategori eğitim enstitülerine denk getirilmiştir. Amaçları, "birincisi, Doğu dillerinde deneyimli çevirmenler yetiştirmek; ikincisi Ermeni eğitim kurumları için öğretmenler ve Gregoryen dini için eğitimli rahipler yetiştirmek" şeklinde tasarlanmıştır.⁴⁹

44 Boris Andreeviç Dorn (1805-1881), Doğu dilleri profesörü ve Kafkasya-Yakın Doğu tarihçisi ve coğrafyacısıdır.

45 *Biobibliograficheskii slovar'*, s. 21-22; Kononov, s. 100-101.

46 Kononov, s. 126, 140.

47 Genellikle Doğu Enstitüsü (L'Institut des langues orientales du Ministère des affaires étrangères) olarak adlandırılmış ve 1823'ten 1918'e kadar varlığını sürdürmüştür (*Biobibliograficheskii slovar'*, s. 30).

48 Kononov, s. 161-162. Daha sonra bazı yeni bilim dalları da eklenmiştir: İtalyan dili (1835), Yunan dili (1851), İslam hukuku (1873), uluslararası hukuk (1883) ve Tatar dili (1888). 1835'te ilk defa Müslüman Doğu Tarihi kürsüsü kurulmuş ve varlığını sürdürdüğü tüm dönem boyunca (1835-1843) Asya tarihi ve coğrafyası dersi B. A. Dorn tarafından verilmiştir. Türkçe 1823 ve 1835 arasında F. B. Sharmua tarafından, 1836 ve 1872 arasında ise S. I. Desmaisons tarafından verilmiştir. Türkçe üzerine pratik eğitim 1823-1844 yılları arasında İstanbullu bir Rum olan Çorbacıoğlu tarafından verilmiştir. Yerini daha sonra İstanbullu bir Ermeni olan Okhannes Amidi (1844-1949) almıştır. Sonraki eğitimciler ise Türktür: Vehbi Efendi (1852-1856), Akif Efendi (1857-1859) ve Osman Nuri (1862-1877). 1878'den itibaren Türkçe üzerine pratik eğitim İstanbullu Rumlar olan Fardis ve daha sonra da Vamvaki tarafından verilmiştir. 1883'te subaylar için üç yıllık Doğu dilleri kursları düzenlenmiştir. Bu kursların öğrencileri arasında Türkçe-Rusça ve Rusça-Türkçe sözlükleri derleyen (St. S., 1902) ve *İslamism* (Aşkabat, 1912-1913) adında dört ciltlik bir derleme çalışması bulunan S. S. Tsvetkov da bulunmaktadır.

49 Kononov, s. 154. İlk Doğu dilleri öğretmeni Mihail Salatyanyan'dır. 1830'ların ilk döneminde Türkçe ve Arapça, bir Osmanlı Ermenisi ve ticari mümessil olan Arakel Şahumov tarafından öğretilmiştir. 1848 düzenlemesi Lazarev Enstitüsü'nü Ermenice, Arapça, Farsça, Türkçe, Gürcüce ve Tatarcanın öğretildiği bir yüksekokula dönüştürmüştür. 1850'den itibaren Türkçe, bir Türkçe gramer ve okuma kitabının

Odessa'daki *Rışelyevskiy Yůksekokulu*'na bağlı olan Dođu Enstitüsü (1828-1854) ise eğitimli çevirmenler yetiştirmek için kurulmuştur. Dışışleri Bakanlığı'nın Dođu Enstitüsü'ne benzer biçimde öğrenci sayısı altı genç erkek ile sınırlandırılmıştır. Arapça, Farsça ve Osmanlıca öğretilmiştir.⁵⁰

Kazan Üniversitesi: 1835'te üniversiteler için yeni bir Üniversiteler Tüzüđü onaylanmıştır. Bu tüzüğe göre, üniversiteler yeniden düzenlenmiş ve bu arada Osmanlıca da öğretim programında yerini almıştır. Kazan Üniversitesi'ndeki Felsefe Fakóltesi'nin Dođu Bölümü'nde bir Türk-Tatar Filolojisi Kürsüsü zaten 1828'den beri mevcut idi. Kürsü başkanı M. A. Kazem-Bek,⁵¹ 1826'dan itibaren Kazan Üniversitesi'nde Arapça ve Farsça, 1829'dan itibaren ise Tatarca öğretmiştir. 1836'da Kazem-Bek "tüm detaylarıyla Türkçe-Tatarca" eğitimini başlatmış; haftada sekiz saat ayırarak "Türkçe ile Tatarca ve diğer Türk lehçeleri arasındaki farka dikkat çekerek" karşılaştırmalı olarak Türkçe öğretmiş, etimoloji ve sözdizimi ile ilgili geniş bilgiler aktarmış ve öğrencilere Türkçeden Rusçaya ve Rusçadan Türkçeye çeviri eğitimi vermiştir. Kazem-Bek aynı zamanda Türkçe'nin 1836'da özel bir yönetmelik ile okutulmaya başlandığı 1. Kazan Yůksekokulu'nda (1758'de kurulmuştur) da ders vermiştir.⁵² Aynı yıl Kazem-Bek, Arapça, Farsça ve Türkçe-Tatarca öğretmenleri için bir yöntem kitabı ve program hazır-

(1864) yazarı olan L. E. Lazarev (1822-1884) tarafından öğretilmiştir. Kendisi daha sonra 1872'de Lazarev Enstitüsü'nde kurulan Türk-Tatar Kürsüsü'nün ilk başkanı olmuştur. Lazarev'in ölümünden sonra Türk-Tatar Kürsüsü'ne, Anadolu kökenli bir Rum olan ve 1871 ile 1908 arasında Türkçe öğreten S. Y. Sakov (1846-1921) tarafından başkanlık edilmiştir. 1885'ten itibaren Türkçe ile ilgili pratik eğitim, konuşma Türkçesi ile ilgili bir ders kitabının (1909) yazarı olan S. G. Tserunyan (1860-1931) tarafından idare edilmiştir (Kononov, s. 155-158).

50 B. M. Dantsig, *Bliźnii Vostok v russkoi nauke i literature [Rus Bilimi ve Edebiyatında Yakın Dođu]*, Moskova, 1973, s. 234-237. İlk Türkçe öğretmeni, Fransızca-Türkçe sözlüğu yazarı olan G. Rhasis'tir (St. Petersburg, 1828). Kendisi Rus elçiliğinin tercümanı olarak İstanbul'a gittikten sonra Dođu dilleri V. V. Grigoryev (1838-1843), V. N. Kuzmin (1845-1852) ve I. N. Holmogorov (1852-1854) tarafından öğretilmiştir.

51 Mirza Muhammed Ali (Aleksandr Kasimoviç) Kazem-Bek (1802-1870). En saygın Rusyalı Doğu bilimcilerden biri; ünlü Arabist, İranist ve Türkolog. Azeri kökenlidir ve İran'da doğmuştur. 1823'te Hristiyanlığa geçmiştir. 1826'dan 1829'a kadar Kazan Üniversitesi'nde okutmuş, 1836'da profesör olmuştur. 1849'da St. Petersburg'a taşınmış ve St. Petersburg Üniversitesi'nde Fars Filolojisi Kürsüsüne başkan olmuştur. 1855'te St. Petersburg Üniversitesi'nde yeni kurulan Doğu Dilleri Fakóltesi'nin ilk dekanı olmuştur. Kafkaslar, İran, Orta Asya ve Kırım tarihinin yanı sıra İşlam tarihi, İran ve Türk dilleri üzerine de eserler vermiştir. Pek çok Doğu el yazması yayınlamıştır. Rusya'da Babizm üzerine bir makale ve Doğu dillerinin grameri üzerine eserler yazan ilk araştırmacıdır.

52 1. Kazan Yůksekokulu programına Türkçeyi ekleyen yönetmelikten biraz alıntı yapmak faydalı olacaktır, çünkü burada Rus devletinin Dođu bilimcilerin eđitimine iliřkin pratik hedeflerinden bahsedilmektedir. 2 Ocak 1836'da II. Nikolay tarafından onaylanan "Birinci Kazan Yůksekokulu'nda Dođu Dillerinin Öđretilmesi Üzerine Yönetmelik" řöyle buyurmuřtur:

1. 1828 Eđitim Yönetmeliđinde adı geçen derslerden bařka 1. Kazan Yůksekokulu'nda řu derslerin de okutulması uygun görölmüřtür: 1) Arapça, 2) Farsça, 3) Türkçe-Tatarca, 4) Mođolca.

2. Doğu dillerinde eğitimin amacı, bu dillerde uzmanlaşmış memurların 1) Doğu dilleri öğretmeni olarak Millî Eğitim Bakanlığı'na; 2) Çevirmen ve elçiliklere bağlı tercüman olarak Dışışleri Bakanlığı'na; 3) Asya sınırı boyunca yer alan bölgelerin valilerine, Rus tebaası olan hanlara ve sultanlara ve gayrimüslimlerin valilerine bağlı çevirmen ve memur olarak İçişleri Bakanlığı'na; 4) Rusya'nın Doğu sınırı boyunca yer alan gümrük evlerinin başkanlarına ve Asya topraklarına bitişik hazine evlerine bağlı olarak Maliye Bakanlığı'na atanmak üzere yetiştirilmeleridir (aktaran Kononov, s. 121).

lamıştır. Bu eserleri Halk Eğitimi Bakanlığı tarafından onaylanmış ve on beş sene boyunca 1. Kazan Yüksekokulu'nda yöntem konusunda rehber kitaplar olarak kullanılmıştır.⁵³

M. A. Kazem-Bek, “köklü Müslüman eğitimini sağlam Avrupa bilimi bilgisi ile birleştiren” bir araştırmacı olarak döneminin Doğu bilimcilerinin gözünde büyük saygınlık kazanmıştır.⁵⁴ Günümüzdeki Turkologların da ileri sürdüğü üzere, Kazem-Bek'in eserleri Osmanlı çalışmalarının ayrı bir araştırma dalı olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁵ Yazdığı *Grammatika turetsko-tatarskogo yazıka* [Türkçe-Tatarca Grameri] (1839), Rusça yazılan ikinci Türkçe gramer kitabıdır (ilki 1828'de O. I. Senkovskiy tarafından yazılmıştır) ve diğer Türk dilleri ile karşılaştırmalı bir şekilde Osmanlıca'yı ele alan ilk gramer kitabıdır. Bu eser, XX. yüzyılın başına kadar Rusya'nın tüm üniversitelerinde ders kitabı olarak kullanılmıştır. Ayrıca 1848'de Almancaya çevrilmiş ve yabancı üniversitelerde de kullanılmıştır.⁵⁶

Kazem-Bek, Arapça, Farsça ve Türk dillerine ilişkin derin bilgisi olan parlak bir dil bilimci olmanın yanı sıra önde gelen Doğu tarihçisi ve edebiyatçısı da olmuştur. 1840'ların başlarında Kazan Üniversitesi'ndeki eğitime dair hazırlanan bir raporda Kazem-Bek'in ders verme tarzı şöyle açıklanmaktadır:

Haftada altı saat, kendi çalışmasına dayanarak öğrencilere geniş Türkçe-Tatarca gramerini anlatır, *Kabusname*, *Cengiz Han'ın Tarihi*, Ebulgazi Bahadır Han'ın eserleri, Muhammed Rıza'nın *Yedi Gezeğin Tarihi*, Ragıp Paşa, Rami Efendi ve Ageli'nin eserlerinden seçme parçalar okur, İstanbul ve İskenderiye'den gelen gazeteleri okutur ve Türkçeye çeviri alıştırmaları yaptırır ve kendi notlarına dayanarak Türk edebiyatının tarihi ve Doğu'da eğitim ve bilimin tarihi üzerine ders verir.⁵⁷

Kazem-Bek'in Muhammed Rıza'nın *Yedi Gezeğin*⁵⁸ ve diğer eserlerini yayınlaması Osmanlı kaynak çalışmalarına önemli bir katkı yapmış ve Rus tarihinin araştırılmasında Doğu kaynaklarının önemini gözler önüne sermiştir.⁵⁹

XIX. yüzyılın ortalarında Kazan Üniversitesi, Rusya'da Doğu eğitimi ve biliminin en önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir.

26 Mart 1843'te Millî Eğitim Bakanlığı'nın Kazan Üniversitesi için onayladığı ders listesine göre Türk-Tatar Filolojisi Kürsüsü'nde aşağıdaki dersler öğretilmekteydi:

- I. yıl.* Ana dersler: 1) Türkçe, 2) Arapça; Yardımcı dersler: 1) İngilizce, 2) Din Tarihi, 3) Eski Çağlar Tarihi, 4) Genel Tarih.

53 Kononov, 121-122; 130-131. Kazem-Bek ayrıca 1845'ten itibaren iki kürsünün (Moğolça-Kalmukça ve Türkçe-Tatarca) bulunduğu Kazan Din Akademisi'nde de Tatarca, Türkçe ve Arapça öğretmiştir (*Biobibliograficheskii slovar'*, 35). Bir başka ilginç nokta, klasik Rus yazarlarından Lev Nikolayevič Tolstoy'un Kazan Üniversitesi giriş sınavlarına hazırlanırken Kazem-Bek'ten Türkçe ve Arapça dersleri almış olmasıdır. 1844'te Tolstoy sınavları geçmiş ve Felsefe Fakültesi'nin Doğu Bölümü'ne kabul edilmiştir. Ancak bir sene sonra Hukuk Fakültesi'ne geçmiştir (Kononov, s. 130).

54 V. V. Grigoryev sözlerini aktaran Oreškova, “Nekotorye razmyshleniia”, s. 25.

55 A.g.e., s. 26.

56 Kononov, s. 190-191.

57 A.g.e., s. 132.

58 M. A. Kazem-Bek, *Asseb as Seitar, ili Sem' Planet, soderzhashchii istoriiu Krymskikh khanov* [Kırım Hanlarının Tarihini İçeren es-Seb'u'su-seyyâr ya da Yedi Gezeğin], Kazan, 1832.

59 Oreškova, “Nekotorye razmyshleniia”, s. 25.

II. yıl. Ana dersler: 1) Arapça, 2) Türkçe, 3) Eski Türk halkları tarihi; Yardımcı dersler: 1) İngilizce, 2) Tefekkürli Teoloji, 3) Ortaçağ Tarihi ve Modern Tarih, 4) Genel Edebiyat Tarihi.

III. yıl. Ana dersler: 1) Türkçe, 2) Arapça, 3) Osmanlı Devleti'nin Siyasi Tarihi; Yardımcı dersler: 1) İngilizce, 2) Ahlak Teolojisi, 3) Rusya Tarihi, 4) Genel Edebiyat Tarihi.

IV. yıl. Ana dersler: 1) Türkçe, 2) Arapça, 3) Osmanlı Filolojisi Tarihi; Yardımcı dersler: 1) İngilizce, 2) Felsefe Sistemleri Tarihi, 3) Genel Edebiyat Tarihi.

Seçmeli dersler: 1) Farsça, 2) Fransızca.⁶⁰

Kazan Üniversitesi yönetim kurulunun her profesörden yılda bir kez “kendi bilim dalının Avrupa’da gösterdiği gelişmeler ve alanda kazanılan başarılar üzerine tarihsel özet” sunmasını istemesi, Kazan Üniversitesi’nde verilen Doğu eğitiminin yüksek kalitesine delalet eden örneklerden biridir. Öğrencilerin ise önerilen konular üzerine kompozisyon yarışmalarına katılmaları⁶¹ ve Doğu ülkelerine uzun gezilerde bulunmaları mecbur kılınmıştır. Örneğin 1842’de Kazem-Bek’in öğrencileri olan İ. N. Berezin⁶² ve V. F. Dittel⁶³ hocaları tarafından hazırlanan program doğrultusunda üç yıllık bir gezi için Ortadoğu’ya gönderilmişlerdir.⁶⁴

1846’da Kazem-Bek’in Arap ve Fars Filolojisi Kürsüsü’ne atanmasından sonra Berezin Türkçe-Tatarca Kürsüsü’nün başkanı olmuştur. Öğrencilerine Kazem-Bek’inkine benzer şekilde eğitim vermiştir: “Haftada sekiz saat, *Tutiname*, *Üss-i Zafer*, Evliya Çelebi’nin eserleri, *Kırk Vezir Kitabı*, Muhammed Seyid Vahit Efendi’nin seyahatnameleri, Baki’nin *Divân*’ı, Osmanlı resmî belgeleri ve hanların ‘yarlık’larını öğrencileriyle dönüşümlü olarak çevirmiş; Rusça ve Fransızcadan Türkçeye ve edebî Türkçeden konuşma Türkçesine çeviri alıştırmaları yaptırmış ve Türk halkları, Osmanlı İmparatorluğu tarihi ve Türk edebiyatı tarihiyle ilgili dersler vermiştir.”⁶⁵

1819’de tesis edilen *St. Petersburg Üniversitesi*’nde Osmanlı Türkçesi Filolojisi Kürsüsü 1834 yılında O. İ. Senkovskiy⁶⁶ başkanlığında kurulmuştur. Kendisi aslında 1822’de Türkçe (Arapça ile birlikte) öğretmeye başlamışsa da dersler “deyim yerindey-

60 Kononov, s. 132-133.

61 Örneğin 1840-41 akademik yılı için şu başlık önerilmiştir: “Türk ve Moğol Halklarının Doğu’dan Batı’ya Göçünün Nedenleri ve Yönü.”

62 İlya Nikolaievich Berezin (1818-1896), daha sonra Türkoloji ve İran çalışmaları alanında seçkin uzman konumuna gelecek, Kazan (1846-55) ve St. Petersburg (1855’ten itibaren) üniversitelerinde profesör olacaktır. 1842’den 1845’e kadar Dağıstan, Kafkasya Ötesi, Türkiye ve İran’a geziler yapmış ve bunların sonucunda *Doğu’da Geziler* (cilt 1-2, 1850-52) kitabını yazmıştır. Berezin’in ana eserleri Yakın ve Orta Doğu’nun tarih, filoloji ve arkeolojisi üzerinedir. *Doğu Tarihçileri Kütüphanesi* (1849-54); Rusçaya çevirisi ve notlar ile birlikte Reşidüddin’in *Vakayiname Derlemesi* (1858-88); *Türkçe Okumalar* (cilt 1-3, 1857-90) ve *Rusya Ansiklopedik Sözlüğü*’nü (cilt 1-16, 1873-79) yayınlamış; ayrıca Rusya’daki ilk Farsça el kitabını derlemiştir (*Fars Dili Grameri*, 1853).

63 Viliam Frantsevich Dittel (1816-1848) Kazan Üniversitesi’nden mezun olmuş, 1846-1848 arasında St. Petersburg Üniversitesi’nde Türkçe öğretmiştir. Erken yaşta koleradan ölmüştür.

64 Kononov, s. 135.

65 Kononov, s. 133.

66 Osip Ivanoviç Senkovskiy (Josef Julian Sekowski) (1800-1858), önde gelen Rus Doğu bilimcilerinden biridir. Köken bakımından Leh’tir. 1819’da Vilnius Üniversitesi’nden mezun olmuştur. Aynı yıl tüm Yakın Doğu’yu gezmiştir. 1820’de İstanbul’daki Rus büyükelçiliğine tercüman olarak atanmıştır. 1822’de kendisine St. Petersburg Üniversitesi’nde profesörlük teklif edilmiştir.

se özel ders niteliğinde idi” ve Senkovskii sadece son sınıf öğrencilerine haftada iki kez ders vermişti. 1835’te Türkçe resmî olarak üniversite programına dâhil edildi.⁶⁷

Senkovskiy çok yetenekli, çok yönlü ve çelişkili bir kişiliğe sahipti. Bir taraftan Arapça ve Türkçe üzerine mükemmel bilgisi olan ve Doğu halklarının yaşam biçimi ve kültürü kadar Doğu edebiyatını da çok iyi bilen parlak bir araştırmacıydı. Senkovskiy mükemmel bir öğretmendi ve Doğu dillerinin etkin bir biçimde kullanılmasına büyük önem atfederken aynı zamanda öğrencilerine Doğu edebiyatı ve toplumu ile ilgili sağlam ve derin bilgiler vermekteydi. Ayrıca öğrencilerinin her zaman kaynaklara bağlı kalmasını isterdi.⁶⁸ Türkçe öğretirken Senkovskiy kendi *Karmannaia kniga dlia russkikh voinov v turetskikh pokhodakh* [Türk Seferlerine Katılan Rus Askerleri İçin Cep Kitabı] (iki ciltte basılmıştır, St. Petersburg, 1828-29) kitabını ders kitabı olarak kullanmıştır. Bu eser, Rusça-Türkçe konuşma kitabı, Rusça-Türkçe sözlük ve Türkçe gramer olmak üzere üç parçadan oluşmaktaydı. Bunlar Rusya’da yazılan ilk Rusça-Türkçe sözlük ve ilk Türkçe gramer kitabıdır.⁶⁹

Diğer taraftan Senkovskiy yetenekli bir edebiyatçı (yazar olarak takma ismi Baron Brambeus’tu) ve Doğu’ya ilişkin bilgisini ortaya koyduğu pek çok popüler edebî eserin yazarıydı. *Biblioteka dlia chteniia* [Okumak için Kütüphane] (1834’te kurulmuştur) dergisinin editörü olarak ayrıca etnografik tasvirler ve gezilerle ilgili kayıtlar, çeviriler ve kitap tanıtım yazıları yayınlamıştır.⁷⁰ 1834’ten itibaren Senkovskiy gazetecilikle daha fazla ilgilenmeye başlamış ve her ne kadar 1828’e kadar St. Petersburg Üniversitesi’nde eğitim vermeye devam ettiyse⁷¹ ve Osmanlı kaynaklarının popüler çevirilerini yaparak Osmanlı çalışmalarının tanıtılmasına katkıda bulunduyorsa da araştırma faaliyetlerini bırakmıştır. Ne yazık ki kendisinin renkli bir edebî tarza yatkın oluşu bu çevirilerden pek çoğunu bilimsel açıdan güvenilir hale getirmiştir.⁷²

Yine de Senkovskiy’nin Rus Doğu biliminin ve özellikle de Osmanlı çalışmalarının akademik bilim dalı olarak kurulmasına yaptığı önemli katkı, Rus araştırmacılar tarafından takdir edilmiştir. Günümüzde Rus Turkologlar, bilimsel Turkolojinin Senkovskiy ve Kazem-Bek tarafından başlatıldığını söylemektedirler.⁷³ Barthold’un bu ikisini Rus Doğu biliminin kurucuları olarak daha geniş bir bağlamda değerlendirdiğine dikkat çekmek gerekir. Barthold’un belirttiği gibi “Senkovskiy ve Kazem-Bek, dersleriyle Rus Doğu biliminin temelini atmışlardır; neredeyse tüm sonraki nesil Rus Doğu bilimcileri ya onların öğrencileri ya da onların öğrencilerinin öğrencileridir.”⁷⁴

67 Kononov, s. 140.

68 *Biobibliograficheskii slovar’*, s. 259.

69 Kononov, s. 141, 188.

70 Dantsig, s. 128-129.

71 Ondan sonra Türkçe A. O. Muhlinskiy (1839-45), M. D. Topçibaşev (1845-46; 48-49), V. F. Dittel (1846-48), tekrar Muhlinskiy (1849-1866), A. O. Maksimov (1866-1867), L. Z. Budagov (1868-1869), İ. N. Berezin (1869-1873) ve V. D. Smirnov (1873-1919) tarafından öğretilmiştir. 1886 ve 1897 arasında Smirnov’a Selanikli bir Türk olan Abdurahman Şevket yardımcı olmuştur. 1898 ve 1908 arasında orta öğrenimini İstanbul’da tamamlayan İlyas Murza Baraganskiy konuşma Türkçesi ve Türkçe kaligrafi öğretmiştir (Kononov, s. 143-145, 150).

72 Oreškova, “Nekotorye razmyshleniia”, s. 25.

73 A.g.e., s. 25.

74 V. V. Barthold, “İstoriia izucheniia Vostoka v Evrope i Rossii [Avrupa ve Rusya’da Doğu Çalışmalarının Tarihi]”, *Sochineniia* [Eserler] v. IX, Moskova, 1979, s. 283.

XIX. yüzyılın ikinci yarısı: 1854-55'te Doğu eğitimi merkezleşmeye yönelik radikal bir reforma tabi tutulmuştur. 1854'te St. Petersburg Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Fakültesi kurulurken Kazan ve Odessa'daki mevcut diğer tüm Doğu bölümleri lağvedilmiş ve kadrolarının, öğrencilerinin ve kaynaklarının birçoğu St. Petersburg'a gönderilmiştir.⁷⁵

Bazı Sovyet araştırmacıları bu yeniden yapılanmaya oldukça muğlak bir açıklama getirirerek, 1840'larda Kazan ve St. Petersburg üniversitelerindeki Doğu bölümlerinin bir "kriz" yaşadığını, bu krizin "kaliteli öğretmen eksikliğinden ve Doğu bilimci eğitiminin hedeflerinin belirsizliğinden" kaynaklandığını; bu yüzden "mezunların iş ararken sıkıntı yaşadıklarını" söylemişlerdir.⁷⁶ Fakat diğerleri, Kazan'daki Doğu eğitiminin beklenmedik bir şekilde durdurulmasının tam da "Kazan'da Doğu dilleri öğretiminin etrafına geliştiği" bir dönemde meydana geldiğine dikkat çekmişlerdir.⁷⁷ 1840'ların ortalarında, seçkin bir Finlandiyalı filolog olan M. A. Castren, "Dünyada Kazan dışında Doğu edebiyatının bu kadar güçlü bir şekilde çalışıldığı başka bir üniversite yoktur... Kazan Üniversitesi'ndeki Doğu bilimciler arasında Avrupa'da ün yapan araştırmacılar bulunmaktadır ve inanıyorum ki Doğu'ya ilişkin en önemli bilimsel sorunlar yakın gelecekte tam da burada çözülecektir" demiştir.⁷⁸ Rusya'daki Müslümanların tanınmış manevi merkezi olan ve Rusya'nın dışındaki Müslüman dünya ile de, özellikle Osmanlılarla ilişkiler kuran Kazan'da Doğu araştırmalarının gösterdiği ilerlemeden Rus yetkililerin endişe duymuş olmaları oldukça muhtemeldir. Doğu eğitiminin merkezini St. Petersburg'a taşıma kararının alınmasında bu faktörün etkili olmuş olabileceğini belirtmek gerekir.⁷⁹

St. Petersburg'daki Doğu Dilleri Fakültesi şu kürsüleri içererek 1854'te kurulmuştur: 1) Arapça, 2) Farsça, 3) Türkçe-Tatarca, 4) Moğolca ve Kalmukça, 5) Çince, 6) İbranice, 7) Ermenice, 8) Gürcüce ve 9) Mançu.⁸⁰ M. A. Kazem-Bek fakültenin ilk dekanı olmuştur.⁸¹ Osmanlıca, 1866'ya dek A. O. Muhlinskiy⁸² tarafından yönetilen

⁷⁵ *Biobibliografičeskii slovar*, s. 27.

⁷⁶ *A.g.e.*, s. 27.

⁷⁷ Kononov, s. 125.

⁷⁸ Aktaran Kononov, s. 136.

⁷⁹ Doğu araştırmalarının St. Petersburg'a aktarılması, yeni yeni oluşmaya başlayan Kazan Doğu çalışmaları ekolünü neredeyse çökertmiştir. Kazan'da sadece Tatar dilinin öğretiminin devam edilmesine "yemel koşullara dikkat ederek" izin verilmiştir. 1861'de "ilgilenenler için" Türkçe ve Arapça öğrenimi yeniden başlatılmıştır (öğretmen N. İ. Ilminskiy'dir), ancak 1872'de profesörün başka bir göreve atanmasından sonra kürsünün varlığı son bulmuştur. Bu kürsü ancak 1888'de Türkçe ve Fince iki bölüm içerecek yeniden açılabilmiştir (ve 1919'a kadar varlığını sürdürmüştür). 1894'ten itibaren V. V. Radlov, İ. N. Berezin ve V. D. Smirnov'un öğrencisi Profesör N. F. Katanov (1862-1922) Tatarca, Türk halkları tarihi, Türk-Tatar edebiyatı tarihi (Osmanlı, Çağatay ve genel Türk edebiyatı) ve karşılaştırmalı Türk dilleri gramerini öğretmiştir (Kononov, s. 136-138).

⁸⁰ *Biobibliografičeskii slovar*, s. 27.

⁸¹ 1849'da Kazem-Bek Fars Filolojisi Kürsüsü'ne başkanlık etmek üzere St. Petersburg Üniversitesi'ne geçmiştir.

⁸² Anton Osipovič Muhlinskiy (1808-1977) Vilnius ve St. Petersburg Üniversitelerinden mezun olmuş ve Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Enstitüsü'nden dersler almıştır. 1839'da Osmanlı Türkçesi Filolojisi Kürsüsü'nün başkanlığına getirilmiş ve Osmanlıca dersleri vermeye başlamıştır. Daha sonra ayrıca Osmanlı edebiyatı (1843-44) ve Türkçenin ve Türk dillerinin tarihi üzerine ders vermiştir (1844-45).

Türk-Tatar Filolojisi Kürsüsü'nde öğretilmiştir. Muhlinskiy Osmanlıca, Osmanlı edebiyatı, tarihi ve coğrafyası konusunda dersler vermiştir.⁸³ Genel Türkoloji ile ilgili dersler İ. N. Berezin tarafından verilmiştir. Berezin, 1869-73 yılları arasında Osmanlıca derslerini de üstlenmiştir.⁸⁴

1863'te dünyada ilk defa Doğu Tarihi Kürsüsü kurulmuş ve böylece Doğu tarihi ayrı bir bilim dalına dönüşmüştür. Kürsünün ilk başkanı V. V. Grigoryev'dir (1816-1881).⁸⁵

1873'te burada V. D. Smirnov⁸⁶ Osmanlıca, Osmanlı edebiyatı ve tarihi üzerine ders vermeye başlamıştır. Onun kürsüdeki çalışmaları, 1919'a kadar devam etmiştir. Bugünkü Türkiye uzmanlarının fikrine göre Smirnov, Osmanlı çalışmaları üzerine yoğunlaşan ilk Rus Türkolog olmuştur. Onun çabaları sonucunda Osmanlı araştırmaları Rus Doğu biliminin ayrı bir dalı haline gelmiştir.⁸⁷

Moskova'daki *Lazarev Enstitüsü*'nün gelişimi konusunda da bazı bilgiler verelim. 1872'de Lazarev Enstitüsü iki eğitim kurumunu (yüksek okul ve üniversite fakültesi seviyesindeki üç yıllık programa sahip Özel Sınıflar) birleştirecek biçimde yeniden yapılandırılmıştır. Özel Sınıflar şu kürsülerden oluşmuştur: 1) Ermeni filolojisi, 2) Arap filolojisi, 3) Fars filolojisi, 4) Türk-Tatar dili, 5) Doğu Tarihi, 6) Rus filolojisi ve 7) Gürcü dili.⁸⁸ 1897-1911 arasında enstitü müdürü olan ünlü İranist ve Slavist V. F. Miller (1878-1913); İranist, Slavist, Arabist, Türkolog ve Sanskritçe uzmanı F. Y. Korş (1843-1915); Arabist, İranist, Türkolog A. Y. Krımskiy (1871-1942); Doğu tarihçisi V. İ. Guerrier (1837-1919) ve Türk dili, edebiyatı ve etnografyası uzmanı V. A. Gordlevski (1876-1956) gibi seçkin profesörleri sayesinde, XIX. yüzyılın sonuna doğru Lazarev Enstitüsü büyük bir ilerleme göstermiştir.⁸⁹ Enstitünün kendine ait basımevinde *Emin Etnografya Antolojisi* (6 sayı) ve *Doğu Araştırmaları Notları* (1899-1917)⁹⁰ yayınlanmıştır.

83 Kononov, s. 145-146; 190.

84 A.g.e., s. 146-148. Her ne kadar Berezin, başlıca olarak Orta Asya ve İran üzerine çalıştıysa da Osmanlı araştırmalarına da önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle de Kırım hanlarının resmî belgeleriyle ilgili çalışmasını zikretmek gerekir (s. 195).

85 A.g.e., s. 4. Kononov'a göre, Doğu tarihçiliğinde Rusya ekolü bu olayla başlamıştır. Bu ekolün Türkolojideki temsilcileri V. V. Grigoriev, S. S. Savelyev, İ. N. Berezin, V. G. Tizengauzen, V. V. Veliyamov-Zernov, N. İ. Veselovskiy, V. V. Barthold, V. D. Smirnov, A. Y. Yakubovskiy, A. A. Semenov ve diğerleridir.

86 Vasilij Dmitriyeviç Smirnov (1846-1922) V. V. Grigoriev ve İ. N. Berezin'in öğrencisidir. 1870'de St. Petersburg Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1873'te "Koçi Bey Göricele ve Diğer Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Yazarları Türkiye'nin Gerilemesinin Nedenleri Üzerine" (1873'te St. Petersburg'da basılmıştır) adlı tezini vererek yüksek lisans derecesi almıştır. 1875'te Türkiye'ye ilk ziyaretini gerçekleştirmiştir. 1887'de "Onsekizinci Yüzyılın Başına Kadar Osmanlı Hakimiyeti Altında Kırım Hanlığı" (St. Petersburg, 1887) adlı tezini vererek doktora derecesi almıştır. Türk edebiyatı ve tarihi üzerine *Onsekizinci Yüzyılda Osmanlı Hakimiyeti Altında Kırım Hanlığı* (Odessa, 1889), *Osmanlı Edebiyatından Örnek Eserler ve Türk Edebiyatı Tarihi Üzerine Denemeler* (St. Petersburg, 1891), *Dışişleri Bakanlığı Doğu Dilleri Eğitim Bölümü Kütüphanesindeki Türk El Yazmaları Kataloğu* vb. pek çok önemli eserin yazarıdır.

87 *Biobibliograficheskii slovar'*, s. 261.

88 Kononov, s. 156.

89 *Biobibliograficheskii slovar'*, s. 30.

90 *Great Soviet Encyclopedia*, vol. 14, New York: Macmillan, Inc.; London: Collier Macmillan Publishers, 1977, s. 308.

XIX. yüzyılın sonu itibariyle Lazarev Enstitüsü ve St. Petersburg Üniversitesi'ndeki Doğu Dilleri Fakültesi, Rusya'da Doğu araştırmaları konusunda en gelişmiş iki kurum haline gelmiştir.⁹¹ Bunlar farklı amaçlara hizmet etmiştir. St. Petersburg'daki Doğu Fakültesi daha ziyade bilimsel çalışmalara yönelmişken, Lazarev Enstitüsü'nün başlıca amacı diplomat, memur ve çevirmen yetiştirmek olmuştur. St. Petersburg Üniversitesi'nde Doğu halklarının klasik filolojisi, Eski Çağ ve Orta Çağ edebiyatı ve kültürü incelenmiş, Lazarev Enstitüsü'nün programı ise daha çok hukuk ve ekonomi dersleri içermiştir. Lazarev Enstitüsü'nün araştırmacıları güncel gerçeklere ve modern Doğu dillerinin konuşma biçimlerine daha fazla ilgi göstermişler ve özellikle Yakın ve Orta Doğu ülkeleri, yani Arap ülkeleri, İran, Türkiye, Kafkasya Ötesi ve Orta Asya ile ilgilennmişlerdir.⁹²

Lazarev Enstitüsü araştırmacıları arasında Osmanlı filolojisi ve tarihi çalışmalarına en büyük katkısı A. Y. Krimskiy⁹³ ve V. A. Gordlevskiy⁹⁴ yapmıştır. Gordlevskiy Türkiye araştırmalarında Moskova ekolünün kurucusu ve Sovyet döneminde de Rus Doğu bilimi geleneğinin koruyucusu olarak bilinmektedir.⁹⁵

Sonuç olarak, şu hususlardan söz edilebilir. Özellikle 1830'lardan itibaren gelişen Doğu'ya ilişkin eğitim ve araştırma faaliyetleri içerisinde Osmanlı çalışmalarının yavaş yavaş Türkolojinin ayrı bir dalı olarak ortaya çıkmaya başladığını görüyoruz. Her ne kadar Türkolojinin kendi kurumlarına ve uzmanlarına sahip, tamamen ayrı bir bilim dalı olarak kurulduğu söylenemezse de, en azından Türk filolojisi, edebiyatı ve tarihine özel ilgi duymaya başlayan bazı araştırmacılardan bahsedebiliriz. XIX. yüzyıl sonu iti-

91 Moskova Üniversitesi'nde Doğu dillerinin öğretimi 1811'de başlamıştır (1811-37 arasında Arapça ve İbrance, 1852'den sonra ise Arapça, Farsça ve İbrance). Türk dillerinin öğretimi ancak Sovyet döneminde başlamıştır (Kononov, s. 138-139).

92 Li ve Oreşkova, s. 14-15.

93 Agafangel Yefimoviç Krimskiy (1871-1942) Lazarev Enstitüsü'nden (1892) ve Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden (1896) mezun olmuştur. 1900'dan itibaren profesör olarak görev aldığı Lazarev Enstitüsü'nde 1898-1918 arasında eğitim vermiştir. 1918'den 1941'e kadar Kiev Üniversitesi'nde profesör olmuştur. Ukrayna Bilimler Akademisi'nin kurucularından biridir. Arabist, İranist, Türkolog, Slavist, İslam uzmanı, tarihçi, edebiyatçı ve şair olarak geniş ilgi alanlarına sahip bir araştırmacı olmuştur. İslam üzerine, Arap ülkeleri, İran, Türkiye, Ukrayna tarihi, edebiyatı ve kültürü üzerine ve Ukrayna grameri ile Slav çalışmalarının diğer yönleri üzerine pek çok kitap yazmıştır. Arap, Türk ve İran yazarlarından edebî çeviriler yapmıştır. Krimskiy, Doğu tarihini dünya tarihinin bir parçası olarak değerlendiren ilk Rus Doğu bilimcileri arasında yer alır. (*Biobibliograficheskii slovar'*, s. 198-199; *Great Soviet Encyclopedia*, vol. 13, 1976, s. 532.). *Türkiye'nin Tarihi ve Edebiyatı'nın* (1910'da Rusça, 1924-27'de Ukraynaca yayınlamıştır) yazarıdır. "Çargrad" (Moskova, 1915) makalesi, halkın genelinin Türk karşıtı yaklaşımına tezat bir şekilde Osmanlı tarihine yeni bir anlayış getirmiştir (Li ve Oreşkova, s. 14).

94 Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy (1876-1956) Lazarev Enstitüsü'nden (1899) ve Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden (1904) mezun olmuştur. 1905-1907 arasında iki yılını Anadolu, Suriye ve Fransa'da geçirmiştir. 1907'den itibaren Lazarev Enstitüsü'nde Türk dili ve edebiyatı derslerini vermiştir. 1905'ten sonra Türk folklor ve etnografyasına, daha sonra da Türk edebiyatı ve tarihine ilgi duymuştur. Rus-Türk edebî ilişkilerini inceleyen ilk araştırmacıdır: *Türkiye'de Tolstoy*, Moskova, 1911. (Sovyet döneminde bu yöndeki çalışmalarına devam etmiştir: *Türkiye'de Çehov*, Moskova, 1944; *Türkiye'de Puşkin*, Moskova, 1961). 1912'de Osmanlı edebiyatının Rus ve Batı edebiyatı ile karşılaştırmalı şekilde incelendiği *Modern Osmanlı Edebiyatı Üzerine Denemeler*'i yayınlamıştır. Gordlevskiy'nin bilimsel ve eğitimsel faaliyetleri esas olarak Sovyet döneminde gelişmiştir. (*Azerbajjan Sovet Entsiklopediası*, vol. 2, Baku, 1979, s. 207; *Biobibliograficheskii slovar'*, s. 148-149; Li ve Oreşkova, s. 71).

95 Li ve Oreşkova, s. 14.

barıyla V. D. Smirnov saygın bir Turkolog olarak ön plana çıkmış ve XX. yüzyılın başında da V. A. Gordlevskiy aynı istikamete doğru kariyerine başlamıştır.

II. Sovyet Dönemi

Sovyet idaresinin tesisinden sonra hayatın her alanı derin değişiklikler geçirmiştir. Entelektüel ve bilimsel faaliyetler ise belki de bu değişikliklere en hızlı ve radikal şekilde tanık olan alandır. Bolşevik yönetiminin kurulmasından hemen sonra Doğu çalışmalarının durumunu bir Batılı araştırmacı şu şekilde açıklamaktadır: “Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında birçok Rus Doğu bilimcisi öldü. Bazıları siyasi mülteci olarak Rusya’ya terk etti ve çalışmalarına yurtdışında devam etti. Ülkede kalanların pek çoğu ise bozulan koşullar, komünizmin ideolojik gereklerine uyum sağlamanın ve kurumsal destek bulmanın zorlukları ve sınırlı yayın olanakları ile baş etmek zorunda kaldılar. Yeni koşullara uyum sağlayabilen pek azı ise günümüzdeki Sovyet Doğu çalışmalarının kurucuları ve en önemli temsilcileri haline geldiler.”⁹⁶

1917-1920’ler: En baştan itibaren Sovyet hükümeti Doğu çalışmalarının geliştirilmesine büyük ilgi göstermiş ve Çarlık kurumlarından dönüştürülen veya yeni kurulan ilk Sovyet Doğu çalışmaları kurumları henüz iç savaş döneminde ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kiev’de 1918’de Doğu Dilleri Enstitüsü kurulmuş, 1919’da Eğitim İşleri ile İlgili Halk Komiserliği’nde bir Doğu bölümü oluşturulmuş ve 1921’de Leningrad’da Bilimler Akademisi’nde Doğu Bilimciler Derneği kurulmuştur. Bazı Doğu çalışmaları merkezleri akademik kurumlara bağlıyken, diğerleri hükümete, Komünist Parti’ye veya orduya bağlanmıştır.⁹⁷ En baştan beri Doğu’ya ilişkin faaliyetler belirgin bir şekilde ikiye bölünmüştür: 1) Doğu çalışmaları içinde “Komintern ekolu”, yani Sovyet devletinin pratik hedeflerine ulaşmayı amaçlayan ve çoğunlukla Doğu ülkelerine ilişkin konularda akademik bilgi sahibi olmayan Sovyet yetkilileri ve memurları tarafından temsil edilen siyasallaşmış faaliyet alanı ile 2) bir önceki dönemin bilimsel geleneklerini devam ettirmeye çalışan Sovyet öncesi neslin araştırmacıları tarafından temsil edilen akademik (“klasik”) Doğu çalışmaları.

1920’ler boyunca Doğu’yu araştıran kurum ve örgütlerin sayısı dikkate değer bir şekilde artmıştır. 1922’de Tüm Rusya Bilimsel Doğu Çalışmaları Birliği (VNAV) ile bu birliğin yayın organı olan ve 1922’den 1930’a kadar yayınlanan *Novyi Vostok* (Yeni Doğu), Milletlerle İlgili Halk Komiserliği’ne bağlı olarak kurulmuştur. Bir Batılı araştırmacı bu Sovyet Doğu araştırmacıları grubunu “akademik eğitimi olmayan, buna karşın akademik hırsları olan Komünistler, bunlardan bazıları çok yetenekli, geriye kalanları vasat” şeklinde tasvir etmiştir.⁹⁸ VNAV’ı takiben SSCB Doğu Halkları Enstitüsü, A. S. Enukidze Yaşayan Doğu Dilleri Enstitüsü, Doğu Kültürü Müzesi, Yafetik Enstitü ve

96 Wayne S. Vucinich, “Soviet Studies on the Middle East”, *The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era*, Ivo J. Lederer and Wayne S. Vucinich (ed.), Stanford, California: Hoover Institution Press, 1974, s. 177.

97 A.g.e., s. 178.

98 Walter L. Laqueur, “The Shifting Line in Soviet Orientalology”, *Problems of Communism*, no. 2, March-April 1956, s. 21, aktaran Nisha Sahai-Achuthan, “Soviet Indologists and the Institute of Oriental Studies: Works on Contemporary India in the Soviet Union”, *The Journal of Asian Studies* 42, no. 2, February 1983, s. 325.

Budist Kültürü Enstitüsü kurulmuştur. Aynı zamanda 1921'de Asya Müzesi genişletilmiş ve eski Lazarev Enstitüsü de Moskova Doğu Enstitüsü olarak yeniden yapılandırılmıştır.⁹⁹ Ayrıca Askerî Akademi'de özel bir Doğu bölümü açılmıştır. "Doğu'nun emekçi kitleleriyle temas kurmak" amacıyla, ilgili bilimsel araştırma enstitüleriyle beraber Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi ve Sun Yat-Sen Çin Emekçileri Üniversitesi kurulmuştur. Sınır bölgelerinde de Doğu çalışmaları üzerine çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. 1922'de Azerbaycan Devlet Üniversitesi'nde Doğu Fakültesi kurulmuş ve 1923'te de Erivan Devlet Üniversitesi Doğu dilleri ve edebiyatı öğretimine başlamıştır. 1926'da Harkov, Kiev ve Odessa'da bölümlere sahip olan Tüm Ukrayna Bilimsel Doğu Çalışmaları Birliği (VUNAV) kurulmuştur.¹⁰⁰

1920'lerde Sovyet görevlilerine Doğu dillerini (bunlar arasında Türkçeyi) öğretmeyi amaçlayan eğitim faaliyetleri öne çıkmıştır. Eğitim faaliyetleri özellikle Ukrayna'da ilerleme göstermiştir. 1918'de Kiev'de Doğu Dilleri Enstitüsü olarak kurulmuş olan enstitü, bir süre sonra iki fakülteden (Konsolosluk İşleri ve Ticaret) oluşan Yakın Doğu Enstitüsü olarak yeniden yapılandırılmış, 1920'de de Doğu ve Anglo-Sakson olmak üzere iki bölüme ayrılmış olan Dış İlişkiler Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür. Bölümler yine Konsolosluk İşleri ve Dış Ticaret olmak üzere iki fakülteden oluşmuştur.¹⁰¹ Savaş sonrası dönemin zorlukları ve bu sık dönüşümler Doğu çalışmalarının normal gelişimine engel olmuştur. Sonunda söz konusu Dış İlişkiler Enstitüsü, Teknik Ticaret Okulu'na dönüştürülünce Doğu bilim dalları burada gerileme göstermiştir. Fakat bir Doğu bilimciler grubu faaliyetlerine devam etmiş ve 1924'te Teknik Ticaret Okulu'na bağlı Doğu Çalışmaları Yüksek Semineri'ni oluşturmuştur. Seminer, başlıca olarak Sovyetler'in Doğu ile ticari ilişkilerini incelemiştir.¹⁰²

1918'de Kiev'e taşınan A. Y. Krımskiy, Ukrayna'da bilimsel faaliyetlerin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Şubat 1919'da Ukrayna Bilimler Akademisi kurulmuştur. 1919-1928 arasında akademinin sekreterlik görevini yürüten Krımskiy, ayrıca akademinin Filoloji Bölümü'ne de başkanlık etmiş ve bu bölümün içindeki Türkoloji dalı ile de ilgilenmiştir. Kendisine yardımcı olabilecek sadece üç uzman (Arabist T. G. Kezma, İranist P. N. Loziev ve Türkolog T. I. Grunin) bulunduğu için Krımskiy'nin görevi kolay olmamıştır. Diğer taraftan, bilimsel kaynakların yetersizliği de sıkıntı yaratmıştır. Bu zorlukları aşmak için Krımskiy kendi şahsi kitaplığını temel alan bir Doğu kütüphanesi kurmaya başlamıştır. Krımskiy Kiev Üniversitesi'nin kütüphanesini incelemiş ve pek çok faydalı keşif yapmıştır. Bu konuda o, V. V. Barthold'a şöyle yazmıştır: "Doksan yıllık varlığı boyunca Kiev Üniversitesi'nin kütüphanesinde Doğu üzerine kayda değer bir eser koleksiyonu olduğunu keşfetmek beni oldukça şaşırttı. Burada Doğu çalışmaları-

99 1919'da RSFSR Halk Komiserleri Konseyi'nin kararıyla Lazarev Enstitüsü'nün ismi önce Ermeni Enstitüsü, sonra Güneybatı Asya Enstitüsü, 1920'de Yaşayan Doğu Dilleri Merkez Enstitüsü ve 1921'de Moskova Doğu Enstitüsü olarak değiştirilmiştir (*Great Soviet Encyclopedia*, vol. 14, s. 308).

100 N. I. Borozdin, "Inter-Racial Study in Asia: The Progress of Orientology in the USSR", *Pacific Affairs* 2, no. 6, June 1929, s. 323-328; *Vostokovednye tsenry v SSSR (Azerbaijan, Armeniia, Gruzii, Ukraina)* [SSCB'de Doğu Çalışmaları Merkezleri (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna)], Moskova, 1988, s. 9, 50, 91.

101 Türkçe V. S. Şerbinva ve T. G. Kezma tarafından öğretilmiştir. Bu öğretmenler 1918'de bir Türkçe ders kitabı hazırlamışlardır.

102 *Vostokovednye tsenry v SSSR*, s. 91.

rına ilişkin dergilerin bütün sayıları, Avrupa akademilerinin Doğu çalışmalarına ilişkin bölümleri de içeren raporları, Avrupalıların tarihçilerden ve coğrafyacıardan yaptıkları çeviriler (ki bunlara çoğunlukla, Mesudî örneğinde olduğu gibi, Doğu metinleri de eşlik etmektedir) ve Doğu edebiyatı üzerine genel eserler bulunmaktadır. Özellikle Türkiye'nin tarihi birçok güzel sürpriz vaat etmektedir.¹⁰³

Üniversite kütüphanesinde bulunan materyallerin yanı sıra eski Din Akademisi'nin kaynakları ve bazı özel koleksiyonlar da bilimsel kullanıma açılmıştır. Bilimler Akademisi'nin kütüphanesinde 1919'da "Orientalia" adında ayrı bir bölüm kurulmuştur.

Sovyet yönetiminin ilk yılları temelde örgütsel faaliyetlere odaklandığı için bilimsel çalışmalar bir süreliğine askıya alınmıştır. Ancak 1920'lerin ortalarından itibaren Kırımkiy bir kısmı Türkiye üzerine olan bazı önemli eserler yayınlamıştır.¹⁰⁴

1925'te Kiev'de A. Y. Kırımkiy'nin başkanlığında Tüm Ukrayna Doğu Çalışmaları Bilimsel Merkezi kurulmuştur. 1926'da Harkov'da Tüm Ukrayna Doğu Çalışmaları Akademik Birliği'nin (VUNAV), VNAV'ın Ukrayna şubesi olarak kurulmasından sonra Kiev'deki merkez de VUNAV'ın şubesine dönüşmüştür. Diğer bir şube de Odessa'da kurulmuştur. VUNAV tarafından yürütülen araştırmalar temelde güncel sorunlar ve özellikle de Doğu'daki halkların ekonomik meselelerine odaklanmış ve SSCB ile Doğu ülkeleri arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi açısından pratik bir anlam taşımıştır. Birlik iki bölümden oluşmuştur: Siyaset ve Ekonomi (alt bölümleri: Sovyet Devletinin ve Yabancı Doğu Ülkelerinin Ekonomisi ve Siyaseti; Doğu Ülkelerinde Hukuk), Tarih ve Etnoloji (alt bölümleri: Tarih; Diller ve Edebiyat; Sanat; Arkeoloji). Birlik heyetinin Türkiye'ye yaptığı bir yolculuk esnasında, Türk araştırmacılarla Ukrayna-Türkiye ilişkilerini araştırmak üzere bir komisyon kurulması hususunda anlaşmaya varılmıştır. Komisyon 1928'de kurulmuştur. Çalışmalarına yardımcı olmak üzere Leningrad Doğu bilimcileri, Ukrayna-Türkiye ilişkileriyle ilgili kaynakların kopyalarını Ukrayna Merkezi Tarih Arşivi'ne göndermişlerdir.

1929'da VUNAV'ın 193 tam üyesi ve 158 muhabir üyesi bulunmaktaydı. 1927 ve 1929'da VUNAV iki kongre düzenlemiş ve 1927-1931 arasında *Skhidnii svit* [Doğu Işığı] (1930'dan itibaren *Chervonii skhid* [Kızıl Doğu]) dergisini (toplam 17 sayı) yayınlamıştır.¹⁰⁵

103 A.g.e., s. 95.

104 *Istoriia Turechchini z 13 maliunkami, shcho ikh uzıato pobilshe iz starodrukiv XVI-XVIII vv. Zvidki pochalsia Osmanska derzhava, iak vona zrostala rozvivalasia i iak dosiagla apogeiu svoei slavi i mogutnosti*, Kiev, 1924; *Khodzha Nasreddin i iogo "Zharti"*. *Storinka z istorii turetskogo pismenstva XIV-XV vv., iak material dlia folkloristiv* [Nasreddin Hoca ve 'Fıkraları'. Folklorcular için Kaynak Olarak 14-15. Yüzyıllardaki Türk Edebiyat Tarihinden Bir Sayfa], Kiev, 1926; *Vstup do istorii Turechchini. Vis. 3. Evropejski dzhelera XVI v.* [Türk Tarihine Giriş. Avrupa'da Yazılanlar], Kiev, 1926; *Istoriia Turechchini ta ii pismenstva. Ch. 2. Vis. 2. Pismenstvo XIV-XV vv.* [Türkiye'nin Tarihi ve Edebiyatı], Kiev, 1927; *Z istorii turetskogo pismenstva XIV v. (Z privodu vidannia turetskogo tekstu poemi "Siukheil ve Nevbekhar" 1350-1378 rr., shcho opublikuvav I. Mordtman u 1925 r.)* [14. Yüzyıldaki Türk Edebiyat Tarihi'nden (1925'te I. Mordtman Tarafından Yayınlanan "Süheyl ve Nevbahar" Şiirinin Türkçe Metninin Yayınlanması Üzerine)], Kiev, 1927; *Turki, ikh movi ta liiteraturi. I. Tiurkski movi. Vis. 2* [Türk Halkları, Dilleri ve Edebiyatları. Türk Dilleri], Kiev, 1930.

105 Bu derginin Ukraynaca kaynakçası mevcuttur: R. S. Livşits ve H. S. Nadel, haz., *Sistematichnii pokazhchik do zhurnalnıi "Skhidnii svit"-Chervonii Skhid (1927-1931)*, Harkov, 1964. Derginin her sayısı 250-300 sayfadan oluşarak (bazı sayılar 400 sayfadan fazlaydı) şu bölümleri içermekteydi: 1) Ekonomi, Si-

VUNAV, *Torgovlia Ukrainy s Vostokom* [Doğu ile Ukrayna Ticareti] dergisini de çıkaran Rusya Doğu ile Ticaret Odası'nın Odessa Şubesi'nce verilen aylık teşviklerle desteklenmiştir. VUNAV, Ticaret Odası'nın ilgisini çeken bazı ekonomik konularda araştırmalar gerçekleştirmiştir. VUNAV üyelerinin siyasi ve ekonomik konular üzerine yazılan birçok eseri Ticaret Odası'nın kaynaklarına dayalıdır.

Doğu dilleri öğretimi, VUNAV'ın başlıca faaliyetlerinden olmuştur. 1925'te Kiev'de (Arapça, Farsça, Türkçe) ve 1926'da Harkov'da (Japonca, Farsça ve Türkçe) üç yıllık kurslar açılmıştır. Bu kursları temel alarak Mayıs 1930'da Harkov'da üç yıllık bir Ukrayna Doğu Çalışmaları ve Doğu Dilleri Akşam Okulu kurulmuştur. Bu okul kolej statüsüne sahip olmuş ve Doğu ülkeleri üzerine uzmanlaşan iktisatçılar ile kültür ve eğitim alanlarındaki emekçileri (öğretmenler, çevirmenler, gazeteciler ve diğerleri) yetiştirmiştir. Türkçe, Farsça, İngilizce, Fransızca ve Arapçanın (seçmeli) yanı sıra Özbekçe, Türkmençe ve Tacikçe öğretilmiştir. Öğretmenlere ders malzemeleri sağlamak için VUNAV üyeleri Arapça, Türkçe, Farsça ve Japonca için çeşitli ders kitapları hazırlamışlardır. Bunlar arasında iki Türkçe ders kitabından¹⁰⁶ bahsetmek gerekir.¹⁰⁷

Bu arada Moskova'da yeniden yapılandırılan Lazarev Enstitüsü (Moskova Doğu Enstitüsü) yeni koşullar altında faaliyet göstermeye başlamıştır. 1918'den 1948'e kadar enstitüde profesör olan V. A. Gordlevskiy, Moskova'da Turkoloji çalışmalarının gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Henüz 1918'de Gordlevskiy "Osmanlı Edebiyatı Tarihi ve Osmanlı Türkçesi" dersini vermeye başlamıştır. Türkçe ile ilgili pratik dersler S. G. Tserunyan tarafından verilmiştir.¹⁰⁸ Gordlevskiy ayrıca diğer pek çok eğitim kurumunda genelde Türk dili üzerine ders vermiştir. 1920'lerde Gordlevskiy Türkçe dilbilimi, Ortaçağ Osmanlı tarihi, Osmanlı edebiyatı, coğrafyası ve etnografyası üzerinde önemli kitaplar ve makaleler yayınlamış; Türk yazarların eserlerini Rusçaya ve Rus klasiiklerini de Türkçeye çevirmiştir.¹⁰⁹

Leningrad'da 1927'de Turkoloji Heyeti kurulmuştur. Bu heyetin kurucusu olan V. V. Barthold, 1928-30 arasında heyetin müdürlüğünü de üstlenmiştir. Turkoloji Heyeti yeni Türk alfabeleri meselesiyle ilgilenmiştir.¹¹⁰

Sonuç olarak Sovyet yönetiminin ilk yıllarında Turkoloji çalışmalarının daha çok Sovyet devletinin pratik ihtiyaçlarına göre geliştiği ve bu durumun dil eğitiminin öne

yaset, Hukuk; 2) Tarih, Etnografya, Edebiyat; 3) Tebliğler; 4) Kaynakça; 5) Doğu Çalışmaları ile İlgili En Son Haberler. Derginin coğrafi kapsamı genişti, bununla birlikte Yakın ve Orta Doğu üzerine makaleler çoğunlukta idi (*Vostokovednye tsenry v SSSR*, s. 92).

106 *Prakticheskiı ucbebnik turetskogo iazyka*, Harkov, 1928; T. İ. Grunin, *Turetskii iazyk. Elementarnaia grammatika i novyi alfavit*, Harkov, 1930.

107 *Vostokovednye tsenry v SSSR*, s. 93-94.

108 Semion Grigoryevič Tserunyan (1860-1931) İstanbul'da doğdu. Lazarev Enstitüsü'nde 1885'ten itibaren pratik Türkçe dersleri verdi. Konuşma Türkçesi üzerine ilginç bir kitabın yazarıdır (1909 ve 1924'te yayımlanmıştır).

109 Li ve Oreškova, s. 18-21; 70-71. Gordlevskiy'nin en önemli yayımları: *Grammatika turetskogo iazyka* [Türk Dilinin Grameri], Moskova, 1928; *Iz zhizni tsekhov v Turtsii* [Türk Loncalarının Hayatından], Moskova, 1927; *Vnutrennee sostoianie Turtsii vo vtoroi polovine XVI veka* [XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Türkiye'nin İç Koşulları], Moskova, 1940; *Gosudarstvo sel'dzhukidov Maloi Azii* [Anadolu Selçuklu Devleti], Moskova-Leningrad, 1941. Gordlevskiy ayrıca Rus Turkoloji tarihinde bir ilk olan Türkçe-Rusça sözlüğü de derlemiştir (Moskova, 1931).

110 Li ve Oreškova, s. 21.

çıkmasında kendini gösterdiği söylenebilir. Merkezî örgütlerin dışında doğudaki Sovyet cumhuriyetlerinde de bu dönemde Turkolojiyle ilgili eğitimsel ve bilimsel faaliyetlerin temeli atılmıştır. Özellikle Ukrayna'daki Türkiye çalışmaları, Sovyet devletinın pratik çıkarlarına uygun olarak ekonomik konulara odaklanarak gelişme kaydetmiştir. Aynı zamanda daha ziyade Sovyet öncesi neslin çabaları sayesinde Moskova, Leningrad ve Kiev'deki Turkoloji çalışmaları devam etmiştir.

1930-1940'lar: 1920'lerin sonunda Doğu çalışmaları yeniden yapılandırılmış, bunun sonucunda pek çok kurum lağvedilmiş ve Leningrad'daki Bilimler Akademisi Doğu çalışmalarının yönetici merkezi durumuna getirilmiştir. Bu değişikliklerle eş zamanlı olarak daha militan ve siyasallaşmış bir bilimsel söylem ortaya çıkmıştır. Bu değişikliklerin Stalin'in iktidara gelişiye denk düştüğünün özellikle altını çizmek gerekir.

1928'de Komünist Parti Merkez Komitesi VNAV'ın çalışmalarıyla ilgili memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Bunun sonucunda VNAV dağıtılmış ve yerine Marksist Doğu Bilimciler Birliği (ki bunun da sonu 1937 yılında ani bir şekilde gelmiştir) kurulmuştur.¹¹¹

1930'da Komünist Parti, Doğu çalışmalarının ayrı ayrı olarak akademik, hükümet ve parti kurumlarınca yürütülmesinin gereksiz olduğunu kararlaştırmıştır. Bu karar doğrultusunda, Asya Müzesi, Doğu Bilimciler Derneği, Budist Kültürü Enstitüsü ve Turkoloji Heyeti birleştirilerek, Leningrad'da Bilimler Akademisinin Doğu Çalışmaları Enstitüsü (IVAN) kurulmuştur. Daha sonraları Doğu çalışmalarıyla ilgili temel araştırmalar bu enstitüde, Bilimler Akademisi'nin diğer enstitülerinde ve diğer cumhuriyetlerin akademilerinde sürdürülmüştür.¹¹²

Başlangıçta IVAN aşağıdaki coğrafi bölümlerden oluşmuştur: Kafkasya, Arap ülkeleri, Yahudi-Türk, İran, Hint-Tibet, Çin, Moğol ve Japon-Kore. 1937 itibariyle Modern Hindistan ve Antik Doğu olmak üzere iki bölüm daha eklenmiştir.¹¹³ Bilimsel faaliyetler planlı bir yapıya kavuşmuş ve Doğu ülkelerinin modern ve yakın tarihi, millî özgürlük hareketi ve ekonomik sorunları üzerine odaklanmıştır. 1930'dan 1934'e kadar IVAN'ın kadrosu 18 kişiden 47 kişiye çıkmıştır. 1940'da araştırmacıların sayısı 110 kişi olmuştur.¹¹⁴

Yahudi-Türk bölümü içerisinde Türk Heyeti oluşturulmuştur.¹¹⁵ Çoğu genç olan dokuz Turkolog bu heyette bir araya gelmiştir: A. A. Alimov,¹¹⁶ H. M. Tsovikyan, H. İ.

111 Sahai-Achuthan, s. 325-326.

112 Vucinich, s. 178.

113 Sahai-Achuthan, s. 327.

114 *Vostokovedy Moskvy i Sankt-Peterburga: Osnovnye napravleniia sovremennykh issledovaniı. Vostokovednye nauchnye tsentry. Personalii* [Moskova ve St. Petersburg Doğu Bilimcileri: Güncel Çalışmaların Ana İstikametleri, Doğu Bilimi Merkezleri, Araştırmacılar], Moskova: Institut vostokovedeniia RAN, 2000, s. 76.

115 Bu grubun faaliyetlerini konu alan özel bir makale bulunmaktadır: A. D. Jeltyakov, "Izuchenie istorii Turtsii [Türkiye Tarihinin Araştırılması]", *Aziatskii muzei-Leningradskoe otdelenie instituta vostokovedeniia AN SSSR* [Asya Müzesi-SSCB Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nün Leningrad Şubesi] içinde, Moskova, 1972, s. 428-434.

116 Alimov, IVAN'da ve Leningrad Üniversitesi'nde Marksist doktrine dayalı ilk Türk tarihi dersini yazan ve organize eden kişidir. 1934'te Alimov 1860'lardan 1930'lara kadarki Türk tarihini anlatan bir deneme ya- ➤

Muratov,¹¹⁷ A. Y. Moçanov,¹¹⁸ A. N. Kononov, A. D. Noviçev,¹¹⁹ T. P. Çerman, A. S. Tveretinova¹²⁰ ve A. A. Adjian.¹²¹ Rus Doğu çalışmaları tarihinde böylece ilk kez Türkiye uzmanlarının ayrı bir grup oluşturmuş olduğunu belirtmek gerekir.¹²²

Tüm Rusya Bilimsel Doğu Çalışmaları Birliği'nin (VNAV) 1930'da lağvedilmesinden sonra birliğin Ukrayna şubesinin de sonu gelmiştir.¹²³ Sonuç olarak Ukrayna'daki Doğu çalışmaları (ve bunların bir bölümü olarak Turkoloji çalışmaları) ciddi bir darbe

---

yınlamıştır: "Turtsiia", *Oçerki iz istorii Vostoka v epokhu imperializma* [Emperyalizm Çağında Doğu'nun Tarihi Üzerine Makaleler], Moskova, 1934, s. 3-92. Bir yıl sonra Alimov'un Jöntürk Devrimi ile ilgili özel bir çalışması yayımlanmıştır: "Revolütsiia 1908 goda v Turtsii", *Probuzhdenie Azii. 1905 god i revoliutsii na Vostoke* [Asya'nın Uyanışı. 1905 Yılı ve Doğu'daki Devrimler], Moskova, 1935, s. 1-93.

117 Alimov'un öğrencileri olan Tsovikyan ve Muratov, XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başındaki toplumsal hareketlere özel bir ilgi göstererek çeşitli arşiv kaynaklarına dayalı bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini çalışmışlardır. Muratov, sömürge ve bağımlı ülkelerin modern çağdaki tarihi konusunda yüksek öğretim kurumları için tasarlanan ilk Sovyet ders kitabında 1870-1917 arasında Osmanlı tarihi üzerine bir bölüm yazmıştır: *Novaia istoriia kolonial'nykh i zavisiemykh stran* [Sömürge ve Bağımlı Ülkelerin Modern Tarihi], Moskova, 1940, s. 421-452. 1937'de Tsovikyan sadece küçük bir bölümü yayınlanan *Jöntürk Devrimi ve Milliyetler Meselesi* tezini bitirmiştir: "Vliianie russkoi revoliutsii 1905 g. na revoliutsionnoe dvizhenie v Turtsii [1905 Devrimi'nin Türkiye'deki Devrim Hareketi Üzerindeki Etkisi]", *SB*, 1945, C. III, s. 15-35. Bu üç araştırmacının ölümünden sonra (Alimov savaşta önce, Muratov savaş esnasında, Tsovikyan ise kuşatılan Leningrad'da açlıktan ölmüştür), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasal hareketin ve Jöntürk Devrimi'nin tarihi üzerine çalışmalar uzunca bir süre kesintiye uğramıştır.

118 1929'da Moçanov Çarlık Rusyası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım için yürüttükleri mücadeleyi konu alan bir makale yazmıştır: *Bor'ba tsarskoi Rossii i Turtsii za obladanie Krymskim khanstvom* [Kırım Hanlığı'nı Ele Geçirmek için Çarlık Rusya'sı ve Türkiye Arasındaki Mücadele], Simferopol, 1929. 1939'da, İstanbul'daki Patrona Halil İsyanı (1730 yılı) üzerine tezini tamamlasa da ölümü, bu tezin yayınlanmasını önlemiştir.

119 Türkiye'nin ekonomisi ve tarihi üzerine uzman olan Noviçev 1932'den itibaren Türk Heyeti'nde çalışmıştır. 1930'larda Türkiye'de sanayi, ulaştırma, kırsal kesim ve tarımsal sistem meselelerini ele alan birçok makalenin yanı sıra Tanzimat reformlarından Birinci Dünya Savaşı'na kadarki dönemde Türk ekonomisinin gelişimi üzerine iki büyük monografi yayınlamıştır: *Ekonomika Turtsii v period pervoi mirovoi voiny* [Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ekonomisi] (Moskova, Leningrad, 1935) ve *Oçerki ekonomiki Turtsii do mirovoi voiny* [Dünya Savaşı'na Kadarki Türk Ekonomisi Üzerine Denemeler] (Moskova, Leningrad, 1937). Bu eserler Marksist doktrini temel alarak genelleyci çalışmalar yapmaya yönelik ilk denemeleri temsil etmektedirler. Daha sonraki eserlerinde Noviçev Türk siyasetinin incelenmesine daha fazla dikkat göstermiştir: *Turtsiia. Politiko-ekonomičeskii oçerok* [Türkiye. Siyasal-Ekonomik Bir Deneme], Tiflis, 1941; *Turtsiia. Gosudarstvennyi stroi, ekonomika, etnografiia* [Türkiye: Devlet Sistemi, Ekonomi, Etnografya], Tiflis, 1942 ve *Agrarnoe zakonodatel'stvo sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinde Tarımsal Yasama], Tiflis, 1942.

120 1939'da Tveretinova, tezini tamamlamış; bu tez savaşta sonra yayınlanmıştır: *Vosstanie Kara-lazydzhi-Deli Khasana v Turtsii (1599-1603)* [Türkiye'de Kara Yazıcı-Deli Hasan İsyanı], Moskova, Leningrad, 1946.

121 1936'da Adjian, XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki el sanatlarını konu alan ve Evliya Çelebi'nin seyahat notlarının eleştirel analizine dayanarak yazılan tezini savunmuştur.

122 1940'ta Turkologların sayısını (9 kişi) toplam araştırmacı sayısı ile (110 kişi) karşılaştırdığımızda ve bu 110 araştırmacının birden çok ülke veya halkı birleştiren (Türk Heyeti kendisi de Yahudi-Türk bölümü içinde yer almıştır) on bölüme ayrıldığını hesaba kattığımızda, savaş öncesi dönemde Turkolojinin Leningrad'da nispeten büyük bir grup tarafından temsil edildiği sonucunu çıkarmamız mümkündür.

123 *Vostokovednye tsentry v SSSR*, s. 94.

almıştır. Ancak Doğu çalışmaları Ermenistan ve Gürcistan'da sürdürülmüş ve hatta burada 1930'larda belli bir ilerleme bile göstermiştir.¹²⁴

Moskova Doğu Enstitüsü çalışmalarına devam etmiştir. 1936'da enstitü sadece yüksek öğrenimini tamamlayan bireyleri kabul eden akademi benzeri bir kuruma dönüştürülmüş, 1940'ta genel tipte bir enstitü halini almıştır. Enstitüde aşağıdaki alt bölümleri içeren Yakın Doğu ve Uzak Doğu bölümleri kurulmuştur: Arap, Türk, İran, Afgan, Hint, Çin, Japon ve Moğol. Enstitü *Moskova Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nün Çalışmaları* özel dizisini yayınlamıştır (1939-1953 arasında yedi sayı yayınlanmıştır).¹²⁵ Gordlevskiy akademik faaliyetlerine devam etmiş ve 1946'da SSCB Bilimler Akademisi'nin tam üyesi olmuştur.¹²⁶

Gordlevskiy'nin Sovyet döneminde Doğu çalışmalarının geçirdiği belli değişiklikler dolayısıyla endişe duyduğu belirtilmelidir. 1947'de Gordlevskiy, Moskova Doğu Enstitüsü'nün tamamen dil öğretimine yoğunlaşmasından ve öğrencilere Doğu dilleri dilbilimi, Doğu ülkelerinin tarihi ve ekonomisi üzerine temel teorik bilgilerin verilmemesinden yakınmıştır. Gordlevskiy'nin ifade ettiği üzere: "Bütünleyici yaklaşımın modası geçmiş bulunmaktadır."¹²⁷ Aynı zamanda Gordlevskiy "Doğu çalışmalarının ... ayrışmaya doğru ilerlediğini, Doğu filoloji, tarihi ve ekonomisinin ayrı dallar haline gelmeye başladığını" da kabul etmiştir.¹²⁸ Gordlevskiy ayrıca araştırılan Doğu ülkeleri ve Batı bilim dünyası ile temas yokluğundan ve Doğulu ve Batılı literatüre erişimin yetersiz oluşundan da yakınmıştır.¹²⁹

Sovyet Doğu çalışmaları 1941-1942'de Sovyetler Birliği'nin Nazi işgaline uğraması nedeniyle kesintiye uğramıştır. Leningrad'daki Doğu Çalışmaları Enstitüsü boşaltılıp Taşkent'e taşınmış, ancak kadrosundan sadece birkaç kişi oraya gitmiştir. Diğerleri Moskova'ya gitmiş, bazıları da hükümet, ordu ve partinin hizmetine girmiştir. Moskova'ya gidenler IVAN'ın Moskova grubunu örgütlemişlerdir.¹³⁰ Sahai-Achuthan'a göre "siyasal eğilimli araştırmacılar" tarafından oluşturulan Moskova Grubu, 1943'te resmî bir statü kazanarak Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nün şubesine dönüşmüştür.¹³¹ Savaşın sonra IVAN Leningrad'a dönmüş, fakat Doğu bilimcilerin bazıları oraya geri dönmemiştir. Moskova'da bulunanlara savaşı Orta Asya'da geçiren birçok meslektaş da katılmış ve Moskova'daki Doğu bilimci sayısı böylece Leningrad'dakilerin sayısını geçmiştir.¹³²

124 1936'da Tiflis Devlet Üniversitesi'nde Doğu Dilleri Kürsüsü; Gürcistan SSC Bilimler Akademisi'nde de Dilbilimi, Tarih ve Maddî Kültür Enstitüsü kurulmuştur. Erivan Üniversitesi Filoloji Fakültesi'nde Doğu Çalışmaları Bölümü 1940 yılında kurulmuştur (*a.g.e.*, s. 50, 73).

125 *Great Soviet Encyclopedia*, vol. 17, 1978, s. 162.

126 *Great Soviet Encyclopedia*, vol. 7, 1975, s. 283.

127 V. A. Gordlevskiy, "Moskovskoe vostokovedenie posle Oktiabria [Ekim'den Sonra Moskova Doğu Çalışmaları]", *Izbrannye sochineniia* [Seçilmiş Eserler], C. IV, Moskova, 1968, s. 345, aktaran Li ve Oreškova, s. 15.

128 Gordlevskiy, s. 346, aktaran Li ve Oreškova, s. 23.

129 Li ve Oreškova, s. 15.

130 Vucinich, s. 179.

131 Sahai-Achuthan, s. 328.

132 Vucinich, s. 179.

Savaş esnasında Doğu çalışmalarında belli önemli gelişmeler yaşanmıştır. Moskova Üniversitesi'nde iki Doğu bölümü kurulmuştur. Bunlardan biri, Filoloji Fakültesindeki Türkoloji ve İran kürsülerini içeren Doğu Çalışmaları Bölümü (1943) ve diğeri, Tarih Fakültesi'ndeki Yakın Doğu, Orta Doğu ve Uzak Doğu kürsülerini içeren Doğu Ülkeleri Tarihi Bölümü'dür (1944).¹³³ 1944'te Leningrad Üniversitesi'nde on üç filoloji ve üç tarih kürsünü içeren Doğu Fakültesi yeniden kurulmuştur.¹³⁴ 1945'te Gürcistan'daki Tiflis Üniversitesi'nde aşağıdaki kürsüleri bulunduran bir Doğu Çalışmaları Fakültesi kurulmuştur: Semitoloji, Türkoloji, Fars filolojisi ve Ermeni çalışmaları.¹³⁵

Leningrad'da ise Türk Heyeti'nin çalışmaları kesintiye uğramıştır. Pek çok Turkolog savaşta ölmüştür. Savaştan sonra burada sadece T. P. Çerman,¹³⁶ A. D. Noviçev ve A. S. Tveretina çalışmıştır.¹³⁷

1950'lerden sonrası: Belirgin siyasi eğilimi ve belki de Kremlin'e yakın oluşu nedeniyle IVAN'ın Moskova şubesinin varlığı, IVAN'ın 1950'de yeniden yapılandırılmasının ve ayrıca Moskova'ya taşınmasının gerekçesini oluşturmuştur.¹³⁸ Bu olay uluslararası alandaki başlıca gelişmelerle, yani sömürgeciliğin sona ermesi ve Soğuk Savaş'ın başlamasıyla yakından ilgili olmuştur.

1950'de yapılan düzenleme, Sovyet Doğu çalışmalarının 1950'ler boyunca geçirdiği radikal değişimin ilk adımını oluşturmuştur. Bu değişimin sonucunda Doğu çalışmaları büyük bir gelişme sergilemiştir. 1950-1972 arasında yaşanan gelişmeleri aşağıda özetle aktaralım:

1950 IVAN yeniden yapılandırılarak Leningrad'dan Moskova'ya taşınır. Şu bölümler kurulur: Çin, Moğolistan ve Kore, Japonya, Güney Doğu Asya, Hindistan ve Afganistan, İran, Türkiye ve Arap Ülkeleri, Sovyet Doğu. Leningrad'da Doğu El Yazmaları Bölümü muhafaza edilir.

1953 IVAN'da tekrar yeni düzenlemeler yapılır. Bu sefer üç bölgesel bölüm oluşturulur: Uzak Doğu, Yakın ve Orta Doğu ile Hindistan, Güney Doğu Asya.

1954 Moskova Doğu Enstitüsü (eski Lazarev Enstitüsü) lağvedilir.¹³⁹ Aynı yıl iki Kafkas cumhuriyetinde tamamen Yakın Doğu'ya odaklı olmak üzere iki Doğu çalışmaları merkezi kurulur: Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde Yabancı Doğu Ülkeleri Tarihi Bölümü ve Ermenistan Bilimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde Yakın ve Orta Doğu Ülkelerinin Tarihi ve Ekonomisini Çalışma Grubu.

133 www.iaas.msu.ru

134 *Nauchno-metodicheskaia konferentsiia "Vostokovednoe obrazovanie"*, s. 41.

135 *Vostokovednye tsentry v SSSR*, s. 73.

136 Kendisi 1947'de Türkiye'deki 1945 Tarım Reformu üzerine hazırladığı tezini sunmuş ve Turkolojinin kaynakçasını derlemeye başlamıştır.

137 Jelyakov, s. 432.

138 Sahai-Achuthan, s. 328.

139 Bu konuda bkz. S. M. Şastitko, *Vek ush'ol: stseny iz istorii otechestvennogo vostokovedeniia* [Zaman Geçip Gitti: Yerel Doğu Çalışmalarından Sahneler], Moskova: Vostochnaia literatura, 2009, s. 43-57. Kararı veren Sovyet hükümetidir. Sovyet Doğu bilimcileri bu kararı protesto etmişler ve 1828'den beri başarılı bir şekilde Doğu çalışmalarını sürdüren ve Doğu eğitimi veren eski kurumun bu ani sonundan ötürü üzüntü duymuşlardır. O dönemde enstitünün 896 öğrencisi bulunmuştur. Bunlar diğer Doğu çalışmaları kurumlarına aktarılmıştır.

1955 IVAN bir kez daha yeniden yapılandırılarak bu sefer on iki bölüme bölünür.¹⁴⁰ Bir bölüm Yakın ve Orta Doğu'ya ayrılır. Sovyet Doğu çalışmalarıyla ilgili *Sovetskoe Vostokovedenie* (Sovyet Doğu Bilimi) adını taşıyan bir süreli yayın yayınlanmaya başlar (ismi 1959'da *Problemy vostokovedeniia* (Doğu Bilimi Meseleleri) ve 1961'de de *Narody Azii i Afriki* (Asya ve Afrika Halkları) olarak değiştirilir).

1956 IVAN bu sefer altı bölüm olarak tekrar yapılandırılır. Yakın ve Orta Doğu Bölümü üç kısımdan oluşur: İran, Türkiye ve Pakistan. Leningrad'daki Doğu El Yazmaları Bölümü, IVAN'ın Leningrad Şubesi olarak yeniden düzenlenir.¹⁴¹ Leningrad Şubesi içinde Türk-Moğol Heyeti oluşturulur. Filoloji ve Tarih fakültelerindeki Doğu Çalışmaları bölümlerinin birleştirilmesi yoluyla Moskova Üniversitesi'nde bir Doğu Dilleri Enstitüsü oluşturulur. Bilimler Akademisi içerisinde Sinoloji Enstitüsü ve Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (MEMO) kurulur.

1957 Doğu çalışmalarının basımı üzerine uzmanlaşmış bir Doğu Edebiyatı Basımevi kurulur.¹⁴² Rusça ve İngilizce olarak *Sovremennyi Vostok* (Günümüzde Doğu) dergisi yayınlanmaya başlar.¹⁴³

1958 Azerbaycan Bilimler Akademisi'nde Yakın ve Orta Doğu Enstitüsü kurulur. Ermenistan Bilimler Akademisi'nde Doğu Çalışmaları Bölümü oluşturulur.

1959 Moskova'da Afrika Enstitüsü kurulur.

1960 Gürcistan Bilimler Akademisi'nde Doğu Çalışmaları Enstitüsü kurulur.

1961 IVAN bir kez daha yeniden yapılandırılır. Yakın ve Orta Doğu Bölümü, Pakistan çıkartılarak ve iki kısma (Ekonomi ve Güncel Sorunlar; Tarih) ayrılarak yeniden düzenlenir. Ayrıca Leningrad Şubesi de biri Yakın ve Orta Doğu araştırmalarıyla ilgilenen üç kısma bölünür.

1964 Ukrayna Bilimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde Yakın ve Orta Doğu Tarihi Bölümü kurulur.

1966 Daha önceki Sinoloji Enstitüsü'nü temel alarak Uzak Doğu Enstitüsü kurulur.

1971 Ermenistan Bilimler Akademisi'nde Doğu Çalışmaları Enstitüsü kurulur.

1972 Moskova Üniversitesi'ndeki Doğu Dilleri Enstitüsü genişletilerek yeniden düzenlenir ve Moskova Üniversitesi'ne bağlı Asya ve Afrika Çalışmaları Enstitüsü (ISAA) adını alır.

Bu Reform Sürecinden Türkoloji Çalışmaları Nasıl Etkilenmiştir?

1950 düzenlemesinden sonra Novıçev'in Dağıstan'a ve Tveretinova'nın da Moskova'ya gitmesiyle birlikte Leningrad'daki Türkoloji çalışmaları durmuştur. Bir Sovyet Türkoloğun belirttiği gibi Türkiye üzerine çalışmaların yeniden başlayabilmesi için uygun koşullar ancak 1956 düzenlemesinden ve Türk-Moğol Heyeti'nin kurulmasın-

140 1955'te enstitünün kadrosu, aralarında 105 tarihçi, 37 iktisatçı, 25 edebiyatçı ve 50 dilbilimcinin bulunduğu 220 kişiden oluşmaktaydı (Şastitko, s. 40).

141 Daha sonra Leningrad Şubesi ağırlıklı olarak Eskiçağ ve Ortaçağ tarihiyle ilgilenirken Moskova Enstitüsü güncel sosyoekonomik meselelere yoğunlaşır.

142 Bu basımevi yılda yaklaşık 200 kitap basmıştır. 1964'te Nauka Basımevi'nin Doğu Edebiyatı Yazı İşleri Kurulu haline gelmiştir.

143 1961'de adı *Azii i Afrika segodnia* (Asya ve Afrika Bugün) şeklinde değişir; günümüzde *Vostok/Oriens* adıyla yayınlanmaktadır.

dan sonra ortaya çıkmıştır. 1958'de şu uzmanlar Türkiye üzerine çalışmıştır: A. N. Kononov,¹⁴⁴ T. P. Çerman,¹⁴⁵ A. K. Sverçevskaya, Y. A. Petrosyan¹⁴⁶ ve A. D. Jeltjakov.¹⁴⁷

1950 düzenlemesinin üzerine Moskova'daki IVAN'da V. A. Gordlevskiy'nin başkanlığında Türkiye ve Arap Ülkeleri Bölümü oluşturulmuştur. Bu bölüm başlıca olarak Arap ülkelerinin ve Türkiye'nin dilbilimi, edebiyatı ve daha az oranda tarihiyle ilgilenmiştir. 1956'daki ölümüne kadar Gordlevskiy bu bölüme başkanlık etmiştir.¹⁴⁸

1956'da çeşitli bilim dallarını tek bir birimde toplama geleneğinden vazgeçilmiş ve Yakın ve Orta Doğu Bölümü içinde ayrı bir Türkiye Bölümü oluşturulmuştur. Türkiye'nin tarihine, ekonomisine ve güncel sorunlarına daha fazla eğilmeye başlayan bu bölüm, Sovyet devletindeki Turkoloji çalışmalarının merkezi haline gelmiştir. Burada yetişen birçok lisansüstü öğrencisi daha sonraları IVAN'da ve Türk ve Kafkasya cumhuriyetlerindeki Doğu enstitülerinde çalışmıştır.¹⁴⁹

1950'lerin ortalarından itibaren Turkoloji çalışmaları Kafkasya'daki Sovyet cumhuriyetlerinde gelişmeye başlamıştır. Azerbaycan'da 1954'te kurulan Yabancı Doğu Ülkeleri Tarihi Bölümü tamamen İran ve Türkiye araştırmalarına odaklanmıştır.¹⁵⁰ Ermenistan'da ise Yakın ve Orta Doğu Ülkelerinin Tarihini ve Ekonomisini Çalışma Grubu (1954) kendini İran, Türkiye ve Arap ülkelerinin tarih ve ekonomisini çalışmaya adanmıştır.¹⁵¹ 1958'de Azerbaycan'daki Bölüm, dört bölümden oluşan (Arap ülkeleri, İran, Türkiye, Metin Çalışmaları ve Kaynak Basımı) bir Yakın ve Orta Doğu Enstitüsü'ne dönüştürülmüştür.¹⁵² Ermenistan'daki Çalışma Grubu ise üç bölüme (Arap ülkele-

144 Kononov temel olarak Türk halklarının dilbilimi meselelerine yoğunlaşmış ve Türkçe gramerinin bazı özellikleri üzerine çeşitli eserler vermiştir. Ayrıca Türk halklarının el yazmalarının tasvir ve analiz edilmesi çalışmasına başkanlık etmiştir. Sonuçta SSCB halkları, Arap ülkeleri, İran ve Türkiye tarihine ilişkin açıklamalı bir Türk el yazmaları kataloğu hazırlanmıştır: L. V. Dmitrieva, A. M. Muginov, S. N. Muratov, *Opisanie tiurkskikh rukopisei Instituta narodov Azii, t. I, Istoriia* [Asya Halkları Enstitüsü'nün Türk El Yazmalarının Tasviri, C. 1, Tarih], Moskova, 1965.

145 Çerman, A. K. Sverçevskaya ile beraber Türkiye üzerine iki kaynakça hazırlamıştır: *Bibliografiia Turtsii (1917-1958)*, Moskova, 1959 ve *Bibliografiia Turtsii (1713-1917)*, Moskova, 1961.

146 1956'da Petrosyan Genç Osmanlılar üzerine tezini tamamlamıştır: "*Novye osmany*" i bor'ba za konstitutsiiu 1876 g. v Turtsii ["Genç Osmanlılar" ve Türkiye'de 1876 Anayasası İçin Mücadele], Moskova, 1958. Tveretina ile birlikte Osmanlı Devleti'nin 1520'ye kadarki tarihini en eksiksiz aktaran eşsiz bir Türk el yazmasını yayına hazırlamıştır: Huseyin, *Bedâi'u'l-vekâi*, c. I-II. Moskova, 1961.

147 Jeltjakov, Petrosyan'la beraber Türkiye'de eğitimin tarihi üzerine bir kitap hazırlamıştır: *Istoriia proshchennia v Turtsii (konets XVIII-nachalo XX veka)* [Türkiye'de Eğitim Tarihi (XVIII. Yüzyılın Sonu -XX. Yüzyılın Başı)], Moskova, 1965.

148 Li ve Oreškova, s. 72-73. Gordlevskiy'nin ölümünden sonra onun bıraktığı akademik mirası incelemek üzere bir komisyon oluşturulmuştur. Gordlevskiy'nin seçilmiş eserleri dört cilt olarak yayınlanmıştır. I. Tarihsel çalışmalar, II. Türk dili ve edebiyatı çalışmaları, III. Türk kültürü ve toplumu üzerine yazılar, IV. Etnografya ve Doğu çalışmaları tarihi üzerine eserler ile tanıtım yazıları (V. A. Gordlevskiy, *Izbrannye sochineniia* [Seçilmiş Eserler], 4 c., Moskova, 1960-68). 1958'de Gordlevskiy'nin şahsi kütüphanesini temel alarak V. A. Gordlevskiy Odası ve Kütüphanesi kurulmuştur. 1958'den itibaren burada düzenli olarak Turkoloji seminerleri yapılmıştır (Li ve Oreškova, s. 73-75).

149 A.g.e., s. 44.

150 *Vostokovednye tsenry*, s. 10.

151 A.g.e., s. 51.

152 O. Edmund Clubb, "Soviet Oriental Studies and the Asian Revolution", *Pacific Affairs* 31, no. 4, December 1958, s. 387.

ri, İran, Türkiye; 1959'da Kürdoloji grubu da eklenmiştir) ayrılan bir Doğu Çalışmaları Bölümü'ne dönüştürülmüştür.¹⁵³

1960'ların ortalarında Ukrayna'da Turkoloji çalışmaları yeniden başlamıştır. 1964'te Ukrayna SSC Bilimler Akademisi'ndeki Tarih Enstitüsü'nde Yakın ve Orta Doğu Ülkeleri Bölümü oluşturulmuştur.¹⁵⁴ Turkoloji çalışmaları Ukrayna-Osmanlı ve Rus-Osmanlı ilişkileriyle Balkan sorunu üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁵⁵ 1970'te bölümün adı Yabancı Doğu Ülkeleri Tarihi Bölümü olarak değiştirilmiş ve şu konular üzerine yoğunlaşmıştır: "Ukrayna'nın SSCB ve Yabancı Doğu Ülkeleri Arasındaki Siyasi, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler Katılımı", "Ukrayna'da Doğu Çalışmalarının Gelişimi", "Özgürleştirilen Ülkelerin Gelişimi ve Sosyalist Ülkelerle İşbirliği". 1978'de bölüm, Yabancı Ülkelerin Toplumsal ve Ekonomik Sorunları Enstitüsü'ne dönüşmüştür. Daha sonra enstitü başlıca olarak iki soruna odaklanmıştır: "Yeni Sömürgecilğe Karşı Mücadele Koşullarında Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Sosyoekonomik Değişimler" ve "Özgürleştirilen Ülkelerin (Yakın ve Orta Doğu) Yakın Dönemdeki Sosyoekonomik ve Siyasal Gelişim Sürecinin Özellikleri ve Kanunları."¹⁵⁶

Geç Sovyet döneminde üç Kafkasya cumhuriyeti Doğu çalışmalarında belli alanlarda uzmanlaşmışlardır. Aslında hepsinde Kafkasya ve Yakın ve Orta Doğu coğrafyası çalışılmış ve geniş bir konu yelpazesi araştırılmıştır. Bununla birlikte, Azerbaycan'da Doğu çalışmaları özellikle filoloji, kaynak çalışmaları, İslam çalışmaları ve el yazmalarının yayınlanması konularında ilerleme kaydetmiştir. Türkiye araştırmaları alanında ise özellikle modern ve yakın tarih konuları, iktisat, toplumsal-siyasal gelişme, ideoloji, eğitim ve edebiyat araştırılmıştır. 1988'de Enstitü şu bölümlerden oluşmuştur: Doğu'nun Orta Çağ Tarihi; İran Tarihi; Türkiye Tarihi; Arap Ülkeleri Tarihi; İktisat; Fars Filolojisi; Türk Filolojisi; Arap Filolojisi; İdeolojik Sorunlar; Doğu El Yazmalarının İncelenmesi ve Yayınlanması.¹⁵⁷

Gürcistan'da Doğu çalışmaları özellikle filoloji ve dilbilimi alanlarında ilerleme göstermiştir. Gürcü Turkologlar Türk dilini, Ortaçağ ve modern tarihi ve yakın tarihin bazı sorunlarını (özellikle tarımsal gelişme) araştırmışlardır. 1988'de enstitü şu bölümlerden oluşmuştur: Antik Doğu Dilleri, Semitoloji, Turkoloji, Fars Filolojisi, Hint-İran Dilleri, Bizans Çalışmaları, Yakın Doğu Ülkelerinin Ortaçağ Tarihi, Yakın Doğu Ülkelerinin Modern ve Yakın Tarihi, Bilişim, Genel Fonetik Laboratuvarı ve Doğu Dilleri Tipolojisi.¹⁵⁸

Ermenistan'da tarih, iktisat, filoloji ve etnografya çalışmaları yürütülmüştür. 1971'de bölüm, Doğu Çalışmaları Enstitüsü olarak yeniden yapılandırılmış ve üç yeni bölüm eklenmiştir: Antik Doğu (1971), Kafkasya ve Bizans Çalışmaları (1978) ve Doğu Kaynakları (1983). Turkoloji alanında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortaçağ ve modern tarihi, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, milliyetler sorunu ve Türkiye iç siyaseti çalışılmıştır.¹⁵⁹

153 *Vostokovednye tsentry*, s. 51.

154 *A.g.e.*, s. 102.

155 *A.g.e.*, s. 103.

156 *A.g.e.*, s. 102.

157 *A.g.e.*, s. 10.

158 *A.g.e.*, s. 73-74.

159 *A.g.e.*, s. 51-52.

Günümüz Rus Turkologları, Sovyet döneminde Ermenistan'da ve Gürcistan'ında Türk tarihinin çoğunlukla Ermeni ve Gürcülerin millî tarihleriyle ilişkili olarak çalışıldığına ve bunun da bu iki cumhuriyette yürütülen Turkoloji çalışmalarını konu kapsamı bakımından darlaştırdığına dikkat çekmektedirler. Bakü'deki enstitüde çağdaş Türkiye'nin ekonomisi ve ideolojisiyle ilgilenen uzmanların bulunması ve tarihsel sorunların daha geniş bir şekilde ele alınması nedeniyle Azerbaycan'daki Turkoloji çalışmaları daha geniş bir kapsama sahip olmuştur. Moskova'daki Turkologlarla Kafkasyalı Turkologlar arasında hem resmî hem kişisel düzeyde yakın ilişkiler kurulmuştur. Moskova'da ve Kafkasya başkentlerinde düzenli olarak kurumlar arası konferanslar düzenlenmiştir.¹⁶⁰

Sonuç olarak, Sovyet döneminin sonu itibarıyla Turkoloji çalışmaları sadece merkezlerde (Moskova ve Leningrad) değil, belli Sovyet cumhuriyetlerinde de (Kafkas cumhuriyetleri ve Ukrayna) sürdürülmüştür. Moskova'da IVAN'ın Türkiye Bölümü'nün yanı sıra bazı diğer akademik ve eğitimsel kurumlar -Moskova Üniversitesi'ndeki Asya ve Afrika Çalışmaları Enstitüsü (ISAA) ve Bilimler Akademisi'ndeki Dünya Ekonomisi ve Uluslararası İlişkiler Enstitüsü (IMEMO) gibi- Turkoloji çalışmalarının ilerlemesine katkıda bulunmuştur. Türkiye çalışmaları ayrıca Leningrad, Bakü, Erivan, Tiflis ve Taşkent'teki üniversitelerde de yürütülmüştür. Kaynakça verilerinin de gösterdiği gibi 1950'lerden sonra Turkoloji uzmanlarının ortaya koyduğu akademik üretim büyük oranda artmıştır.¹⁶¹ Turkolojinin geç Sovyet döneminde Doğu çalışmalarında yaşanan gelişmelerden fayda gördüğü iddia edilebilir.

Aynı zamanda Sovyet döneminin belli önemli sorunlarına işaret etmek gerekir. İdeolojik baskılar ve Sovyet makamlarının bilimle ilgili bürokratik yaklaşımlarının yanı sıra Sovyet Doğu çalışmaları Sovyetler Birliği ve Batı arasındaki husumetten de fazlaca etkilenmiştir. İki blok arasındaki Demir Perde, Sovyet araştırmacılar ile Batılı bilim adamları arasında normal temasların gelişimini engellemiştir. Doğu ülkeleri ile kurulan bilimsel ilişkiler de yetersiz kalmıştır. 1930'ların sonundan itibaren Sovyet devleti ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kötüleştiği ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye Batı Bloku'na katıldığı için Sovyet Turkologlar bu bilimsel açlığı en çok çeken uzmanlar arasında yerini almıştır. Gordlevskiy'nin 1947'de yakındığı üzere Turkoloji çalışmaları, Türkiye gerçeklerinden kopuk bir şekilde yürütülmüştür.

1930'lardan 1950'lerin sonuna kadar Turkologlar Türkiye'ye gidememiş ve örneğin Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Türk dilinin geçirdiği değişikliklerden habersiz kalmışlardır. 1958'de bir grup Sovyet Turkolog Türkiye'ye ilk gezilerini yapmış ve dildeki değişiklikler konusunda ilk kez bilgi edinmiştir.¹⁶²

Li ve Oreškova, 1960'lara kadar Türkiye Bölümü araştırmacılarının sadece bir Türk insanını, ünlü Türk şair Nazım Hikmet'i tanıdıklarını söylemektedir. Nazım Hikmet Türkiye Bölümü'nü sık sık ziyaret etmiş, toplantılarına katılmış ve Turkologların çalışmalarına büyük ilgi göstermiştir. Nazım Hikmet bir de Türkiye Bölümü'ne Türkçe harfli bir daktilo da hediye etmiştir.¹⁶³

160 Li ve Oreškova, s. 37.

161 Bkz. A. K. Sverjevskaya, T. S. Çerman, *Bibliografiia Turtsii (1917-1958)*, Moskova, 1959; aynı yazarlar *Bibliografiia Turtsii (1917-1975)*, Moskova, 1982.

162 Li ve Oreškova, s. 26.

163 A.g.e., s. 75, 89. Nazım Hikmet'e IVAN tarafından onursal doktora verilmiştir.

1960'ta XXV. Uluslararası Doğu Bilimciler Kongresi Moskova'da yapılmıştır. Sovyet araştırmacıları ilk kez yabancı meslektaşları ile temas kurma olanağına kavuşmuşlardır. Türkiye'den büyük bir heyet de kongreye katılmıştır. Bu olaydan sonra bilimsel temaslar kurulmuş ve bilimsel yayınların karşılıklı alınıp verilmesi başlamıştır. Sovyet Turkologlar nadiren da olsa Türkiye'deki konferanslara katılmaya başlamışlardır. Ancak süreç çok yavaş ilerlemiş ve Türk araştırmacılarla ilişkiler tatminkâr düzeye ulaşmamıştır. Sovyet Turkologlar Türkiye'ye nadiren gidip gelmiş ve yapılan her geziden sonra meslektaşlarına yeni bilgiler aktarmak amacıyla seminerler vermişlerdir.¹⁶⁴

Son olarak bazı isimlerden bahsetmek gerekir. XX. yüzyılın ikinci yarısında şu araştırmacılar Leningrad (St. Petersburg) ve Moskova'da Türkiye tarihi alanında çalışmışlardır ve bazıları bugün de çalışmaya devam etmektedir:

IVAN'ın Leningrad şubesinde ve Leningrad (St. Petersburg) Üniversitesinde: N. K. Dulina, S. M. İvanov, A. Farzaliyev, A. D. Novıçev, Y. A. Petrosyan, İ. Y. Petrosyan, A. B. Vitol, A. D. Jeltyakov, K. A. Jukov ve diğerleri.

Moskova'daki IVAN'da (IVAN'ın Türkiye Bölümü ve diğer bölümlerde): Y. A. Averyanov, A. P. Baziant, V. İ. Danilov, B. M. Dantsig, M. A. Gasratyan, İ. İ. İvanova, N. G. Kireyev, M. A. Kerimov, R. P. Kornienko, Y. A. Li, P. P. Moiseev, S. F. Oreşkova, B. M. Potshveriya, Y. N. Rozaliyev, A. M. Şamsutdinov, V. İ. Şeremet, G. O. Starçenkov, A. K. Sverçevskaya, V. V. Tsıbulskiy, A. S. Tveretınova, N. Y. Ulçenko, E. İ. Urazova, A. M. Valuyskiy ve diğerleri.

Moskova Üniversitesi'nde (ISAA ve diğer bölümler): D. E. Eremeyev, M. S. Meyer, A. F. Miller, V. İ. Şlıkov, N. A. Smirnov ve diğerleri.¹⁶⁵

III. Sovyet Sonrası Dönem

Perestrojka, Sovyetler Birliği'nde kısa zamanda pek de beklenmeyen ve Sovyet vatandaşlarının yaşamını büyük ölçüde etkileyen köklü değişikliklere neden olmuştur. Sovyet devletinin dağılmasına siyasal ve etnik çatışmalar ile ideolojik çöküş eşlik etmiştir. Eski Sovyet vatandaşları kendilerini bir anda siyasal ve ekonomik kargaşa ve ideolojik boşluk içerisinde bulmuşlardır.

Akademik dünya bu gelişmelerden radikal bir şekilde etkilenmiştir. Devletin mali desteği neredeyse ortadan kalktığı için pek çok akademik kurum felç olmuş ve bazı araştırma alanları tamamen yok olmuştur. Başta gençler olmak üzere pek çok araştırmacı, bilimi bırakıp başka faaliyetlere girmiştir. Bir anda değişen ortam, çözülmesi gereken pek çok acil pratik ve kuramsal sorun yarattığı için bilim dünyasında kalanlar da ağır ekonomik ve entelektüel zorluklarla yüzleşmek durumunda kalmıştır.

Aynı zamanda ideolojik kısıtlamalar ve devlet sansürü de ortadan kalkmış ve bu da en çok takdir edilen olumlu gelişme olmuştur. Araştırmacılar araştırma konularında ve kullandıkları yöntemde özgürlük kazanmışlar ve Sovyet döneminde düşünülmesi bile mümkün olmayan yayınlar çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Rusya tamamen dış dünyaya açılmış ve yurtdışındaki, en önemlisi de çalışılan ülkelerdeki araştırmacılarla yakın temaslar kurulmuştur.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 78, 89.

¹⁶⁵ Li ve Oreşkova; Oreşkova, "Nekotorye razmyshleniia", *Vostokovedy Moskvy i Sankt-Peterburga*.

2000'lerde ekonomik ve siyasal durum büyük oranda istikrar kazanmıştır. Aynı zamanda otoriter eğilimler güç kazanmaya başlamıştır. Rusya toplumu ve bilimi hâlâ köklü dönüşümler geçirmekte olduğu için ikisinin de gelecekteki görüntüsü belirsizliğini korumaktadır.

Bugün Rus Doğu bilimcileri, kendi bilim dallarının bir geçiş döneminde olduğunu düşünmektedirler. Onlara göre Doğu çalışmaları 1990'ların büyük krizini atlattı. Devlet kısmen bilim ve eğitime olan desteğini yenilediği ve bilime destek veren diğer kaynakların da ortaya çıktığı için araştırmacıların maddi ve mali koşulları bir ölçüde iyileşmiştir Ancak Doğu bilimciler bazı sorunlarla ilgili endişe duymaktadırlar. Araştırmacılar kendi araştırma alanlarını geliştirmek için gerekli araçlardan hâlâ büyük ölçüde yoksundurlar. Sovyet döneminin yüz binlerce kopya basılarak tüm Sovyetler Birliği'ne dağıtılan kitaplarla dolu üretkenliğiyle kıyaslandığında bugün kitap basmak zorlaşmıştır ve basılan kopya sayısı da azdır (genelde 300-500 adet). Araştırmacılar bugün Moskova ve St. Petersburg'da yayınlanan çalışmaların çoğunlukla yerel kütüphanelere kadar gidemediğinden, aynı şekilde yerel çalışmaların da merkeze ulaşmadığından yakınmaktadırlar. Mali yetersizlikler Rus araştırmacıların Batı bilimsel yazınına düzenli erişimini de zorlaştırmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasının ardından Rusya'daki Doğu çalışmaları kurumları ile Orta Asya ve Kafkasya'daki Doğu merkezleri arasındaki iletişim büyük ölçüde kopmuştur. Sovyet döneminin merkezî koordinasyon pratikleri de sona erdiği için Rusya'nın kendi içindeki merkez ve çevre kurumları arasındaki bağlar da benzer biçimde epey gevşemiştir.

Rus Doğu bilimcileri ayrıca genç araştırmacıların sayısının yetersizliğinden endişe etmekte ve 1920-30'lardakini andıran bir nesil kaybından bahsetmektedirler.

Çoğunlukla ticari amaçlarla kurulan özel eğitim kurumlarının çoğalması ve böylece akademik kurumların sayısında gözlenen yersiz artış, ayrıca eğitim ve bilim faaliyetlerindeki kalite düşüşü de diğer bir endişe kaynağıdır.

Geçmişten günümüze Rus Doğu çalışmalarının başarıları ve yetersizliklerinin kapsamlı ve eleştirel bir değerlendirmesinin yapılması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Bu konu, Rusya'nın Doğu ile ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesi gereğiyle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Bugün Doğu bilimcilerin, Rusya'nın gelişmekte olan Doğu ülkelerinin tarihsel deneyiminden öğrenmesi gerekenler olduğunu, zira bu deneyimlerin Sovyet sonrası dönüşümde Rusya'ya faydalı görüşler kazandıracağını vurgulamaları da ilginçtir.¹⁶⁶

166 Rus Doğu çalışmalarının geçmişi ve bugünü ile ilgili Sovyet sonrası değerlendirmeler için bkz. *Nauchno-metodicheskaiia konferentsiia "Vostokovednoe obrazovanie v universitetakh Rossii" Moskva, 29-31 maiia 2000 g.): Tezisy dokladov i soobshchenii* ["Rusya'daki Üniversitelerde Doğu Eğitimi"], Bilimsel ve Yöntembilimsel Konferans (Moskova, 29-31 Mayıs 2000): Sunum ve Rapor Tezleri], Moskova, 2000; *Vostokovedy Moskvy i Sankt-Peterburga: Osnovnye napravleniia sovremennykh issledovaniı. Vostokovednye nauchnye tsentry. Personalii* [Moskova ve St. Petersburg Doğu Bilimcileri: Güncel Çalışmaların Ana İstikametleri, Doğu Bilimsel Merkezler, Araştırmacılar], Moskova: Institut vostokovedeniia RAN, 2000; S. M. Şastitko, *Vek ush'ol: stseny iz istorii otechestvennogo vostokovedeniia* [Zaman Geçip Gitti: Yerel Doğu Çalışmalarından Sahneler], Moskova: Vostochnaia literatura, 2009.

Turkoloji de benzer değişimler geçirmiştir. Bugün Rus Turkologlar hâlâ devam eden maddi zorluklardan söz etmektedirler. Her ne kadar Rus Turkologlarla Türk araştırmacılar arasındaki ilişkiler Sovyet dönemine kıyasla çok daha verimli hale geldiyse de,¹⁶⁷ Rusya ve Türkiye arasındaki bilimsel iletişim düzeyinin hâlâ pek de tatminkâr olmadığından yakınılmaktadır.¹⁶⁸ Moskova'daki Turkologlar ayrıca genç araştırmacı sayısının yetersizliği ve Kafkasya ve Orta Asya'daki Doğu çalışmaları merkezleri ile temasların az oluşu sebebiyle kaygılanmaktadırlar.

Doğu çalışmaları merkezlerinin bugünkü durumunu gözden geçirelim. IVAN'ın eski Leningrad şubesi, 2007'de Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü adlı ayrı bir kuruma dönüşmüştür.¹⁶⁹ Moskova'daki Rusya Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü (eski IVAN, günümüzde IVRAN)¹⁷⁰ ve Moskova Üniversitesi Asya ve Afrika Çalışmaları Enstitüsü (ISAA)¹⁷¹ çalışmalarına devam etmektedirler. St. Petersburg Üniversitesi Doğu Çalışmaları Fakültesinde (burada Türk Dilleri Filolojisi ve Yakın Doğu Ülkeleri Tarihi kürsüleri bulunmaktadır) Türk dili öğretilmekte ve Osmanlı ve Türkiye çalışmaları sürdürülmektedir.¹⁷²

Günümüzde Kazan Üniversitesi'nde Kazan Turkoloji ekolü oluşmaya başlamıştır. 1989'da Tatar Filolojisi ve Tarihi Fakültesi kurulmuştur. 1990'da bunun içinde Doğu Dilleri kürsüsü oluşturulmuştur. Bu kürsünün temelinde 2000'de Doğu Çalışmaları Enstitüsü kurulmuştur. Bugün enstitüde şu kürsüler bulunmaktadır: Doğu Dilleri; Turkoloji; Doğu Tarihi ve Kültürü; Uluslararası İlişkiler. Turkoloji ve Uluslararası İlişkiler kürsülerinde Türk dili öğretilmekte ve Turkoloji çalışmaları yürütülmektedir.¹⁷³

Tüm zorluklara rağmen Rus araştırmacılar geleceğe ümitle bakmaktadırlar. Dahası, araştırmacıların dünya görüşünde son dönemde ortaya çıkan değişimlere bağlı olarak günümüzde Doğu çalışmalarının heyecan verici olasılıklar sunduğunu söylemektedirler. Rus tarihinin Doğu tarihi ile iç içe geçmiş olduğu bilinci güçlendikçe araştırma gündemleri de değişmektedir. Doğu halklarının deneyiminden ders çıkarmak ve Rus tarihine yeni bir bakışla yaklaşmak gereği giderek daha çok hissedilmektedir. Profesör R. B. Rıbakov'un Ağustos 2004'te Moskova'da düzenlenen XXXVII. Uluslararası Doğu Bilimciler Kongresi'nin açılış oturumunda da söylediği gibi XXI. yüzyılın Doğu çalışmaları "Doğu ile ilgili bir Batı bilimi" olmaktan çıkmaktadır.¹⁷⁴ Yeni gerçekler Doğu çalışmalarının istikametini kökten değiştirmektedir.

167 Örneğin 2001'de "Rus-Türk İlişkileri: Tarih, Güncel Durum ve Perspektifler" uluslararası konferansı IVAN, ISAA ve Bilgi Üniversitesi (İstanbul) tarafından düzenlenmiştir. Konferanstaki sunumlar 2003'te Rusça ve Türkçe olarak basılmıştır. Konferanstan sonra Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) *İslam Ansiklopedisi ve Osmanlı Ansiklopedisi* koleksiyonlarını ve Türk sanatıyla ilgili yüzden fazla kitabı IVAN'a göndermiştir (Li ve Oreşkova, s. 40, 74).

168 Rus Turkologlar özellikle iki ülkenin tarihçileri arasındaki temasların az gelişmiş olduğuna dikkat çekmektedirler (Li ve Oreşkova, s. 91).

169 Bkz. enstitünün internet sayfası: <http://www.orientalstudies.ru/>

170 Bkz. enstitünün internet sayfası: <http://www.ivran.ru/>

171 Bkz. enstitünün internet sayfası: <http://www.iaas.msu.ru/>

172 Bkz. Doğu Fakültesi'nin internet sayfası: <http://www.orient.pu.ru/>

173 Li ve Oreşkova, s. 40; <http://www.ksu.ru/f16/index.php>

174 Aktaran Shastitko, s. 93.

Ek A**Çarlık Döneminde Osmanlı Çalışmaları ile ilgili Kaynakça Bilgisi**

Rus yazarlarca Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan yayımlar, 1961 ve 2000'de yayınlanan iki kaynakçada derlenmiştir. İlk kaynakçada¹⁷⁵ 1713'ten 1917'ye kadar yayınlanan akademik ve popüler eserleri, bunlar arasında kitapları, kitap bölümlerini, dergi ve bülten makalelerini vb. eserleri kapsayan 4,789 başlık yer almaktadır.¹⁷⁶ Başlıklar konulara göre aşağıdaki gruplara bölünmüştür:

Tablo 1: Rus Yazarlarca Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Yazılan Eserlerin Konulara Göre Dağılımı (1713-1917)

Konular		Başlıklar
Genel eserler		48
Coğrafya		91
Nüfus, Etnografya		86
Gezi Notları		332
İktisat		
	Genel çalışmalar	38
	Tarım	21
	Sanayi	13
	Dış ticaret	180
	Finans	73
	Ulaşım araçları.	77
	Rusya ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler	64
Tarih		
	Orta Çağlarda Türkiye	77
	Modern zamanda Türkiye	404
	Jöntürk Devrimi	91
	Osmanlı-İran Savaşı	25
	Balkan Savaşları	122
	Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye	118
	Rusya ve Türkiye	272
	Rus-Osmanlı Savaşları -genel-	155
	1768 öncesi Rus-Osmanlı savaşları	62
	1768-1774 Rus-Osmanlı Savaşı	64
	1787-1791 Rus-Osmanlı Savaşı	72
	1806-1812 Rus-Osmanlı Savaşı	65
	1828-1829 Rus-Osmanlı Savaşı	152
	1853-1856 Kırım Savaşı	156
	1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı	673

175 A. K. Sverçevskaya, T. S. Çerman, *Bibliografiia Turtsii (1713-1917)*, Moskova, 1961.

176 Kısaltmalar listesinde 120 dergi ve bültenin başlığı listelenmektedir.

Milliyetler sorunu		
	Ermeniler	94
	Balkan halkları	393
	Kürtler	47
	Diğer milliyetler	37
Kadınların durumu		18
Siyasal sistem. Yasama		28
Askeri güç		263
Filoloji		
	Dil. Yazı	19
	Grammer kitapları. Ders kitapları	23
	Sözlükler. Konuşma kitapları	28
	Edebiyat.	64
Din. İslam		164
Eğitim. Basın		41
Sanat		38
Toplam		4,789

2000’de yayınlanan ikinci kaynakça¹⁷⁷ Çarlık dönemindeki çalışmalarla ilgili ek bilgi sağlamaktadır. Rusya’daki Arap, İran ve Türkoloji çalışmalarından söz eden bu kaynakçada 1818-1917 arasında yayınlanan akademik süreli yayınlardan (dergi, bülten, yıllık, rapor) ve çeşitli bilimsel rehber kitaplar, derlemeler ve incelemelerden derlenen makaleler listelenir.¹⁷⁸ Türkiye’ye ayrılan bölüm, aşağıdaki konulara göre ayrılan 539 başlıktan oluşmaktadır:

Tablo 2: Rus Yazarlarca Osmanlılar Üzerine Yazılan Bilimsel Makalelerin Konulara Göre Dağılımı (1818-1917)

Konular	Başlıklar
Osmanlı Türkçesi	26
Osmanlı edebiyatı. Folklor	42
Anadolu’nun Osmanlı öncesi tarihi	13
Osmanlı İmparatorluğu tarihi	214
Türk ordusu	37
Arkeoloji. Nüvizmatik. Epigrafi	11
Coğrafya. Gezi notları	76
Nüfus istatistikleri	19
Etnografya. Antropoloji	28
İktisat. Ticaret	38
Eğitim. Basın	22
Sanat. Tiyatro. Mimari	13
Toplam	539

177 L. N. Karskaya, *Annotirovannaia bibliografiia otechestvennykh rabot po arabistike, iranistike i tiirkologii. 1818-1917 gg.* [Arap, İran ve Türkoloji Konularına İlişkin Yerel Eserlerin Açıklamalı Kaynakçası], Moskova: “Vostochnaia literatura” RAN, 2000.

178 Toplamda yaklaşık 170 çeşitli dergi ve derleme incelenmiştir.

Rusya'nın aydın çevrelerinin Osmanlı Devleti ile ilgili olarak geniş ilgi alanlarının olduğunu, bunlar içinde özellikle Rus-Osmanlı savaşları, Osmanlı azınlıkları, coğrafya, iktisat, Osmanlı askerî güçleri ve din konularının dikkat çektiğini görüyoruz.

Ek B

Sovyet Döneminin Turkoloji Çalışmaları ile İlgili Kaynakça Bilgisi

Günümüz Türkiye'si ile ilgili Sovyet yayınları 1959 ve 1982'de yayınlanan iki kaynakçada derlenmiştir.¹⁷⁹

İlk kaynakça 1917'den 1958'e kadar yayınlanan 3.262 bilimsel ve popüler eser başlığından (kitaplar, kitap bölümleri, dergi makaleleri, broşürler, tezler, çeşitli derleme ve süreli yayınlardan makaleler, Türk ve Batı Avrupalı yazarlardan çeviriler) oluşmaktadır. Bunlar, V. İ. Lenin Devlet Kütüphanesi, SSCB Bilimler Akademisi'nin Moskova ve Leningrad'daki kütüphanelerin kataloglardan derlenmişlerdir. Bunun yanı sıra *Doğu'nun Kaynakçası*,¹⁸⁰ *Kitap Yıllıkları*, *Dergi Makaleleri Yıllıkları* ve *Tanıtım Yazıları Yıllıkları* da bilgi kaynağı olarak kullanılmıştır. Sadece Türkiye'yi konu alan eserler değil, diğer konularla ilgilenen ancak Türkiye'yle ilgili bilgi veren eserler de kapsamıştır. Yazarlar, kaynakçanın mutlak bir kapsayıcılık iddiasında olmadığını belirtmişlerdir. Başlıklar konulara göre şu şekilde gruplanmıştır:

Tablo 3: Sovyet Yazarların Türkiye Üzerine Eserlerinin Konulara Göre Dağılımı (1917-1958)

Kaynaklar		Başlıklar
V. İ. Lenin'in Türkiye ile ilgili görüşleri		86
Sovyet devlet adamlarının Türkiye ile ilgili görüşleri ¹⁸¹		58
Genel eserler		35
Fiziksel ve ekonomik coğrafya		36
Nüfus, etnografya		27
Gezi notları		37
İktisat		
	Genel eserler	200
	Tarım sorunu, köylülerin durumu ve köylü hareketleri	54
	Sanayi. El sanatları	45
	Dış ticaret	116
	Finans	51
	Ulaşım ve iletişim	26
	SSCB ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler	160
	Tarih	
	Orta çağlarda Türkiye (XIII. yüzyıl sonu-XVII. yüzyılın ilk yarısı)	43

179 A. K. Sverçevskaya, T. S. Çerman, *Bibliografıa Turtsii (1917-1958)*, Moskova, 1959; aynı yazarlar, *Bibliografıa Turtsii (1917-1975)*, Moskova, 1982.

180 İlk ve tek cilt 1928'de yayınlanmıştır.

181 S. M. Kirov, M. Litvinov, G. K. Ordjanikidze, İ. V. Stalin, M. V. Frunze, N. S. Hruşçov ve G. V. Çiçerin'in eserleri ve konuşmaları listelenmiştir.

	Modern zamanda Türkiye (XVII. yüzyılın ikinci yarısı-1917)	73
	Balkan halklarının durumu, millî özgürlük hareketleri, Balkan savaşları	59
	Jöntürk Devrimi	28
	Türkiye ve Birinci Dünya Savaşı	76
	Yakın dönemde Türkiye (1917-1958)	636
	Boğazlar (sorunun tarihi, uluslararası ilişkilerdeki rolü)	42
	Rusya ve Türkiye	111
	Rus-Osmanlı savaşları, genel eserler	59
	1768 öncesi Rus-Osmanlı savaşları	15
	1768-1774 Rus-Osmanlı Savaşı	29
	1787-1791 Rus-Osmanlı Savaşı	11
	1806-1812 Rus-Osmanlı Savaşı	11
	1828-1829 Rus-Osmanlı Savaşı	7
	1853-1856 Kırım Savaşı	49
	1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı	23
	SSCB ve Türkiye	169
	Milliyetler sorunu	47
	İşçi sınıfının durumu, sendikal hareketler	67
	Kadınların, çocukların ve gençliğin durumu	23
	Siyasal sistem, yasama	24
	Askerî güçler	66
	Siyasal partiler	
	Komünist parti	18
	Burjuva partileri	15
	Filoloji	
	Dil. Yazı sistemi	92
	Gramer kitapları. Ders kitapları	23
	Sözlükler. Konuşma kitapları	18
	Edebiyat	66
	Türk yazarlardan çeviriler ¹⁸²	239
	Eğitim. Basın	22
	Sanat	29
	Kültürel ve bilimsel ilişkiler	18
	Rehber kitaplar. Ansiklopediler. İstatistiksel derlemeler	66
	Toplam	3,262

182 Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday, Nazım Hikmet, Oktay Rifat, Ömer Seyfeddin, Orhan Veli, Orhan Kemal, Orhan Hançerlioğlu, Reşat Nuri Güntekin, Sabahattin Ali, Sadri Ertem, Suad Derviş, Fahri Erdenç vd.

Türkiye üzerine bir kaynakçanın hazırlanması, Sovyet Turkolojisinin gelişimi açısından önemli bir olay olmuştur, çünkü, bir taraftan 1958'e kadar Türkiye üzerine hatırı sayılır bir çalışma yapıldığını ve yapılanları sistemleştirme ve sınıflandırma gereğinin ortaya çıkmış olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan ise bu gelişme, Sovyet devletinin Türkiye çalışmalarının durumunu yakından takip etmek ve bu alandaki kazanımları değerlendirmek isteğinin de işareti olmuştur. Kaynakçanın Sovyet Doğu biliminin yeniden yapılandırıldığı bir dönemde derlenmiş ve yayınlanmış olması da önemlidir.

İki yıl sonra 1961'de aynı derleyiciler, bu sefer Osmanlı Devleti üzerine Sovyet öncesi dönemde yapılanları kapsayan bir başka kaynak kitap yayınlamışlardır (bu kaynakçayı yukarıda inceledik). Böylece Turkolojinin erken döneminden 1950'lerin sonlarına kadar geçirdiği genel gelişimini gözler önüne seren iki kaynakçanın, Doğu çalışmalarının yeniden yapılandırılmasının en yoğun döneminde hızla hazırlandığını görüyoruz.¹⁸³ Yakın ve Orta Doğu'daki diğer ülkelerin kaynakçalarına göre Türkiye kaynakçalarının daha erken tarihte hazırlanması, fikrimizce o dönemde Sovyet Turkolojisinin iyi durumda olduğunu göstermektedir. Örneğin, Afganistan kaynakçası 1962'de, İran üzerine iki kaynakça 1967'de yayınlanmıştır.¹⁸⁴ 1947'de bağımsızlığını kazandıktan sonra Sovyetler için büyük önem taşıyan bir ülke olan Hindistan üzerine bir kaynakça ise 1965'te yayınlanmıştır.¹⁸⁵

1959 kaynakçasına baktığımızda, coğrafi tasvirler, gezi notları ve askerî güçle ilgili çalışmalar gibi Çarlık döneminde en çok ilgi gösterilen konuların Sovyet döneminde fazla öne çıkmadığını, din konulu çalışmaların ise tamamen ortadan kalktığını ya da en azından kaynakçaya dâhil edilmediğini görüyoruz.¹⁸⁶ Filoloji çalışmalarının aynı Çarlık dönemindeki gibi Turkoloji çalışmaları içinde fazla yer tutmadığını söyleyebiliriz. Sovyet araştırmacılarının Türk yazarlarından çokça çeviri yaptığı ve birçok çeşitli rehber kitap ve istatistiksel derleme hazırladığı dikkat çekmektedir.

İkinci kaynakça aynı yazarlar tarafından derlenmiş ve 1982'de yayınlanmıştır. Aslında bu ikinci kaynakça, ilkinin daha geliştirilmiş ve genişletilmiş halidir. İlk kaynakçada olduğu gibi bu derlemede de akademik ve popüler eserler, bunlar arasında kitaplar, kitap bölümleri, dergi makaleleri, broşürler, tezler, çeşitli derlemelerden ve süreli yayınlardan yazılar, Türk ve Batılı yazarlardan çeviriler yer alır. İlave olarak belli sayıda gazete makalesi de (sadece edebî çeviriler) yer almaktadır. Sadece Türkiye'yi konu alan eserler değil, diğer konularla ilgilenen ancak Türkiye'yle ilgili bilgi veren eserler de kapsamıştır. Çeşitli konuların incelendiği eserler söz konusu olduğunda, böyle eserler hangi konunun ağırlıkta olduğuna bakılarak listelenmiştir.

Başlıklar konulara göre aşağıdaki şekilde gruplanmıştır:

183 A. K. Sverçevskaya, T. S. Çerman, *Bibliografıa Turtsii (1713-1917)*, Moskova, 1961.

184 T. İ. Kuhtin, *Bibliografıa Afganistana, literatura na russkom iazyke* [Afganistan Kaynakçası, Rusça Yazın], Moskova, 1962; *Bibliografıa İrana*, Moskova, 1967; N. A. Kuznetsova, *Bibliografıa İrana, literatura na russkom iazyke*, Moskova, 1967.

185 *Bibliografıa İndii*, Moskova, 1965. Bu kaynakça onsekizinci yüzyıldan 1961'e kadar olan dönemi kapsamakta ve 9.000'den fazla başlık içermektedir (Sahai-Achuthan, s. 331).

186 Daha sonraki kaynakçanın içeriğinin de gösterdiği gibi aslında dinî konular çalışılmaya devam edilmiştir. Dinî konularla ilgili eserlerin ideolojik endişeler nedeniyle ilk kaynakçaya dâhil edilmediği düşünülebilir. Ancak bu yaklaşım 1959'dan sonra değişmiş ve "Din" başlığı ikinci kaynakçada yeniden ortaya çıkmıştır.

Tablo 4: Sovyet Yazarların Türkiye Üzerine Eserlerinin Konulara Göre Dağılımı (1917-1975)

Kaynaklar	Başlıklar
Marksizm-Leninizm'in Kurucularının ve Sovyet Devlet Adamlarının Türkiye Üzerine Görüşleri	
K. Marx ve F. Engels	16
K. Marx	125
F. Engels	67
K. Marx ve F. Engels arasındaki yazışmalar	56
Kronolojik seçmeler	7
V. I. Lenin	140
Sovyet devlet adamlarının Türkiye üzerine görüşleri ¹⁸⁷	61
Sovyet yazarların Türkiye üzerine Marksizm-Leninizm kurucularının eserleriyle ilgili görüşleri	94
Türkiye'de V. I. Lenin üzerine söylenenler. Türk devlet adamları ve tanınmış kişilerin V. I. Lenin'le ilgili görüşleri	7
Genel Eserler ve Rehber Kitaplar	
Genel eserler	52
Rehber kitaplar (ansiklopediler, yıllıklar)	77
Rusya'da ve SSCB'de Turkoloji Çalışmalarının Tarihi	
Genel eserler	23
Rusya'da Turkoloji çalışmaları	48
SSCB'de Turkoloji çalışmaları	153
Diğer ülkelerdeki Turkoloji çalışmaları	3
Rus ve Sovyet araştırmacıları	
Genel eserler	5
Kişiler ¹⁸⁸	227
Gezi Notları, Türkiye Üzerine Makaleler, Sovyet Sanatçıların Türkiye Üzerine Hikâyeleri	108
Coğrafya	
Fiziksel coğrafya	
Genel eserler	27
Jeoloji. Sismoloji. Arazi şekilleri	10
Mineral kaynaklar	58
Flora ve fauna	5
Ekonomik coğrafya	26
Nüfus. Etnografya	90

187 L. İ. Brejnev, V. V. Vorovskiy, S. M. Kirov, A. N. Kosıgın, M. Litvinov, G. K. Ordjanikidze, M. V. Frunze ve G. V. Çiçerin'in eser ve konuşmaları listelenmiştir.

188 Şu araştırmacılar listelenmiştir: Ş. S. Ailiarov, G. M. Araslı, M. O. Auezov, N. A. Baskakov, İ. N. Berzin, A. K. Borovkov, A. M. Valuyskiy, V. A. Gordlevskiy, B. M. Dantsig, S. S. Djikiya, N. K. Dmitriev, A. Kazem-Bek, N. F. Katanov, M. A. Kerimov, A. N. Kononov, A. Y. Krımskiy, Y. F. Ludşuveyt, D. A. Magazanik, S. S. Maizel, S. Y. Malov, A. Y. Martintsev, S. M. Melioranskiy, A. F. Miller, M. S. Mihaylov, S. S. Moiseyev, A. D. Noviçev, M. S. Pavloviç, V. V. Radlov, A. N. Samoyloviç, V. D. Smirnov, A. S. Tvertinova, S. A. Çihaçev, A. M. Şamsutdinov, M. Ş. Şiraliyev.

Siyasal Sistem		
Genel eserler. Yasama. Meclis		56
Siyasal partiler		
	Komünist, sosyalist ve işçi partileri	62
	Mustafa Suphi	13
	Burjuva partileri	33
Askerî kuvvetler		103
Tarih		
Genel eserler		20
Orta çağlarda Türkiye (XIII. yüzyıl sonu-XVII. yüzyılın ilk yarısı)		
	Kaynaklar ve materyaller	73
	Genel eserler	129
Modern zamanda Türkiye (XVII. yüzyılın ikinci yarısı-1918)		
	Kaynaklar ve belgeler	37
	Genel eserler	228
	1905-1907 Birinci Rus Devrimi'nin Türkiye'deki devrim hareketine etkisi. Jöntürk Devrimi (1908-1911)	78
	Birinci Dünya Savaşı'nda ve öncesinde Türkiye	140
	Balkan halklarının durumu, Balkanlar'da millî özgürlük hareketleri	162
Rusya ve Türkiye		
	Rus-Türk ilişkileri üzerine kaynaklar ve belgeler	34
	Genel eserler	191
Rus-Osmanlı savaşları		
	Genel eserler	23
	1768 öncesi Rus-Osmanlı savaşları	71
	1768-1774 Rus-Osmanlı Savaşı	37
	1787-1791 Rus-Osmanlı Savaşı	32
	1806-1812 Rus-Osmanlı Savaşı	28
	1828-1829 Rus-Osmanlı Savaşı	20
	1853-1856 Kırım Savaşı	61
	1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı	37
	1914-1918'de Rusya ve Türkiye arasındaki askerî operasyonlar	39
	Rus-Türk ilişkilerinde Balkan ülkeleri	153
	Rusya ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler	15
Yakın dönemde Türkiye (1917-1975)		
	Kaynaklar ve belgeler	27
	Genel eserler	12
	Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin Türk millî özgürlük mücadelesine etkisi	62
	Türk millî özgürlük mücadelesi (1918-1923). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu	388
	Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türkiye (1923-1939)	189
	İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye (1939-1945)	74

	İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye (1945-1975)	372
	1960 Darbesi, ülkenin siyasal yaşamında askerin rolü	39
	Emekçi kitlelerin durumu, işçi ve sendika hareketleri	204
	Türk kadınlarının durumu, kadın hareketleri	26
	Çocukların ve gençliğin durumu, gençlik hareketleri	25
	Millî azınlıkların durumu, milliyetler sorunu	48
	Kıbrıs sorunu	76
	Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya katılışı	97
	Türk devlet adamları ve siyasetçileri	
	Mustafa Kemal Atatürk	8
	Diğerleri	23
SSCB ve Türkiye		
	Belgeler ve kaynaklar	73
	Genel eserler	21
	Türk millî özgürlük mücadelesinde Sovyet-Türk ilişkileri (1918-1923)	144
	Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Sovyet-Türk ilişkileri (1923-1945)	42
	İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet-Türk ilişkileri (1945-1975)	75
	Bilimsel ve kültürel ilişkiler	
	Genel eserler	18
	Bilimsel ilişkiler	36
	Kültürel ilişkiler	14
	Spor ilişkileri	9
	Boğazlar (uluslararası ilişkilerdeki rolü)	54
Yardımcı tarihsel bilim dalları		
	Tarihyazımı	151
	Nümizmatik. Epigrafi. Takvimler	28
İktisat		
	İktisadi yasama	68
	Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar Türk ekonomisi (1923-1939)	145
	Mali tekeller	83
	İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türk ekonomisi (1939-1975)	153
	Türk ekonomisinde devlet sektörünün rolü	36
	Tarım sorunu ve tarım ilişkileri, köylülerin durumu, köylü hareketleri	90
	Tarım	213
	Tahıl	46
	Tütün	60
	Pamuk	49
Sanayi		
	Genel eserler	73
	Enerji sanayii. Hidroelektrik santrallerinin kurulumu	41
	Maden çıkarma sanayi	82

İmalat sanayi		
	Gıda sanayi	94
	Tekstil ve halı sanayi	75
	İnşaat malzemeleri sanayi	46
	Petrol ve kimya sanayi	68
	Metalürji sanayi	32
	Makine yapımı, elektrik mühendisliği, atom mühendisliği	44
	Kereste sanayi, selüloz ve kâğıt sanayi	35
	Deri sanayi, ayakkabı sanayi	12
Dış ticaret		
	Genel eserler	168
	Taahhüt ve gümrük politikaları	61
	İthalat	109
	İhracat	170
	Mal piyasaları	118
Türkiye ve dış sermaye		
	Türk petrolü için yabancı sermayenin mücadelesi	146
	Türkiye ve kapitalist ülkeler arasındaki ilişkiler	38
	Türkiye ve İngiltere	84
	Türkiye ve Almanya (1945'e kadar)	74
	Türkiye ve Almanya Federatif Cumhuriyeti	74
	Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik işbirliği	34
	Türkiye ve İtalya	43
	Türkiye ve ABD	163
	Türkiye ve Fransa	41
	Türkiye ve Japonya	59
	Türkiye ve diğer ülkeler	275
Finans		
	Genel eserler	118
	Bütçe	88
	Vergiler ve vergi sistemi	46
	Dış borç	34
	Bankalar	113
	Finansal mübadele, kredi, sigorta	10
Ulaştırma ve iletişim		
	Genel eserler	13
	Otomobil ulaşımı, yollar	27
	Demiryolları	120
	Deniz ticareti, limanlar	68
	Toplu ulaşım	9
	Posta, telgraf, telefon	20
SSCB ve Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler		

	Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar (1923-1939)	331
	İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında (1939-1975)	70
	Ticari kontratlar, anlaşmalar ve konvansiyonlar	23
	Türkiye ve sosyalist ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler	53
Kültür ve Bilim		
	Güntümüz Türkiye'sinde ideoloji	28
	Marksist-Leninist fikirlerin yayılması	7
	Din	94
	Türkiye'de bilimlerin gelişimi	12
Dilbilimi		
	Dil. Yazı sistemi	
	Genel eserler	332
	Grammer kitapları. Ders kitapları	29
	Sözlükler. Konuşma kitapları	38
Edebiyat		
	Genel eserler	11
	Ortaçağ edebiyatı (XIII. yüzyıl-XVII. yüzyılın ilk yarısı)	68
	Ortaçağ yazarlarından çeviriler, yazarlar üzerine yazın ¹⁸⁹	114
	Modern ve yakın dönemde edebiyat (XVII. yüzyılın ikinci yarısı-XX. yüzyıl)	170
Şiir		
	Şiir derlemeleri	4
	Ayrı şiirlerin çevirileri, şairler üzerine yazın ¹⁹⁰	1863
Nesir		
	Hikaye derlemeleri	7
	Bireysel eserlerin çevirileri, yazarlar üzerine yazın ¹⁹¹	1340
Dramaturji		
	Dramaturji çalışmalarının çevirileri, dramaturjistler üzerine yazın ¹⁹²	37
Folklor		
	Genel eserler	24
Çeviriler		
	Masallar, halk hikâyeleri, halk şarkıları	23
	Atasözleri ve deyimler	11
	Rus-Türk edebî ilişkileri	37

189 Şu yazarlar listelenmiştir: Aşık Paşa, Celaleddin Rumî, Mihri Hatun, Ömer Nefî, Ruhî-i Bağdadî, Şeyhî (Yusuf Sinaneddin).

190 Toplam 93 Türk şair listelenmiştir. En fazla çeviri yapılan ve üzerine en fazla yayın bulunan isimler; Nazım Hikmet (833), Fazıl Hüsnü Dağlarca (194), Orhan Veli Kanık (144), Oktay Rifat (106), Tefvik Fikret (104), Melih Cevdet Anday (98), Nevzat Üstün (52) ve Rifat Ilgaz'dır (47).

191 Toplamda 77 Türk yazar listelenmiştir. En fazla çeviri yapılan ve üzerine en fazla yayın bulunan isimler; Aziz Nesin (325), Sabahattin Ali (107), Sait Faik Abasıyanık (93), Orhan Kemal (91), Ömer Seyfeddin (79), Fahri Erdinç (69), Nazım Hikmet (67), Reşad Nuri Güntekin (39) ve Haldun Taner (37)'dir.

192 Beş Türk dramaturjisti sıralanmıştır: Aziz Nesin, Vasıf Öngören, Cengiz Tuncer, Nazım Hikmet ve Fehmi Cevat Başkurt.

Türk yazarların demeçleri, yazarlarla mülakat ve söyleşiler		27
Sanat		
	Genel eserler	8
	Orta çağlarda ve modern zamanda Türk sanatı	35
	Günümüz Türk sanatı	21
	Türk sanat sergileri, müze ve sergi rehber kitapları, kataloglar	29
	Mimari, tarihî anıtlar	14
	Müzik	10
	Tiyatro	26
	Sinema	9
Eğitim		67
	Yazı sistemi reformu	19
Basım tarihçesi, basın		34
Halk sağlığı		12
Toplam		14,600

1958 ile 1975 arasında bazı önemli değişikliklerden bahsedebiliriz. İlk başta Türkiye üzerine yapılan yayınların sayısında görülen ani artış dikkat çekmektedir: İlk kaynakçada 3.262 başlık bulunmaktayken bu sayı ikinci kaynakçada 14.600'ye yükselmiştir. Bu artışla ilgili çeşitli nedenler öne sürülebilir. Öncelikle ikinci kaynakçada yazarlar daha fazla kapsamlılığa ulaşmış ve ilk derlemede kullanılmayan kaynakları da kullanmışlardır. Örneğin "İktisat" başlıklı bölüm, 1920'lerde İstanbul'daki Sovyet Ticaret Ajansı'nın çıkardığı *Torgovyi biulleten*'den (Ticaret Bülteni) alınan kaynaklar nedeniyle ikinci derlemede belirgin bir biçimde genişlemiştir. İkinci kaynakçanın içeriği ayrıca "Rusya ve SSCB'de Turkoloji çalışmalarının tarihi", "Halk Sağlığı" vb. bazı yeni başlıkların dâhil edilmesiyle genişlemiştir. Ancak ikinci kaynakçanın kapsadığı yayınların sayısındaki artış hiç şüphesiz başlıca olarak Sovyet Turkoloji uzmanlarının 1950'lerden sonra ortaya koydukları eserlerin sayısındaki artışa bağlıdır. Doğu'ya ilişkin konular üzerine artan sayıda akademik yayın talep eden uzmanlaşmış dergilerin ortaya çıkması ve diğer faktörler Türkiye üzerine bilimsel çalışmaları olumlu şekilde etkilemiştir.

Türkiye üzerine yapılan çalışmaların içeriğindeki değişikliklere gelince, genel olarak konu önceliklerinin 1958 ile 1975 arasında çok çarpıcı bir değişim yaşamadığı ve tarih ve iktisat üzerindeki vurgunun aynen devam ettiği gözlenmektedir. Ancak bir önceki dönemle kıyaslandığında 1950'lerden sonra iktisadın tarihten daha fazla öne çıktığı, tarih alanında ise güncel gelişmelerin açık bir şekilde öncelik kazandığı gözlenebilir. Dahası, ilk kaynakçaya göre eserleri daha açıklayıcı ve detaylı bir şekilde listeleyen ikinci kaynakçanın yapısından bile görülebildiği üzere, on beş sene içinde Turkoloji çalışmalarının tüm alanları kayda değer bir ilerleme göstermiştir. Özellikle de kültürel çalışmaların gösterdiği gelişme dikkat çekmektedir. Hatta derleyiciler kültürel konularla ilgili eserleri "Kültür ve Bilim" adı altında ayrı bir başlık altında toplama ihtiyacı hissetmişlerdir.¹⁹³ Bu alan içerisinde özellikle dilbilimi ve edebiyat çalışmalarının

193 Her ne kadar bu başlık kaynakçadaki en geniş başlıkta da (4,560 isim içerirken "İktisat" için bu sayı 4.345 ve "Tarih" için de 3.943'tür), bu muazzam sayı kültürel çalışmaların diğer alanlara göre önde olduğu anlamına gelmemektedir, zira bu toplamın büyük bir kısmı, tek tek listelenen çevrilmiş şiir, hikâye, piyes vb.den oluşmaktadır. Örneğin, çevrilen her şiir ayrı olarak listelendiği için şiirlerin toplamı liste-

ilerleme kaydettiğini görmekteyiz. Sovyet araştırmacılar tarafından edebî çevirilere gösterilen ilgi devam etmiş ve birçok Türk edebî eseri Rusçaya çevrilmiştir. Din konusunun yeniden bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması da önemli bir gelişme olmuştur.¹⁹⁴

Ek C

Türkiye Üzerine Çalışmaların Seçilmiş Kaynakçası (1918-2008)*

1918

M. Pavloviç, *Aziia i eio rol' v mirovoi voine* [Asya ve Dünya Savaşı'ndaki Rolü], St. Petersburg, 1918.

1920'ler

M. Pavloviç (M. Veltman), *Revoliutsionnaia Turtsiia. Velichie i padenie Ottomanskoi imperii (staraia Turtsiia). Turtsiia Enver-beia i Akhmed-Rizy. Turtsiia Kemalia. Kommunisticheskoe dvizhenie v Turtsii* [Devrim Türkiye'si, Osmanlı İmparatorluğu'nun (Eski Türkiye) Görkemi ve Düşüşü. Enver Bey ve Ahmet Rıza'nın Türkiye'si, Kemal'in Türkiye'si, Türkiye'de Komünist Hareket], Moskova, 1921.

Arslan, *Sovremennaia Turtsiia* [Günümüz Türkiye'si], Moskova, 1923.

V. A. Gurko-Kryajin, *Istoriia revoliutsii v Turtsii* [Türkiye'de Devrim Tarihi], Moskova, 1923.

Y. A. Adamova (ed.), *Razdel Aziatskoi Turtsii: po sekretnym dokumentam byvshego ministers-tva inostrannykh del* [Asyalı Türkiye'nin Paylaşılması: Eski Dışişleri Bakanlığının Gizli Belgelerine Göre], Moskova, 1924.

V. Lirau, *Novaia Turtsiia, ee ekonomicheskoe sostoenie i vidy na budushchee* [Yeni Türkiye, Ekonomik Durumu ve Gelecek Beklentileri], Moskova, Leningrad, 1924.

Y. A. Adamova (ed.), *Kontstantinopol' i prolivy: po sekretnym dokumentam byvshego ministerstva inostrannykh del* [İstanbul ve Boğazlar: Eski Dışişleri Bakanlığının Gizli Belgelerine Göre], C. I-II, Moskova, 1925-1926.

İ. Butayev, *Natsional'naiia revoliutsia na Vostoke. Problema Turtsii* [Doğu'da Ulusal Devrim, Türkiye Meselesi], Moskova, 1925.

V. A. Gurko-Kryajin, *Blizhnii Vostok i derzhavy* [Yakın Doğu ve Büyük Güçler], Moskova, 1925.

si, yaklaşık 1.500 başlık içermektedir. Halbuki bu şiirlerin çoğu aynı kitap içinde bulunmaktadır. Aynı şekilde çoğu aynı kitapta toplanmış olan hikâyeler de ayrı ayrı olarak listelenmiş ve böylece yaklaşık 1.000 başlıktan oluşan bir liste ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle edebî başlıkların sayısı kitap sayısına denk düşmemektedir (Bu durum, sadece ayrı kitap halindeki edebî eserlerin listelendiği ilk kaynakçada söz konusu değildir).

194 Sadece Türkiye konusundaki çalışmaları değil, ayrıca İslam ile ilgili genel çalışmaları da kapsayan ikinci kaynakçaya bakıldığında özellikle 1950'lerin sonlarından sonra dinî konularla ilgili çalışmaların ilerlediği görülür. Dinî konuların çalışılması ile ilgili bu değişen yaklaşım, geç Sovyet döneminde Sovyet araştırmacıların daha nesnel ve daha az militan bir duruşu benimsemelerine ve kültürel konulara daha fazla ilgi göstermelerine bağlanabilir. Türkiye'de din konusuna gelince, bu konu üzerine ilginin Atatürk dönemi sonrasında bu ülkede dinin artan rolüyle ilgili olduğu açıktır.

* Sadece kitaplar (bireysel monografiler, kolektif eserler, makale derlemeleri) ve sadece Moskova ve Leningrad'da (St. Petersburg) yayımlananlar kapsanmıştır. Bilimsel çalışmaların yanı sıra popüler yazının belli temsil edici örnekleri de dâhil edilmiştir. Bu kaynakçanın kapsayıcı olma amacı taşımadığının altı çizilmelidir. Tek amaç Sovyet ve Sovyet sonrası Turkoloji uzmanlarının ana ilgi alanları ile ilgili bir fikir vermektir.

- V. Kasparova, *Zhenshchiny Vostoka* [Doğu'nun Kadınları], Leningrad, 1925.
- P. Kitaygorodskiy, *Ot kolonial'nogo rabstva k natsional'noi nezavisimosti. Revoliutsionnoe dvizhenie v Perednei Azii i Severnoi Afrike* [Sömürge Esaretinden Ulusal Bağımsızlığa: Anadolu ve Kuzey Afrika'da Devrim Hareketi], Moskova, 1925.
- M. Pavloviç and V. Gurko-Kryajin, *Turtsiia v bor'be za nezavisimost'* [Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye], Moskova, 1925.
- L. Seyfullina, *V strane ukhodiashchego islama. Poezdka v Turtsiiu* [İslam'ın Geçtiği Ülkede: Türkiye'ye Bir Gezi], Moskova, 1925.
- G. Astahov, *Ot sultanata k demokraticeskoi Turtsii. Ocherki iz istorii kemalizma* [Saltanattan Demokratik Türkiye'ye: Kemalizm'in Tarihi Üzerine Denemeler], Moskova, Leningrad, 1926.
- Mustafa Kemal-Paşa, *Vosmominaniia prezidenta Turetskoi Respubliki* [Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Anıları], Moskova, 1927.
- K. Grankur, *Taktika na Blizhnem Vostoke* [Yakın Doğu'da Taktikler], Moskova, Leningrad, 1928.
- İrandust, *Dvizhushchie sily kemalistkoi revoliutsii* [Kemalist Devrimin İtici Güçleri], Moskova, Leningrad, 1928.
- V. Melikov, *Marna 1914 g.-Visla 1920 g.-Smirna 1922 g.*, Moskova, Leningrad, 1928.
- A. Melnik, *Respublikanskaia Turtsiia* [Cumhuriyet Türkiyesi], Moskova, Leningrad, 1928.
- M. V. Frunze, *Sobranie sochinenii [Eserlerinin Derlemesi]*, c. I, Moskova, 1929.
- A. Melnik, *Turtsiia, eio istoricheskoe proshloe i nastoiashchee* [Türkiye: Tarihsel Geçmiş ve Bugünü], Moskova, Leningrad, 1929.
- Mustafa Kemal, *Put' novoi Turtsii* [Yeni Türkiye'nin Yolu], c. I-IV, Moskova, 1929-1934.
- A. Şnurov, *Turetskii proletariat* [Türk Proletaryası], Moskova, Leningrad, 1929.

1930'lar

- B. M. Dantsig, *Ocherki po ekonomicheskoi geografii Turtsii* [Türkiye'nin Ekonomik Coğrafyası Üzerine Denemeler], Moskova, 1930.
- P. Pavlenko, *Stambul i Turtsiia* [İstanbul ve Türkiye], Moskova, 1930.
- P. M. Jukovskiy, *Zemel'cheskaia Turtsiia* [Köylü Türkiye], Moskova, Leningrad, 1933.
- Probuzhdenie Azii. 1905 god i revoliutsiia na Vostoke* [Asya'nın Uyanışı: 1905 Yılı ve Doğu'da Devrim], Leningrad, 1935.
- L. Nikulin, *Stambul, Ankara, İzmir*, Moskova, 1935.
- A. D. Noviçev, *Ekonomika Turtsii v period mirovoi voiny* [Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Ekonomisi], Moskova, Leningrad, 1935.
- H. Z. Gabidullin, *Mladoturetskaia revoliutsiia: istoricheskie ocherki* [Jöntürk Devrimi: Tarihsel Denemeler], Moskova, 1936.
- N. G. Korsun, *Sarykamyskaia operatsiia na Kavkazskom fronte mirovoi voiny v 1914-1915 gg.* [Birinci Dünya Savaşı'nın Kafkas Cephesinde Sarıkamış Harekâtı 1914-1915], Moskova, 1937.
- G. Lorey, *Operatsii germano-turetskikh morskikh sil v 1914-1918 gg.* [Alman-Türk Deniz Güçlerinin Harekâtları 1914-1918], Moskova, 1937.
- A. Melnik, *Turtsiia*, Moskova, 1937.
- A. Kolenskovskiy, *Dardanellskaia operatsiia* [Çanakkale Harekâtı], Moskova, 1938.
- N. G. Korsun, *Erzerumskaia operatsiia na Kavkazskom fronte v 1915-1916 gg.* [Kafkas

Cephesinde Erzurum Harekâtı 1915-1916], Moskova, 1938.

N. G. Korsun, *Balkanskii Front mirovoi voiny 1914-1918 gg.* [Dünya Savaşı'nda Balkan Cephesi 1914-1918], Moskova, 1938.

1940'lar

N. G. Korsun, *Greko-turetskaia voina 1919-1922 gg. Operativno-strategicheskii ocherk* [Yunan-Türk Savaşı 1919-1922: Operasyonel-Stratejik Bir Makale], Moskova, 1940.

N. G. Korsun, *Pervaia mirovaia voina na Kavkazskom fronte. Operativno-strategicheskii ocherk* [Kafkasya Cephesinde Birinci Dünya Savaşı: Operasyonel-Stratejik Bir Deneme], Moskova, 1946.

N. A. Smirnov, *Rossia i Turtsiia v XVI-XVII vv.* [XVI-XVII. Yüzyıllarda Rusya ve Türkiye], 2 c., Moskova, 1946.

İ. M. Lemin, *Vneshniaia politika Velikobritanii ot Versalia do Lokarno: 1919-1925* [Versay'dan Locarno'ya Büyük Britanya'nın Dış Politikası: 1919-1925], Moskova, 1947.

A. F. Miller, *Mustafa Pasha Bairaktar*, Moskova, 1947.

Sovetsko-turetskie otnosheniia. Sbornik dokumentov. T. 1 (1917-1926 gg.) [Sovyet-Türk İlişkileri. Belgelerin Derlemesi. c. 1, 1917-1926], Moskova, 1947.

B. A. Dranov, *Chernomorskie prolivy. Mezhdunarodno-pravovoi rezhim* [Boğazlar: Uluslararası Yasal Rejim], Moskova, 1948.

A. F. Miller, *Ocherki noveishei istorii Turtsii* [Yakın Türk Tarihi Üzerine Denemeler], Moskova, Leningrad, 1948.

B. M. Dantsig, *Turtsiia*, Moskova, 1949.

N. Muratov, *Turtsiia v tiskakh vnutrennei i vneshnei reaktsii* [İç ve Dış İrticanın Pençesinde Türkiye], Moskova, 1949.

1950'ler

İ. Vasilyev, *O turetskom "neitralitete" vo vtoroi mirovoi voine* [İkinci Dünya Savaşı'nda Türk "Tarafsızlığı" Üzerine], Moskova, 1951.

A. Y. Kunina, *Proval amerikanskikh planov zavoevaniia mirovogo gospodstva v 1919-1920 gg.* [1919-1920'de Amerikan Dünya Egemenliği Planlarının Başarısızlığı], Moskova, 1954.

Y. F. Ludşuveyt, *Turtsiia: ekonomiko-geograficheskii ocherk* [Türkiye: Ekonomik ve Coğrafi Bir Deneme], Moskova, 1955.

B. M. Dantsig, *Ekonomika Turtsii* [Türk Ekonomisi], Moskova, 1956.

M. A. Kerimov, *Gosudarstvennyi stroi Turtsii* [Türkiye'nin Devlet Sistemi], Moskova, 1956.

Y. N. Rozaliyev, *Ocherki polozeniia promyshlennogo proletariata Turtsii posle vtoroi mirovoi voiny* [İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Sanayi Proletaryasının Durumu], Moskova, 1956.

V. P. Smirnov, *Turtsiia: ekonomika i vneshniaia torgovlia* [Türkiye: Ekonomi ve Dış Ticaret], Moskova, 1956.

A. F. Miller, *Piatidesiatiletie mladoturetskoi revoliutsii* [Jöntürk Devrimi'nin Ellinci Yıldönümü Üzerine], Moskova, 1958.

P. P. Moiseyev and Y. N. Rozaliyev, *K istorii sovetsko-turetskikh otnoshenii* [Sovyet-Türk İlişkileri Tarihi Üzerine], Moskova, 1958.

A. D. Novıçev, *Istoriia rabochego classa Turtsii* [Türk İşçi Sınıfının Tarihi], Leningrad, 1958.

Y. A. Petrosyan, *"Novye osmany" i bor'ba za konstitutsiiu 1876 g. v Turtsii* ["Genç Osmanlılar" ve Türkiye'de 1876 Anayasası İçin Mücadele], Moskova, 1958.

N. A. Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze v XVI-XIX vv.* [XVI-XIX. Yüzyıllarda Kafkasya'da

Rus Politikası], Moskova, 1958.

Sovremennaia Turtsiia [Günümüz Türkiye'si], Moskova, 1958.

Turetskii sbornik. Istoriia, ekonomika, literatura, yazık [Türk Derlemesi: Tarih, Ekonomi, Edebiyat, Dil], Moskova, 1958.

Turtsiia-aktivnyi uchastnik agressivnykh blokov [Saldırgan Blokların Üyesi Türkiye], Moskova, 1958.

A. D. Novıçev, *Krestianstvo Turtsii v noveisheie vremia* [Yakın Zamanlarda Türk Köylüleri], Moskova, 1959.

1960'lar

S. İ. Aralov,* *Vospominaniia sovetskogo diplomata* [Bir Sovyet Diplomatının Anıları], Moskova, 1960.

A. Glebov, *Linii družby. Rasskazy o Turtsii* [Dostluk Hattı: Türkiye'yle İlgili Hikâyeler], Moskova, 1960.

V.V. Gotlib, *Tainaia diplomatiia vo vremia pervoi mirovoi voiny* [Birinci Dünya Savaşı'nda Gizli Diploması], Moskova, 1960.

A. N. Heyfets, *Lenin velikii drug narodov Vostoka* [Doğu Halklarının Büyük Dostu Lenin], Moskova, 1960.

M. S. Lazarev, *Krushenie turetskogo gospodstva na Arabskom Vostoke (1914-1918 gg.)* [Arap Doğusu'nda Türk Hâkimiyetinin Düşüşü], Moskova, 1960.

P. P. Moiseyev, *Agrarnye otnosheniia v sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinde Tarımsal İlişkiler], Moskova, 1960.

Politika SShA na Blizhnem i Srednem Vostoke [ABD'nin Yakın ve Orta Doğu'daki Politikaları], Moskova, 1960.

V. İ. Şpil'kova, *Imperialisticheskaia politika SShA v otnoshenii Turtsii (1914-1920 gg.)* [ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Emperyalist Politikaları (1914-1920)], Moskova, 1960.

V. M. Alekseyev, *Sovremennaia Turtsiia* [Günümüz Türkiye'si], Moskova, 1961.

V. M. Alekseyev and M. A. Kerimov, *Vneshniaia politika Turtsii* [Türk Dış Politikası], Moskova, 1961.

S. İ. Kuznetsova, *Ustanovlenie sovetsko-turetskikh otnoshenii (K 40-letiiu Moskovskogo dogovora mezhduraz RSFSR i Turtsiei)* [Sovyet-Türk İlişkilerinin Tesisi (RSFSC ve Türkiye Arasındaki Moskova Anlaşması'nın 40. Yıldönümü Üzerine)], Moskova, 1961.

Y. V. Marunov and Y. V. Potemkin, *Arabo-turetskie otnosheniia na sovremennom etape. 1946-1960 gg.* [Yakın Dönemde Arap-Türk İlişkileri], Moskova, 1961.

A. P. Baziant's, *Turtsiia*, Moskova, 1962.

Y. N. Rozaliyev, *Osobennosti razvitiia kapitalizma v Turtsii (1923-1960 gg.)* [Türkiye'de Kapitalist Gelişmenin Özellikleri], Moskova, 1962.

A. M. Şamsutdinov, *Turetskaia Respublika. Kratkii ocherk istorii, 1923-1961* [Türkiye Cumhuriyeti: Kısa Bir Tarihsel Deneme], Moskova, 1962.

D. İ. Vdoviçenko, *Natsional'naia burzhuaziia Turtsii* [Türk Millî Burjuvazisi], Moskova, 1962.

M. Gasratyan and P. Moiseyev, *Turtsiia zhdiet peremen* [Türkiye Değişimleri Bekliyor], Moskova, 1963.

Problemy sovremennoi Turtsii [Günümüz Türkiye'sinin Sorunları], Moskova, 1963.

A. N. Heyfets, *Sovetskaia Rossiia i sopredel'nye strany Vostoka v gody grazhdanskoı voiny*

* 1922-1923'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC)'nin Türkiye'deki temsilcisidir.

- (1918-1920) [İç Savaş Yıllarında Sovyet Rusya ve Komşu Doğu Ülkeleri (1918-1920)], Moskova, 1964.
- M. A. Gasratyan, *Turtsiia v 1960-1963 godakh. Ocherk vnutrennei politiki* [1960-1963 Arasında Türkiye: İç Politikalar Üzerine Bir Deneme], Moskova, 1965.
- A. K. İbragimov, *Pechat' Turtsii* [Türk Basını], Moskova, 1965.
- R. P. Korniyenko, *Rabochee dvizhenie v Turtsii v 1918-1963 gg.* [1918-1963 Arasında Türkiye'de İşçi Hareketi], Moskova, 1965.
- Y. A. Miller, *Iskusstvo Turtsii* [Türk Sanatı], Leningrad, 1965.
- P. P. Moiseyev and M. A. Gasratyan, *Turtsiia: sotsial'no-ekonomicheskii ocherk* [Türkiye: Sosyoekonomik Bir Deneme], Moskova, 1965.
- A. D. Novıçev, *Turtsiia. Kratkaia istoriia* [Türkiye: Kısa Tarih], Moskova, 1965.
- Sovremennaiia Turtsiia* [Günümüz Türkiye'si], Moskova, 1965.
- İ. V. Alibekov, *Gosudarstvennyi kapitalizm v Turtsii* [Türkiye'de Devlet Kapitalizmi], Moskova, 1966.
- Kemal Atatürk, *Izbrannye rechi i vystuplenia* [Seçme Konuşmalar], Moskova, 1966.
- Y. F. Ludşuveyt, *Turtsiia v gody pervoi mirovoi voiny* [Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye], Moskova, 1966.
- A. F. Miller, *Chanakskii krizis i vopros o Prolivakh* [Çanakkale Krizi ve Boğazlar Sorunu], Moskova, 1966.
- Y. N. Rozaliyev, *Klassy i klassovaia bor'ba v Turtsii (buržuaziia i proletariat)* [Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi (Burjuvazi ve Proletarya)], Moskova, 1966.
- A. M. Şamsutdinov, *Natsional'no-osvoboditel'naia bor'ba v Turtsii. 1918-1923 gg.* [Türkiye'de Millî Özgürlük Mücadelesi], Moskova, 1966.
- B. M. Dantsig, *Istoriia, ekonomika i geografiia Turtsii* [Türkiye'nin Tarihi, Ekonomisi ve Coğrafyası], Moskova, 1967.
- D. İ. Vdoviçenko, *Bor'ba politicheskikh partii v Turtsii (1944-1965 gg.)* [Türkiye'de Siyasal Partiler Arasındaki Mücadele], Moskova, 1967.
- N. A. Ayzenşteyn, *Iz istorii turetskogo realizma. Zametki o turetskoi proze (70-e gody XIX v.-30-e gody XX v.)* [Türk Gerçekçiliğinin Tarihinden. Türk Nesiri Üzerine Notlar (1870'ler-1930'lar)], Moskova, 1968.
- V. İ. Danilov, *Srednie sloi v politicheskoi zhizni sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinin Siyasal Yaşamında Orta Sınıf], Moskova, 1968.
- A. N. Heyfets, *Sovetskaia diplomatiia i narody Vostoka. 1921-1927* [Sovyet Diplomasisi ve Doğu Halkları (1912-1927)], Moskova, 1968.
- N. G. Kireyev, *Natsional'nyi i inostranni kapital vo vneshnei torgovle Turtsii* [Türk Dış Ticaretinde Millî ve Yabancı Sermaye], Moskova, 1968.
- Noveishaia istoriia Turtsii* [Türkiye'nin Yakın Tarihi], Moskova, 1968.
- D. E. Eremeyev, *Iuryki (turetskie kochevniki i polukochevniki)* [Yörükler (Türk Göçebe ve Yarıgöçebeleri)], Moskova, 1969.
- H. K. Kyamilev, *U istokov sovremennoi turetskoi literatury* [Günümüz Türk Edebiyatının Kökenleri], Moskova, 1969.
- Kipr* [Kıbrıs], Moskova, 1969.
- V. T. Veselov, *Transport sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinde Ulaştırma], Moskova, 1969.

1970'ler

- P. P. Moiseyev, *Agrarnyi stroi sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinin Tarım Sistemi],

- Moskova, 1970.
- Y. A. Petrosyan, *Mladoturetskoe dvizhenie* [Jöntürk Hareketi], Moskova, 1971.
- G. Z. Aliyev, *Turtsiia v period pravleniia mladoturok (1908-1914)* [Jöntürklerin Yönetimi Altında Türkiye], Moskova, 1972.
- T. P. Dadaşev, *Prosveshchenie v Turtsii v noveishee vremia (1923-1960 gg.)* [Yakın Zamanlarda Türkiye'de Eğitim], Moskova, 1972.
- N. G. Kireyev, *Ankara*, Moskova, 1972.
- Y. A. Petrosyan, *Mladoturetskoe dvizhenie (vtoraia polovina XIX-nachalo XX v.)* [Jöntürk Hareketi (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başı)], Moskova, 1972.
- İ. V. Komzin, * *Ia veriu v mechtu* [Hayale İnanıyorum], Moskova, 1973.
- Y. A. Petrosyan and A. P. Yusupov, *Izmir*, Moskova, 1973.
- Polveka mirnogo sotrudnichestva. K piatidesiatiletiiu dogovorov sovetskogo gosudarstva s Afganistanom, Iranom i Turtsiei* [Yarım Yüzyıllık Barışçı İşbirliği. Sovyet Devletinin Afganistan, İran ve Türkiye ile Yaptığı Anlaşmaların 50. Yıldönümü Üzerine], Moskova, 1973.
- A. A. Guseynov, *Profsoiuzy v Turtsii (1960-1970)* [Türkiye'de Sendikalar], Moskova, 1974.
- Y. İ. Urazova, *Turtsiia: problemy finansirovaniia ekonomicheskogo razvitiia* [Türkiye: Ekonomik Gelişmenin Mali Sorunları], Moskova, 1974.
- E. A. Georgiyan, *Turetskaia Respublika. Osnovnye instituty gosudarstvennogo stroia* [Türkiye Cumhuriyeti. Devlet Sisteminin Temel Kurumları], Moskova, 1975.
- G. İ. Starçenkov, *Problemy zaniatosti i migratsii naseleniia Turtsii* [Türkiye'de İşsizlik ve Göç Sorunları], Moskova, 1975.
- Turetskaia Respublika (spravochnik)* [Türkiye Cumhuriyeti (Rehber Kitap)], Moskova, 1975.
- L. Jivkova, *Anglo-turetskie otnosheniia 1933-1939 gg.* [1933-1939 Arasında İngiliz-Türk İlişkileri], Moskova, 1975.
- Politika i ekonomika sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinin Siyaseti ve Ekonomisi], Moskova, 1977.
- A. A. Guseynov, *Turetskoe kino: istoriia i sovremennye problemy* [Türk Sineması: Tarih ve Güncel Sorunlar], Moskova, 1978.
- Problemy istorii Turtsii* [Türk Tarihinin Sorunları], Moskova, 1978.
- Turtsiia: istoriia, ekonomika* [Türkiye: Tarih, Ekonomi], Moskova, 1978.
- A. M. Vasilyev, *Most cherez Bosfor* [Boğaziçi Üzerinden Geçen Köprü], Moskova, 1979.

1980'ler

- Y. N. Rozaliyev, *Ekonomicheskaiia istoriia Turetskoi Respubliki* [Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik Tarihi], Moskova, 1980.
- A. A. Guseynov, *Sredstva massovoi informatsii v obshchestvenno-politicheskoi zhizni Turtsii* [Türkiye'nin Sosyokültürel Yaşamında Kitleleş Medya Araçları], Moskova, 1981.
- SSSR i Turtsiia. 1917-1979* [SSCB ve Türkiye, 1917-1979], Moskova, 1981.
- G. İ. Starçenkov, *Trudovye resursy Turtsii. Demograficheskii, ekonomicheskii i sotsial'nyi aspekty* [Türkiye'nin İşgücü Kaynakları. Demografik, Ekonomik ve Sosyal Yönler], Moskova, 1981.
- N. G. Kireyev, *Razvitie kapitalizma v Turtsii: k kritike teorii "smeshannoi ekonomiki"* [Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi: "Karma Ekonomi" Kuramının Eleştirisi Üzerine], Moskova, 1982.

* Kayseri ve Nazilli'deki tekstil fabrikalarını inşa eden Sovyet inşaat firmasının müdürü.

- Ekonomicheskoe razvitiie sovremennoi Turtsii* [Günümüz Türkiye'sinin Ekonomik Gelişimi], Moskova, 1983.
- M. A. Gasratyan, S. F. Oreşkova ve Y. A. Petrosyan, *Ocherki istorii Turtsii* [Türk Tarihi Üzerine Denemeler], Moskova, 1983.
- A. K. Sverçevskaya, *Sovetsko-turetskie kultur'nye sviazi (1925-1981 gg.)* [Sovyet-Türk Kültürel İlişkileri (1925-1981)], Moskova, 1983.
- Turetskaia Respublika v 60-70e gody: voprosy obshchestvenno-politicheskogo razvitiia* [1960-1970'lerde Türkiye Cumhuriyeti: Sosyoekonomik Gelişme Sorunları], Moskova, 1984.
- Turtsiia. Istoriia, ekonomika, politika* [Türkiye: Tarih, Ekonomi, Siyaset], Moskova, 1984.
- V. İ. Danilov, *Politicheskaia bor'ba v Turtsii v 50-e-nachale 80-kh godov XX veka: politicheskoe partii i armii* [1950'lerden 1980'lerin Başına Türkiye'de Siyasal Mücadele: Siyasal Partiler ve Ordu], Moskova, 1985.
- İ. İ. İvanova, *Turetsko-arabskie otnosheniia i ikh mesto v sisteme mezhdunarodnykh sviazei na Blizhnem Vostoke: 1945-1983* [Türk-Arap İlişkileri ve Yakın Doğu'daki Uluslararası İlişkiler Sistemi Çindeki Yeri: 1945-1983], Moskova, 1985.
- A. F. Miller, *Turtsiia. Aktual'nye problemy novoi i noveishei istorii* [Türkiye: Modern ve Yakın Tarihin Esas Sorunları], Moskova, 1986.
- Osmanskaia imperiia: sistema gosudarstvennogo upravleniia, sotsial'nye i etnoreligioznye problemy* [Osmanlı İmparatorluğu: Devlet Yönetim Sistemi, Sosyal ve Etnik-Dinî Sorunlar], Moskova, 1986.
- Kapitalizm v Turtsii: sotsial'no-ekonomicheskoe razvitiie v 50-80-e gg.* [Türkiye'de Kapitalizm: 1950-1980'lerde Sosyoekonomik Gelişme], Moskova, 1987.
- Kurdskoe dvizhenie v novoe i noveishee vremia* [Modern ve Yakın Zamanlarda Kürt Hareketi], Moskova, 1987.

1990'lar

- Osmanskaia imperiia: gosudartstvennaia vlast' i sotsial'no-politicheskaia struktura* [Osmanlı İmparatorluğu: Devlet İktidarı ve Toplumsal-Siyasal Yapı], Moskova, 1990.
- G. İ. Starçenkov, *Naselenie Turetskoi Respubliki: demograficheskoe-ekonomicheskii ocherk* [Türkiye Cumhuriyeti'nin Nüfusu: Demografik ve Ekonomik Bir Deneme], Moskova, 1990.
- Turetskaia Respublika (spravochnik)* [Türkiye Cumhuriyeti (Rehber Kitap)], Moskova, 1990.
- V. İ. Danilov, *Turtsiia 80-kh: ot voennogo rezhima do "ogranichennoi demokratii"* [1980'ler Türkiye'si: Askerî Rejimden "Kısıtlı Demokrasi"ye], Moskova, 1991.
- N. G. Kireyev, *Istoriia etatizma v Turtsii* [Türkiye'de Devletçilik Tarihi], Moskova, 1991.
- Turtsiia: novye tendentsii ekonomicheskogo razvitiia v 80-e gg.* [Türkiye: 1980'lerde Ekonomik Gelişmede Yeni Eğilimler], Moskova, 1991.
- D. E. Eremeyev ve M. S. Meyer, *Istoriia Turtsii v srednie veka i novoe vremia* [Orta Çağ ve Modern Dönem Türk Tarihi], Moskova, 1992.
- B. M. Potskhveriya, *Turtsiia mezhdü dvumia mirovymi voinami: ocherki vneshnei politiki* [İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye: Dış Politika üzerine Denemeler], Moskova, 1992.
- M. S. Lazarev (ed.), *Zapadnaia Aziia: etnopoliticheskaia situatsiia* [Batı Asya: Etnik-Siyasal Durum], Moskova, 1993.
- Y. İ. Urazova, *Ekonomika Turtsii. Ot etatizma k rynku (Vnutrennie v vneshnie istochniki ekonomicheskogo rosta)* [Türk Ekonomisi. Devletçilikten Piyasaya (Ekonomik Büyümenin İç ve Dış Kaynakları)], Moskova, 1993.

* The manager of the Soviet building company which built the textile factories in Kaiseri and Nazilli

- Kurdistan: na perekrestkakh istorii i politiki* [Kürdistan: Tarih ve Siyaset Kavşağında], Moskova, 1994.
- İ. İ. İvanova, Y. S. Melkumyan and R. M. Mukimcanova. *Mezhdunarodnye otnosheniia v Iugo-Zapadnoi Azii (Turtsiia, Pakistan, gosudarstva Persidskogo Zaliva, konets 70-kh-nachalo 90-kh gg.)* [Güneybatı Asya'da Uluslararası İlişkiler (Türkiye, Pakistan, Basra Körfezi Ülkeleri, 1970'lerin Sonu-1990'ların Başı)], Moskova, 1994.
- A. M. Hazanov and İ. Peyev (ed.), *Vostochnoe Sredizemnomorie. Mezhdunarodnye otnosheniia v 80-e gody* [Doğu Akdeniz Bölgesi: 1980'lerde Uluslararası İlişkiler], Moskova, 1994.
- P. P. Moiseyev, *Turetskaia Respublika: krestianstvo i sotsial'no-politicheskie protsessy v derevne* [Türkiye Cumhuriyeti: Köylülük ve Kırsal Alanda Toplumsal-Siyasal Süreçler], Moskova, 1994.
- V. İ. Maksimenko (ed.), *Zapadnaia Aziia, Tsentral'naia Aziia i Zakavkazie: integratsiia i konfliktky* [Batı Asya, Orta Asya ve Kafkasya Ötesi: Entegrasyon ve Çatışmalar], Moskova, 1995.
- Y. N. Rozaliyev, *Mustafa Kemal' Ataturk. Ocherk zhizni i deiatel'nosti* [Mustafa Kemal Atatürk: Hayatı ve Faaliyetleri Üzerine Bir Deneme], Moskova, 1995.
- Sovremennyi Kurdistan. Problemy natsional'nogo dvizheniia* [Günümüz Kürdistan'ı: Milliyetçi Hareketin Sorunları], Moskova, 1995.
- R. Kazancıyan, *Bol'sheviki i Mladoturki. Novye dokumenty o rossiisko-turetskikh otnosheniiaakh (1920-1922 gg.)* [Bolşevikler ve Jöntürkler: Rus-Türk İlişkileri Üzerine Yeni Belgeler], Moskova, 1996.
- Osmanskaia imperiia: problemy vneshnei politiki i otnosheniia s Rossiei* [Osmanlı İmparatorluğu: Dış Politika Sorunları ve Rusya ile İlişkiler], Moskova, 1996.
- V. Y. Belokrinskiy and İ. L. Fadeyeva (ed.), *Osobennosti modernizatsii na musul'manskom Vostoke: opyt Turtsii, Irana, Afganistana, Pakistanana* [Müslüman Doğu'da Modernleşmenin Özellikleri: Türkiye, İran, Afganistan, Pakistan Deneyimleri], Moskova, 1997.
- G. İ. Starçenkov, *Trudovye migratsii mezhdü Vostokom i Zapadom. II polovina XX stoletiiia* [Doğu ve Batı Arasında İşgücü Göçü. XX. Yüzyılın İkinci Yarısı], Moskova, 1997.
- Turtsiia: sovremennye problemy ekonomiki i politiki* [Türkiye: Güncel Ekonomik ve Siyasal Sorunlar], Moskova, 1997.
- V. İ. Danilov (ed.), *Evolutsiia politicheskikh sistem na Vostoke. Iran, Pakistan, Turtsiia: traditsii i demokratizatsiia* [Doğu'da Siyasal Sistemlerin Evrimi. İran, Pakistan, Türkiye: Gelenekler ve Demokratikleşme], Moskova, 1999.
- Istoriia Kurdistana* [Kürdistan'ın Tarihi], Moskova, 1999.
- S. F. Oreškova and N. Y. Ulçenko, *Rossiiia i Turtsiia (problemy formirovaniia granits)* [Rusya ve Türkiye: Sınır Oluşturma Sorunları], Moskova, 1999.
- Rossiiia i Chernomorskie prolivy* [Rusya ve Boğazlar], Moskova, 1999.

2000'ler

- Osmanskaia imperiia: sobytiia i liudi. Sbornik statei k 70-letiiu so dnia rozhdeniia Yu. A. Petrosiana* [Osmanlı İmparatorluğu: Olaylar ve İnsanlar. Y. A. Petrosyan'ın Doğumunun 70. Yıldönümü Üzerine Bir Makaleler Derlemesi], Moskova, 2000.
- Turetskaia Respublika (spravochnik)* [Türkiye Cumhuriyeti (Rehber Kitap)], Moskova, 2000.
- M. A. Gasratyan, *Kurdskaia problema v Turtsii (1986-1995)* [Türkiye'de Kürt Sorunu (1986-1995)], Moskova, 2001.

- Turtsiia mezhdü Evropoi i Aziiei: itogi evropeizatsii na iskhode XX veka* [Avrupa ve Asya Arasında Türkiye: XX. Yüzyılın Sonunda Avrupalılaştırmanın Sonuçları], Moskova, 2001.
- Musul'manskie strany u granits SNG (Afganistan, Pakistan, İran i Turtsiia-sovremennoe sostoianie, istoriia i perspektivy)* [BDT Sınırlarındaki Müslüman Ülkeler (Afganistan, Pakistan, İran ve Türkiye-Güncel Durum, Tarih ve Perspektifler)], Moskova, 2002.
- A. Uşakov, *Fenomen Atatiurka: turetskii pravitel', tvorets i diktator* [Atatürk Fenomeni: Türk Hükümdar, Yaratıcı ve Diktatör], Moskova, 2002.
- Ot Stambula do Moskvy. Sbornik statei v chest' 100-letii professora A. F. Millera* [İstanbul'dan Moskova'ya: Profesör A. F. Miller'in Doğumunun 100. Yıldönümü Üzerine Bir Makaleler Derlemesi], Moskova, 2003.
- Rossiisko-turetskie otnosheniia: istoriia, sovremennoe sostoianie i perspektivy* [Rus-Türk İlişkileri: Tarih, Güncel Durum ve Perspektifler], Moskova, 2003.
- D. E. Eremeyev, *Stanovlenie respublikanskoi Turtsii (1918-1939 gody)* [Türkiye Cumhuriyeti'nin Gelişimi], Moskova, 2004.
- Turtsiia v XX veke (sbornik statei)* [XX. Yüzyılda Türkiye (Makaleler Derlemesi)], Moskova, 2004.
- Turcica et Ottomanica: sbornik v chest' 70-letii M. S. Meiera* [Turcica et Ottomanica: M.S. Meyer'in Doğumunun 70. Yıldönümü Üzerine Bir Derleme], Moskova, 2006.
- Turtsiia: Rozhdenie natsional'nogo gosudarstva, 1918-1923 (Po dokumentam RGASPI)* [Türkiye: Bir Ulus Devletin Doğuşu, 1918-1923 (Rus Devleti Toplumsal ve Siyasal Tarih Arşivi Belgelerine Göre)], Moskova, 2007.
- M. S. Meyer and S. F. Faizov, *Pis'ma perevodchika osmanskih padishahov Zul'fikara-agi tsarimam Mihailu Fedorovichu i Alekseiu Michailovichu, 1640-1656: Turetskaia diplomatika v kontekste russko-turetskikh vzaimootnoshenii* [Osmanlı Padişahlarının Çevirmeni Zülfikar Ağa'nın Çar Mihail Fedoroviç ve Çar Aleskey Mihailoviç'e Yazdığı Mektuplar, 1640-1656: Türk-Rus İlişkileri Bağlamında Türk Diplomasisi], Moskova, 2008.

Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları

Liaisan ŞAHİN

Özet

Türk-Rus ilişkilerinin özellikleri dolayısıyla Rusya önce Osmanlı Devleti'ne, sonra Türkiye Cumhuriyeti'ne yoğun ilgi duymuştur. Dolayısıyla önce Osmanlı araştırmaları, sonra da Türkiye araştırmaları Rus Doğu biliminin en gelişmiş dalları arasında yerini almıştır. Bu makalede Rusya'da Çarlık, Sovyet ve Sovyet sonrası dönemlerde Osmanlı ve Türkiye araştırmalarının tarihsel gelişimi konu edilmektedir. Bu konuya ilişkin olarak kurumsal gelişmelerden, önemli bilim adamlarından, bilimsel araştırmaların başlıca yönlerinden bahsedilmekte, özellikle tarih çalışmalarının gelişmesi aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Osmanlı ve Türkiye araştırmalarının bir taraftan Rus-Türk ilişkilerinin özelliklerine, diğer taraftan Rus Doğu biliminin gelişme evrelerine göre geçirdiği değişimlere dikkat çekilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Rus Doğu Bilimi, Sovyet Doğu Bilimi, Osmanlı Araştırmaları, Türkiye Araştırmaları, Rus-Türk ilişkileri.